

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV ĽUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

2

ROČNÍK 30, 1979

VEDA, VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Ján Horecký: Spôsob jestvovania jazyka	97
Viktor Krupa : O spôsobe existencie štruktúry v jazyku	102
Svätoslav Matě : Kategorizácia jazykových výrazov v sémantike možných svetov	108
Ján Šabol: Konsonanticko-vokalicke zloženie morfév v spisovnej slovenčine	120
Jozef Mlaček: O štylistickej klasifikácii frazeologizmov	134

Diskusia

Izidor Kotulič: Nad jednou pracou o slovensko-inojazykových kontaktoch	144
Ján Doruľa : Niekoľko vysvetlení na margu	162

Rozhľady

Ján Doruľa: Vedecko-technická revolúcia a jazyk	165
---	-----

Správy a posudky

Profesor Ján Horecký šesťdesiatročný. J. Ružička	176
Horecký, J.: Základy jazykovedy. V. Krupa	177
Výslovnost spisovné češtiny. A. Král	178
Grundlagen der Sprachkultur. J. Kačala	182
Theoretische Probleme der Linguistik. V. Schwanzer	184
Čumakov, G. M.: Sintaksis konstrukcij s čužoj rečju. M. Mikluš	188
Kiseleva, L. A.: Voprosy teorii rečevogo vozdejstvia. E. Bajžíková	189
Švejcer, A. D.: Sovremennaja sociolingvistika. S. Mátejová	192
Poršnev, B. F.: O začiatkoch ľudských dejín. J. Švihraň	194
Vedecká konferencia o marxizme a pozitivizme. J. Bošák	195

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Горецки: Способ существования языка	97
Виктор Крупа : О способе существования структуры в языке	102
Святослав Матě : Категоризация языковых выражений в семантике возможных миров	108
Ян Сабол : Консонантно-вокалический состав морфем в словачком литературном языке	120
Йозеф Млачек : К стилистической классификации фразеологизмов	134

Дискуссия

Изидор Котулич: К одной работе по словацко-иноязыковым контактам	144
Ян Доруля : Заметки на полях дискуссии	162

Обзор

Ян Доруля : Научно-техническая революция и язык	165
--	-----

Сообщения и рецензии

К шестидесятилетию проф. Я. Горецкого. Й. Ружичка	176
Горецки, Я.: Основы языкознания. В. Крупа	177
Произношение чешского литературного языка. А. Краль	178
Основы культуры речи. Я. Качала	182
Теоретические проблемы языкознания. В. Шванцер	184
Чумаков, Г. М.: Синтаксис конструкций с чужой речью. М. Миклуш	188

SPÔSOB JESTVOVANIA JAZYKA

JÁN HORECKÝ

Otázku na spôsob jestvovania jazyka treba rozložiť na dve otázky: kde jestvuje jazyk a ako jestvuje jazyk. V teoretickej jazykovednej literatúre sa však odpoveď na tieto otázky nachádza veľmi zriedkavo; najčastejšie sa na spôsob jestvovania jazyka odpovedá len nepriamo.

Z troch základných vymedzení jazyka, substančného, atributívneho a funkčného (Rozov, 1977), sa najviac pozornosti venuje funkčnému vymedzeniu, skúma sa fungovanie jazyka ako nástroja dorozumenia, v menšej miere aj ako nástroja poznávania. Na gnozeologickú problematiku sa sústreďuje aj napr. V. Z. Panfilov v svojej poslednej práci o filozofických otázkach jazykovedy (Panfilov, 1977). Skúma tu predovšetkým vzťah jazyka a myslenia, poukazujúc na dialektickú spätosť týchto dvoch zložiek. Vzťah jazyka k objektívnej realite vysvetľuje v pojmoch teórie odrazu a značnú pozornosť venuje problematike (jazykového) znaku, prinášajúc argumenty v prospech unilaterálnej teórie.

V podrobnej analýze západných jazykovedných smerov (1977) sa poukazuje na filozofické základy týchto smerov, odhaľujú sa ich idealistické pramene, ale otázka spôsobu jestvovania jazyka sa podrobnejšie neskúma.

Trocha viac pozornosti, ale aj tak len okrajovo, sa tomuto problému venuje v súbore dialógov s desiatimi buržoáznymi lingvistami i v pripojenom rozhovore J. Parreta s francúzskym filozofom J. Bouveressom, kde sa kriticky rozoberajú mnohé myšlienky spomenutých západných jazykovedcov (Parret, 1974).

Vo všetkých spomenutých prácach sa zreteľne ukazuje, že práve zdôrazňovanie funkčnej charakteristiky jazyka vo väčšine novších jazykovedných smerov (porov. aj Helbig, 1973) vedie k zanedbávaniu substančnej charakteristiky. Takéto postoje sú dané aj tým, že funkčné vymedzenie je indiferentné k materiálu a berie sa pri ňom do úvahy len vonkajšia komunikačná situácia (Sfusareva, 1979).

Jazykovedné smery nadväzujúce väčšou alebo menšou mierou na pozitivistické alebo neopozitivistické filozofické základy si vôbec nekládli otázku na spôsob **jestvovania jazyka**. V neopozitivistickej teórii sa ontologické problémy pokladali za pseudoproblémy, za metafyziku. Aj v tzv. lingvistickej filozofii sa jazyk pokladal len za prostriedok, nástroj poznávania. Ani známy lingvistický obrat vo filozofii

neznamená vlastne obrat ku skúmaniu podstaty jazyka, ale iba podnet pre využívanie jazyka ako spoľahlivého gnozeologického nástroja.

Jazykovedné smery nadväzujúce na humboldtovskú tradíciu, najvýraznejšie vrcholiace u L. Weisgerbera, zdôrazňujú, že jazyk je činnosť (energia), nie ergon (výrobok, hotová vec). Konštatuje sa, že túto činnosť vykonáva človek, ale už sa neskúma, ako a najmä kde táto činnosť prebieha. Ukazuje sa však, že jazyk jestvuje len v činnosti, fungovaní.

Takéto humboldtovské riešenie sa odráža aj v Chomského generatívnej teórii. Predmetom generatívnej gramatiky totiž nie je vlastne jazyk, ale jazykové správanie človeka. Pravda, neskúma sa správanie ako reakcia na stimulus (behaviorizmus), ale predovšetkým to, ako človek pozná a ovláda pravidlá tvorenia a poznávania viet. Toto ovládanie — jazykovú kompetenciu — možno podľa N. Chomského vymedziť ako systém rekurentných pravidiel. Preto túto teóriu výstižne charakterizuje J. Bouveresse (Parret, 1974) ako teóriu o aktuálnej produkcii viet pri jazykovom prejave, v ktorej ústredné miesto zaujíma spôsob vyjadrovania myšlienok.

V tomto bode Chomského teória nadväzuje na teóriu hier, ktorou začal vysvetľovať jazykové správanie, t. j. používanie jazyka už L. Wittgenstein (Kozlova, 1972). Wittgenstein neskúmal vzťah výrazu k objektívnej realite ako základ sémantiky, ale význam chápal ako súhrn použitia daného výrazu v jazykovej hre.

V základe takéhoto chápania jazyka je analógia medzi správaním ľudí v hrách a v rozličných formách spoločenskej činnosti, teda aj v dorozumívaní pomocou jazyka. Podobne ako pri hre ani pri používaní jazyka, pri jazykovej komunikácii podstatnú zložku netvorí substancné, materiálne vlastnosti prvkov, ale pravidlá pre ich používanie. Tak ako hra je súhrn pravidiel, pričom veľmi často nezáleží na materiálnej zložke, aj jazyk možno chápať ako súhrn pravidiel pre jeho používanie bez ohľadu na substancné vlastnosti. Ani pri takomto riešení sa však nekladie otázka, kde daná hra jestvuje, a najmä neskúma sa povaha prvkov, ktorých fungovanie sa skúma. Prevažná väčšina hier má pravidlá fixované v rozličných príručkách, podobne ako pravidlá pre používanie jazyka v gramatikách. Je však zrejmé, že hry i jazyky jestvujú aj bez tohto fixovania, ľudia si ich osvojujú od svojich predchodcov a spoluhráčov. Možno teda predpokladať, že systém pravidiel pre používanie jazyka jestvuje v psychike človeka, resp. ľudstva. Zdá sa, že k takémuto riešeniu sa prikláňa aj generatívna gramatika.

Analógiu medzi jazykom a hrou uviedol do jazykovednej literatúry už F. de Saussure, hoci zrejme nemal na mysli hru ako systém pravidiel. Na príklade šachovej partie ukazoval, že tak ako nie je dôležitý materiál, z ktorého sú vyrobené figúry, ale ich hodnota (možnosť konať presne vymedzené ťahy a ohrozovať v istých postaveniach protivníka), tak aj v jazyku ide len o hodnotu jazykových výrazov, nezáleží na ich materiálnej (zvukovej) povahe. Podobne na príklade šachovej partie ukazoval ahistorický charakter jazyka: Tak ako v danej šachovej partii nie je dôležité, akými ťahmi sa dospelo k istému stavu (pričom týchto ťahov mohlo byť

značné množstvo), ani v súčasnom stave jazyka nie je dôležitý historický vývin, ktorý viedol k tomuto stavu, ale iba vzájomné vzťahy v súčasnosti.

Treba pripomenúť, že najmä v tomto druhom príklade nejde o chápanie jazyka ako jazykovej hry v zmysle L. Wittgensteina, lebo sa neskúma využívanie jazyka, ale jeho stav. Tým sa vlastne predpokladá, že jestvuje jazyk ako istá substancia.

U samého Wittgensteina však možno nájsť aj korene dnešných štylistických a pragmatických teórií. Kým totiž v mladšom veku uvažoval len o jednej jazykovej hre, ktorej podstatou je opisovanie faktov, v neskoršom veku už rozlišoval niekoľko typov jazykových hier, napr. vydávanie rozkazov, opisovanie objektov, uvažovanie, rozprávanie. Tieto pojmy sa dnes odrážajú nielen v takých pojmoch, ako sú slohové postupy, resp. slohové útvary, ale aj v takých pojmoch, ako je komunikačná stratégia, komunikačný plán, komunikačný efekt a komunikačný postup v súčasnej pragmalingvistike.

Na rozdiel od humboldtovsky orientovaných jazykovedných smerov (počítajúc medzi ne aj generatívnu gramatiku) F. de Saussure však pokladal jazyk za vyslovene spoločenský jav. Nielen preto, že ho používajú členovia spoločnosti, ale aj preto, že jestvuje v tejto spoločnosti. Pravda, spoločnosť chápal ako súhrn jednotlivcov, nie ako homogénny útvar, charakterizovaný istými vlastnosťami ako celok. Odráža sa v tom Durkheimova sociologická teória. Práve pre takéto individualistické chápanie spoločnosti situoval F. de Saussure jazykové jednotky do vedomia jednotlivcov, konkrétne do ich mozgu. Takéto durkheimovsko-saussurovské chápanie spoločnosti sa výrazne prejavuje aj v niektorých úvahách E. Paulinyho, ktorý predpokladá, že fonéma jestvuje v mozgu človeka (Pauliny, 1977). Na rozdiel od F. de Saussura však nehovorí o akustickom obraze (image acoustique), ale o konkrétnej fonéme, ktorá je v mozgu jednotlivca a vykonáva určujúci vplyv na podobu zvukových reťazcov a na ich členenie.

F. de Saussurovi sa oprávnene vyčíta, že jazyk (langue) ako jediný objekt lingvistického bádania chápal ako konštrukt, čím ho vlastne odtrhol od rečovej činnosti a od konkrétnych textov, predsa mu patrí zásluha v tom, že popri jazykových výrazoch realizovaných v textoch predpokladal aj jestvovanie jazykových jednotiek ako zložiek jazykového systému a že teda zreteľne poukázal na dva spôsoby (mody) jestvovania jazyka, na langue a parole.

Na tieto dva spôsoby jestvovania jazyka poukázal veľmi výrazne už pred štvrtstoročím A. I. Smirnickij (1954). Rozlišoval pritom štyri spôsoby jestvovania jazyka: 1. úplne a skutočne jestvuje jazyk v reálnej reči, v reálnom jazykovom prejave pri komunikácii; 2. neúplne a skutočne jestvuje jazyk v reči, ale mimo procesu komunikácie; 3. neúplne jestvuje jazyk v podobe skutočného poznania (pri uvažovaní bez hovorenia, mlčky); 4. neúplne jestvuje jazyk v podobe skrytého poznania, prejavujúceho sa fyziologickými zmenami v mozgu, ktoré vyvolávajú vo vedomí spojenie zvuku s významom. Pravda, neriešil dosť dôsledne otázku, kde jestvuje jazyk ako systém. Ak tvrdí, že langue jestvuje rozličnými spôsobmi v parole

a že zvuková matéria tvorí prírodnú materiu jazyka, obmedzuje tým jazyk (langue) len na zvukovú materiu.

Na skutočnosť, že jazyk jestvuje v reči, poukazuje aj N. A. Sľusareva (1979), keď zdôrazňuje, že jazyk ako objekt jestvuje aj nezávisle od človeka, odlúčený od neho a materializovaný v reči. Pravda, to treba chápať podľa všetkého tak, že v textoch sú zaznačené jednotlivé prejavy a tak prístupné skúmaniu, lebo hneď pripomína, že zároveň jestvuje jazyk aj v človeku, a to jednak materiálne v procesoch prebiehajúcich v mozgu, jednak ideálne ako jeden z produktov mozgovej činnosti. Aj v tomto chápaní (podobne ako u E. Paulinyho) sa ohlasuje durkheimovské poňatie spoločnosti ako súhrnu jednotlivcov, lebo jazyk sa chápe ako produkt mozgovej činnosti týchto jednotlivcov, nie ako produkt spoločenskej práce.

Pri úvahách o jestvovaní jazyka v reči i v mozgu sa však dosť jasne nerozlišuje materiálna a ideálna stránka. Kým o zvukovej stránke možno jednoznačne povedať, že hlásky materiálne jestvujú skutočne len pri ich artikulovaní, jazykové výrazy ako celky jestvujú v jazykovom spoločenstve ako ideálne objekty, produkty spoločnej práce. Z faktu, že pri jazykovom dorozumívaní účastník komunikácie netvorí jazykové jednotky (slová, spojenia slov) pri každom jednotlivom komunikačnom akte (v tom zmysle, ako tvorí, konštruuje podľa istého zámeru vety i celkový prejav), ale berie hotové pomenovacie jednotky, možno vyvodzovať, že jazyk (langue) ako systém výrazov skutočne tvorí akúsi veľkú zásobáreň, do ktorej hovoriaci siaha pri konštruovaní prejavu. Hotové pomenovacie jednotky — jazykové znaky — teda jestvujú vo vedomí daného jazykového spoločenstva.

V spoločenskom vedomí však zrejme nemôžu jestvovať konkrétne, materiálne zvuky, lebo tie skutočne pri každom komunikačnom akte produkujeme, tvoríme. Preto nestačí predpokladať, ako to robia stúpenci unilaterálnej teórie jazykového znaku, že znakovú povahu má len materiálna zložka (zvuky, resp. rady zvukov), a z toho dokonca vyvodzovať, že znak vôbec nemá význam (Budagov, 1978). Adekvátnejšie vysvetľuje spôsob jestvovania jazykového znaku a teda i jazyka ako systému znakov bilaterálna teória, ktorá predpokladá, že jazykové znaky sú ideálne objekty (kváziobjekty), ktorých obidve zložky — formálna i obsahová — majú odrazový charakter: v označovanom (signifié) sa odráža objektívna realita, v označujúcom (signifiant) sa odrážajú konkrétne zvuky. Ak sa pritom dodá, že spojenie týchto dvoch zložiek jazykového znaku je výsledkom jazykotvornej práce ľudskej spoločnosti, resp. daného jazykového spoločenstva (Horecký, 1978), bude zrejmé, že jazykový znak a teda aj jazyk ako systém znakov jestvuje v spoločenskom vedomí daného jazykového spoločenstva. V tomto vedomí, podobne ako v prípade hier, jestvujú aj pravidlá pre spájanie jazykových znakov (gramatika).

Obidve tieto zložky si jednotliviec osvojuje postupne pri svojom zapájaní do daného jazykového spoločenstva, a to alebo postupným učením a napodobňovaním pri osvojovaní si rodného jazyka od detstva, alebo zámerným osvojovaním pri učení sa cudziemu jazyku.

Kým pri unilaterálnej teórii znaku je nevyhnutné chápať znakovosť ako atributívnu charakteristiku jazyka, pri bilaterálnej teórii patrí znaková stránka jazyka k jeho substančnej charakteristike: jazyku sa neprpisujú znakové vlastnosti, jazyk je systém znakov. Na rozdiel od tých jazykových smerov, ktoré skúmajú len fungovanie jazyka, zdôrazňujú jeho funkčnú charakteristiku, treba zdôrazniť substančnú charakteristiku, lebo fungovať môže len to, čo skutočne jestvuje. Nemožno teda odtrhať funkčnú charakteristiku jazyka od substančnej, lebo obidve tvoria dialektickú jednotu.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

Bibliografia

- BUDAGOV, R. A.: Borba idej i napravlenij v jazykoznanii našego vremeni. Moskva, Nauka 1978. 248 s.
- Filosofskije osnovy zarubežnych napravlenij v jazykoznanii. Red. V. Z. Panfilov. Moskva, Nauka 1977. 293 s.
- HELBIG, G.: Geschichte der neuen Sprachwissenschaft. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1973. 392 s.
- HORECKÝ, J.: Základy jazykovedy. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 184 s.
- KOZLOVA, M. S.: Filosofija i jazyk. Moskva, Mysľ 1972. 254 s.
- PANFILOV, V. F.: Filosofskije problemy jazykoznanija. Gnoseologičeskije aspekty. Moskva, Nauka 1977. 287 s.
- PARRET, H.: Discussing language. The Hague — Paris, Mouton 1974. 428 s.
- PAULINY, E.: Otázky slovenskej ortoepie. Slovenská reč, 42, 1977, s. 214—219.
- ROZOV, M. S.: Problemy empiričeskogo analiza naučnych znaniij. Novosibirsk, Nauka 1977. 188 s.
- SLUSAREVA, N. A.: Metodologičeskij aspekt poňatij o funkcii jazyka. Izvestija AN SSSR, serija literatury i jazyka, 38, 1979, s. 136—144.

СПОСОБ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЯЗЫКА

Резюме

Вопрос о способе существования языка следует разделить на два вопроса: где существует язык и как существует язык. В существующих лингвистических теориях проблематике субстанциональной характеристики языка (что такое язык) уделяется мало внимания, больше рассматривается вопрос функциональной характеристики языка (как функционирует, как существует язык). Однако эти два вопроса нельзя исследовать отдельно друг от друга: если мы исследуем функционирование объекта, то мы должны познать этот объект. Автор показывает, что язык как система знаков и правил пользования ими существует в социальном сознании людей (а не только в мозгу индивидуумов) и реализуется при языковой коммуникации в форме текстов различных типов.

O SPÔSOBE EXISTENCIE ŠTRUKTÚRY V JAZYKU

VIKTOR KRUPA

Štruktúru pokladáme za súbor vzťahov medzi prvkami v systéme; súbor týchto prvkov označujeme termínom inventár. V rámci hierarchicky nadradenej kategórie systému staviame teda prvky do istého protikladu ku vzťahom. Prvky nestotožňujeme so substanciou. **Zavše sa stretávame s nesprávnym názorom, že prvky sú bezprostredne pozorovateľné, že sú kdesi na povrchu.** To v skutočnosti platí o substancii. Prvky zo substancie musíme však „vylúpnuť“ pomocou myšlienkových pochodov; substancia sa prejavuje ako súbor prvkov len vďaka vzťahom, cez ktoré vstupuje do rozličných súvislostí.

Štrukturalizmus vyhlasoval jazyk za súhrn či sieť vzťahov a jazykové jednotky **chápal ako produkt vzťahov** (porov. Panfilov, 1977, s. 5). Keby to bola pravda, **potom** by sme každú jazykovú jednotku mohli bez zvyšku odvodiť len a len zo štruktúry. Skutočnosť je však celkom inakšia. Jazykové jednotky nemajú len formu, ale aj obsah. Jazyk je systém, ktorý, ako je známe, tvorí istú jednotu so svojim **okolím** (porov. Smirnov, 1978, s. 116). Jazyk nie je uzavretý, imanentný systém, ale vstupuje do vzťahov s okolím, s realitou, ktorú odráža. To znamená, že v jazykových jednotkách sa zrkadlí priamo alebo sprostredkovane objektívna realita, ďalej subjekt (a jeho postoje), ktorý je sám súčasťou reality, a napokon aj jazykový systém. Do jazyka teda vstupujú vonkajšie vplyvy, a to v miere, ktorú pripúšťa jeho vnútorná stavba.

Vnútorná stavba jazyka je jeho štruktúra. Akým spôsobom táto štruktúra v jazyku jestvuje? Otázku možno postaviť aj tak, či má jazyková štruktúra svoje osobitné ukazovatele. Odpoveď bude kladná, ak myslíme napríklad na pádové afixy, na gramatické častice rozličných druhov, na vnútornú flexiu a pod. Pravda, táto odpoveď akoby viedla k protirečeniu. Na jednej strane rozoznávame v systéme množinu prvkov a množinu vzťahov, a na druhej strane zase **uznávame, že v jazyku sú prvky čisto vzťahovej povahy ako spomínané afixy, častice atď. Je to len zdanlivé protirečenie.** V našej definícii systému sa totiž netvrdí, že vzťahy jestvujú v jazyku oddelene od prvkov. Rozlíšenie prvkov a vzťahov je abstrakcia. Vzťahy ako také nemajú samostatný spôsob existencie a možno ich vyjadrovať iba pomocou istých nosičov. Tieto nosiče však nemožno stotožňovať, zamieňať so vzťahmi, podobne ako materiálnu podobu znaku, teda **signál, nemožno stotožňovať s významom znaku.**

V jazyku fakticky niet prvkov, ktorým by bola úplne cudzia funkcia nosičov vzťahov, teda štruktúrna funkcia. Vyplýva to už z definície: prvky sú prvkami iba

vďaka vzťahom, ktoré vytvárajú z nich systém. Každý jazykový prvok, fonéma, graméma či lexéma, nevyhnutne obsahuje vzťahovú zložku, ibaže rozličné prvky a triedy prvkov sa navzájom odlišujú čo do podielu vzťahovej zložky na celkovom význame. V gramémach zjavne prevláda vzťahovosť, kým v lexémach dominuje odrazová adekvátnosť vzhľadom k realite. Akiste **podobné úvahy viedli A. S. Meľničuka** (1970) k záveru, že do štruktúry patria aj prvky. Z toho, čo sme povedali vyššie, vyplýva, že je to zveličený záver.

Čisto štruktúrne ukazovatele sú iba špecializovaným prípadom vývinu významonosných jednotiek. Tu si hodno pripomenúť známu Skaličkovu tézu, podľa ktorej význam morfológických jednotiek je transpozíciou lexikálnych (a syntaktických) jednotiek. Čisto štruktúrne ukazovatele (morfológické) teda nie sú v jazyku nevyhnutnosťou. Súčasne nemôžu byť v jazyku prvky úplne neštruktúrne. Skaličkova téza sa zhoduje s našim ponímaním vzťahu ako zovšeobecneného významu, abstrahovanej súvislosti a s Lorenzovým chápaním štruktúry ako ustáleného poznania.

Štruktúru môžeme pokladať za inštitucionalizované, relatívne stále, dočasne ustálené poznanie, kým prvky sa pohybujú na rovine živého, vyvíjajúceho sa poznávania. Ako upozorňuje E. R. Atajan (1976, s. 63), jazykovú energiu môžeme kvalifikovať ako jednotu poznania a poznávania. Proces poznávania je otvorený a vplýva na poznanie. Preto časom aj štruktúra podlieha zmenám. Zmysel štruktúry pomáha pochopiť K. Lorenz (1973, s. 261), keď tvrdí: „Na jednej strane každá prispôbena štruktúra obsahuje poznanie. Poznanie sa môže kumulovať len v prispôbenej štruktúre...štruktúra je prispôbenosť v hotovom stave; keď prebieha ďalšie prispôbovanie, keď sa získava nové poznanie, štruktúra sa musí aspoň sčasti opätovne odbúravať a prebudúvať.“

Štruktúra slúži systému, je jeho formou a je nástrojom jeho ucelenosti aj relatívne autonómneho správania v okolí. Otázka inštrumentality je však relevantná aj pre vzťah medzi systémom a jeho zložkami (porov. Ackoff — Emery, 1972, s. 205). Citovaní autori rozlišujú dva prípady: homogénny a heterogénny typ organizácie (op. cit., s. 217). Pri prvom type zložky slúžia celku a podriaďujú sa mu. Pri druhom celok je podriadený zložkám, je tu na to, aby im slúžil. Príkladom na prvý prípad sú živé organizmy. Naproti tomu jazyk sa približuje k druhému prípadu; súvisí to s jeho otvorenosťou vzhľadom na objektívnu realitu, s potrebou reflexívnej adekvátnosti a ešte s tým, že *raison d'être* jazyka sa nachádza mimo neho.¹

Dva spomínané prípady však predstavujú krajnosti, medzi ktorými sú možné

---

¹ Termíny homogenita a heterogenita si zasluhujú aspoň krátku poznámku. V homogénnom systéme sú prvky relatívne rovnoprávne a rovnorodé. Naproti tomu v heterogénnych systémoch ide o jednotu nerovnocenných a rôznorodých prvkov, ktoré sú teda nevyhnutne hierarchizované. Homogenita a heterogenita v Ackoffovom a Emeryho zmysle je čosi iné, a preto by bolo lepšie hovoriť o celkovo orientovaných a čiastkovo orientovaných systémoch. Dominanty existujú totiž aj v homogénnych aj v heterogénnych systémoch.

prechody. Medzi tieto dve krajnosti zaraďujeme systémy, v ktorých celok neslúži všetkým svojim zložkám v rovnakej miere. To znamená, že systém má istú dominantu, ktorá determinuje správanie celku a nevyhnutne limituje ostatné zložky. Pri týchto podradených zložkách pozorujeme úkaz, ktorý K. Lorenz (1973, s. 52—53) vtípne nazval *Verdummung*, t. j. ohlúpnutie. V jazyku musíme dominantu systému hľadať na rovine komunikácie, rečového aktu, keď hovoriaci vyberá *relatívne samostatné jazykové prvky a spája ich podľa syntaktických pravidiel tak, že strácajú svoju inherentnú významovú rozplývavosť a ukazujú na celkom konkrétnu situáciu*. Ostatné zložky, roviny jazyka sa v záujme efektívnosti podriaďujú celku; tento proces sa prejavuje po viacerých stránkach.

Otázku vzájomného pomeru vzťahov a prvkov v jazyku pomáha objasniť hierarchizácia sémantických príznakov, ako sa chápe napr. v zborníku *Obščeje jazykoznanije* (1972, s. 417) a ako je v našej literatúre známa od V. Blanára (1978, s. 241—243). Sémantické príznaky sa tu delia na klasifikačné, identifikačné a špecifikačné; sú zoradené hierarchicky od najabstraktnejších po najkonkrétnejšie. Špecifikačné príznaky sú najtesnejšie späté s realitou, ktorú odrážajú bezprostredne. Na tejto rovine sa uskutočňuje živé poznávanie. Podľa V. Blanára (ibid.) v obsahovej stránke sa objektívna realita pojmov spracúva a potom jazykovo stvárnjuje.

Na dvoch vyšších rovinách sa poznávanie inštitucionalizuje, mení sa na poznanie. Tu už hrá väčšiu úlohu jazykový systém, a odraz spracovaný do identifikačných a napokon klasifikačných príznakov sa vzdaľuje od bezprostredného súvisu s realitou. Je to doklad relatívnosti pojmov obsahu a formy. O to pevnejšie sa obidva druhy príznakov (prítom druhý viac ako prvý) zapájajú do štruktúry jazyka. Aj V. Blanár (ibid.) zdôrazňuje, že klasifikačné príznaky nie sú v priamej súvzťažnosti s pomenovanou skutočnosťou, ale vyplývajú z fungovania jazyka ako systému.

Nazdávame sa, že sémantické príznaky ako predmet výskumu tvoria kontinuum, ktoré členíme, diskretizujeme v našom prípade na tri intervaly líšiace sa stupňom formalizovanosti, stupňom integrovanosti do vyššieho celku, teda jazykového systému. Jednu krajnosť predstavujú klasifikačné príznaky, ktoré slúžia potrebe konzistentnosti jazyka a ich spätosť s okolím jazykového systému, teda s objektívnou realitou, je nepriama.² Druhú, opačnú krajnosť predstavujú zase špecifikačné príznaky, napojené na okolie jazykového systému, ktoré slúžia ako prostriedky udržiavania odrazovej adekvátnosti jazyka vzhľadom na realitu.

Môžeme konštatovať, že lexémy sa vyznačujú prítomnosťou všetkých troch druhov sémantických príznakov, kým gramémam chýbajú špecifikačné sémantické príznaky. To je v súlade s naším predchádzajúcim tvrdením, že obsah gramatických kategórií je z hľadiska odrazovej adekvátnosti nerelevantný.

² Termín klasifikačný príznak môže vyvolávať nedorozumenie; možno by bolo vhodnejšie používať trojicu termínov navrhnutých v knihe *Obščeje jazykoznanije* (1972, s. 417), t. j. gramatické, kategoriálnosémantické a konkrétnolexikálne príznaky.

Pretože všetky významonosné jazykové jednotky, lexikálne aj gramatické, obsahujú sémantické príznaky najvyššej roviny, v tomto zmysle sa zúčastňujú na reprezentácii jazykovej štruktúry, hoci aj v rozličnej miere. Obdobná myšlienka sa vyslovuje v spomínanom zborníku *Obščeje jazykoznanije* (1972, s. 291). V jazyku niet významonosného prvku, ktorý by nebol nosičom štruktúrnosti a súčasne sú v ňom prvky, ktoré sú len nosičmi štruktúrnosti; sú to prvky, ktoré sú formami formy.

Popri substančnom spôsobe existuje v jazyku ešte jeden fundamentálny spôsob vyjadrovania vzťahov. Je ním radenie prvkov, ich usporiadanie. Podľa niektorých názorov je tento spôsob najvhodnejší na označovanie relačných významov v užšom zmysle slova, t. j. vzťahov medzi prvkami výpovede, takých ako funkcia podmetu alebo predmetu deja, rozličných determinatívnych vzťahov a vzťahov medzi daným a novým (Obščeje jazykoznanije, 1972, s. 215). Dodajme ešte, že radenie sa môže kombinovať so substančnými ukazovateľmi. Napríklad veta *John hit Bill* označuje vzťah agens — činnosť — patiens len vtedy, ak je sloveso v činnom rode. Keď ho však dáme do pasíva (*John was hit by Bill*), dostaneme postupnosť patiens — činnosť — agens.

Zdá sa, že v syntagmatike sa uplatňujú tri základné organizačné princípy:

1. Dva usúvzťažnené prvky x, y sa vyskytujú (a) tesne za sebou, t. j. xyw , alebo (b) diskontinuitne, oddelené od seba inými prvkami, t. j. xzy , kde z a w sú prvky odlišné od x a y .

2. Prvok x stojí pred prvkom y alebo opačne, t. j. xy, yx , pričom obidva prvky sú v istom syntaktickom vzťahu.

3. Prvok x sa vzhľadom na sled prvkov $y...z$, tvoriacich istý celok, môže vyskytovať iníciaľne, mediálne alebo finálne, t. j. $xy...z, y...x...z$ alebo $y...zx$. V rozličných jazykoch sa rozličné pozície využívajú na zdôraznenie prvku.

Tieto základné organizačné schémy dávajú viacero syntagmatických typov v závislosti od toho, na aké rozličné triedy (paradigmy) sa člení inventár prvkov v jazyku. Počet vzťahov, ktoré sa takto môžu vyjadrovať, je značný.

Systémom nie je len jazyk ako celok, ale aj jeho zložky. Povahu systému má takisto paradigma, ako aj syntagma. Pritom paradigma predstavuje homogénny systém. Na paradigmatickej osi sa prvky navzájom dajú substituovať. **Substituovateľnosť** je tu systémotvorným vzťahom; je to substituovateľnosť vzhľadom na isté funkčné postavenie v rečovej jednotke. Paradigmatický vzťah je vzťahom funkčnej ekvivalentnosti, pričom ekvivalentnosť chápeme ako totožnosť len vzhľadom na istú vlastnosť a za istých okolností — je to teda podmienená čiastočná totožnosť. Naproti tomu na syntagmatickej osi sa prvky vzájomne (alebo jednostranne) podmieňujú a dopĺňajú sa. Syntagma je heterogénny systém. Prvky tu nie sú navzájom substituovateľné, ale spája ich vzťah závislosti, či už jednostrannej alebo vzájomnej. Systémotvorným vzťahom je tu funkčná komplementárnosť. Syntagmatický vzťah

vytvára z rôznorodých častí vyšší celok. Paradigmatika a syntagmatika, ako sa už konštatovalo, sa vzájomne podmieňujú na všetkých jazykových rovinách.

Teda vzťahy v jazyku, tvoriace jeho štruktúru, vyjadrujú sa (a) pozične, t. j. pomocou relatívneho usporiadania prvkov, alebo (b) substančne, t. j. prostredníctvom samotných prvkov, ich obsahu, či už sú to fonémy, gramémy, derivatémy alebo lexémy. Medzi rozličnými jazykmi pozorujeme značné rozdiely vo vzájomnom pomere využitia pozičného a substančného vyjadrovania vzťahov. Ak vynecháme fonologickú rovinu, na ktorej počet a druh kombinatorických aj inventárových reštrikcií značne kolíše (porov. napríklad polynézske jazyky so slovanskými), značné odchýlky medzi **jednotlivými** jazykmi pozorujeme i na vyššej rovine, na rovine významonosných **jednotiek**. Popri jazykoch, v ktorých výrazne dominuje substančný spôsob vyjadrovania vzťahov (napr. latinčina), jestvujú jazyky, kde absolútne prevláda pozičný spôsob (napr. vietnamčina). To sú dva extrémne prípady, medzi ktorými jestvuje celá škála jazykov využívajúcich v rozličnej miere obidva spôsoby. Zdá sa však, že pozičné vyjadrovanie vzťahov je v istom zmysle primárne, lebo aj v jazykoch, ktoré majú bohato rozvinutý repertoár substančných ukazovateľov, existuje prirodzená tendencia klásť prvky, medzi ktorými je istý syntaktický vzťah, čo najtesnejšie k sebe, a takisto klásť napríklad emfazované prvky do iniciálnej pozície. Napokon poznáme aj jazyky s rozvinutým substančným spôsobom vyjadrovania vzťahov, ktoré majú napriek tomu viazaný slovosled (turečtina, japončina a i.).

Kabinet orientalistiky SAV
Bratislava, Klemensova 19

Bibliografia

ACKOFF, R. K.—EMERY, F. F.: On Purposeful Systems. Chicago—New York, Aldine—Atherton 1972. (Citované podľa ruského prekladu O celeustremlonnyh sistemach. Moskva, Sovetskoje Radio, 1974).

ATAJAN, E. R.: Aspekty organizacii i funkcionirovanija jazykovej sfery. Jerevan, Izdatelstvo Jerevanskogo Universiteta 1976.

BLANÁR, V.: Dynamika lexikálneho významu. Slovo a slovesnosť, 30, 1978, s. 241—243.

KRUPA, V.: Vzťah slovesa a menných argumentov v predikácii. Jazykovedný časopis, 28, 1977, s. 119—133.

LORENZ, K.: Die Rückseite des Spiegels. München—Zürich, R. Piper and Co. 1973.

MELNIČUK, A. S.: Poňatie systémy i struktury v svete dialektického materializmu. Voprosy jazykoznanija, 19, 1970, s. 19—23.

Obščee jazykoznanije. Vnutrenňaja struktura jazyka. Red. B. A. Serebrennikov. Moskva, Nauka 1972.

PANFILOV, V. Z.: Filosofskie problemy jazykoznanija. 1. izd. Moskva, Nauka 1977.

SMIRNOV, S.: Sistemnyj analiz v svete logiki razvitija poznania i obščestvennoj praktiki. Obščestvennyje nauki 1978, č. 6, s. 114—128.

О СПОСОБЕ СУЩЕСТВОВАНИЯ СТРУКТУРЫ В ЯЗЫКЕ

Резюме

Автор ставит вопрос о показателях языковой структуры и высказывает мнение, что отношения, образующие структуру, не существуют самостоятельно, а передаются при помощи известных показателей. В языке, кстати, нет единиц, которым была бы функция показателей структурности совершенно чуждой. Однако, разные элементы и классы элементов отличаются в этом отношении. Чисто структурные показатели являются только особым случаем развития значимых единиц и не являются в языке неизбежностью. Структурные значения могут передаваться при помощи знаменательных единиц.

Вопрос о существовании структуры рассматривается также с точки зрения гносеологии и теории отражения.

KATEGORIZÁCIA JAZYKOVÝCH VÝRAZOV V SÉMANTIKE MOŽNÝCH SVETOV

SVĀTOSLAV MATHĚ

0. V ostatnom desaťročí sa v logickej analýze jazyka začal výrazne presadzovať nový trend, ktorý svojou teoretickou pôsobnosťou presiahol úzky rámec logiky a úspešne sa uplatnil v niekoľkých mimologických disciplínach, z nich na prvom mieste v jazykovede. Zdá sa, že v lingvistike (konkrétne pri riešení problémov syntakticko-sémantickej analýzy prirodzeného jazyka) nachádza tento trend nielen najslubnejšie aplikačné možnosti, ale aj podnety pre ďalší rozvoj. Medzi najvplyvnejších predstaviteľov tejto novej teoretickej iniciatívy patrí R. Montague, ktorý svojimi prácami o pragmatike (1968; 1970), univerzálnej syntaxi a sémantike (1970 a) a svojimi analýzami angličtiny (1970 b; 1973) dal impulz pre rozsiahly výskum. Na vznik a utváranie Montagueovej koncepcie mali značný vplyv iní autori (s mnohými z nich R. Montague spolupracoval a spätne na nich pôsobil): boli to prevažne logici, ktorí sa zaoberali otázkami intenzionálnej logiky. Teoretickým zázemím a východiskom nového prístupu ku skúmaniu jazyka bola totiž prudko sa rozvíjajúca intenzionálna logika a najmä jej sémantika, ktorá sa často nazýva sémantikou možných svetov. Z nej vychádzalo a o ňu sa opieralo aj veľa iných autorov, preto neprekvapuje, že popri názorových a formálnych odlišnostiach sa v prácach stúpcov nového trendu nachádza mnoho spoločných alebo aspoň veľmi príbuzných myšlienok.

V štúdiu sa pokúsime naznačiť základné princípy intenzionálnej sémantiky uplatňované pri kategorizácii jazykových výrazov do rôznych syntaktických kategórií, poukázať na niektoré problémy spojené s touto kategorizáciou a informovať o niektorých pojmoch intenzionálnej sémantiky a aspoň nepriamo upozorniť na určité možnosti tejto sémantiky pri analýze prirodzeného jazyka.

1. Problematika, ktorá sa v ostatných pätnástich rokoch začala rozvíjať v rámci intenzionálnej logiky, je taká stará ako sama logika. Niektorými otázkami tejto logiky sa zaoberal už Aristoteles. Jeho modálna sylogistika je pravdepodobne prvým náčrtom intenzionálneho logického systému. Modálnej logike, ktorá je akýmsi jadrom intenzionálnej logiky, venovali pozornosť aj stredovekí logici. Jeden zo základných pojmov intenzionálnej logiky, pojem možného sveta, nachádzame už u Leibniza. Zo zakladateľov modernej logiky problémami intenzie a významu sa z celkom nového a veľmi originálneho aspektu zaoberal G. Frege (najmä štúdia z r. 1892). V roku 1914 vytvoril C. I. Lewis prvý moderný systém modálnej logiky, v nasledujúcich rokoch sa objavili ďalšie práce týkajúce sa modálnej logiky, a to nielen od Lewisa, ale aj od mnohých iných autorov. Otázkami analytickosti, zmyslu a synonymity sa intenzívne zaoberal R. Carnap. Jeho úsilie v tejto oblasti zhŕňa monografia *Meaning and Necessity* (1947), ktorá

dodnes patrí medzi klasické práce o intenzionálnologickej problematike. V poslednej kapitole tejto práce sa Carnap pokúsil o interpretáciu modálnej logiky pomocou pojmového aparátu ním rozpracovanej intenzionálnej sémantiky a tým spojil do jedného celku dva predtým samostatne sa rozvíjajúce tematické oblasti: teóriu intenzie a významu jazykových výrazov a modálnu logiku. Prvý exaktný systém intenzionálnej logiky vytvoril r. 1951 A. Church, ktorý sa pokúsil v exaktnom teoreticko-typovom systéme vyjadriť a precizovať intuitívne princípy formulované Fregem. Ako neskôr ukázal D. Kaplan (1964), tento formálne veľmi elegantný systém zlyhával pri sémantickej interpretácii. Sám Kaplan skonštruoval nový systém, ale ani ten sa nevyhol určitým ťažkostiam a nedostatkom. Priam prelom v rozvoji intenzionálnologickej problematiky znamenala Kripkeho sémantika modálnej logiky (postupne rozpracovaná v sérii článkov z r. 1959, 1963, 1963a, 1965). V druhej polovici 60. rokov sa objavujú prvé pokusy o výstavbu intenzionálnej logiky na báze tejto sémantiky a začínajú sa črtáť možnosti aplikácie sémantiky možných svetov na analýzu prirodzeného jazyka.

2. Kategorizácia jazykových výrazov do syntaktických kategórií závisí od členenia objektov ontickej oblasti jazyka na určité typy. Pod *ontickou oblasťou jazyka* rozumieme súbor všetkých entít, o ktorých možno v jazyku hovoriť. Každéj kategórii výrazov zodpovedá určitý typ objektov. Medzi výrazmi ľubovoľnej syntaktickej kategórie a objektmi zodpovedajúceho typu môžu existovať rôzne sémantické vzťahy; jedným z najvýznamnejších je vzťah denotácie (označenia). Ontická oblasť jazyka je určená troma základnými, navzájom disjunktnými množinami: univerzom jazyka, množinou pravdivostných hodnôt a logickým priestorom (t. j. množinou všetkých možných svetov).¹ Nad týmito množinami, predstavujúcimi tri základné typy objektov, vyrastá pomerne zložitá hierarchia ďalších typov objektov, ktorými sa budeme zaoberať neskôr. Teraz sa pokúsime charakterizovať základné množiny či typy objektov.

Každá veda má aspoň približne vymedzenú a ohraničenú oblasť predmetov, ktoré sú objektom jej skúmania, zameraného na získanie poznatkov o týchto predmetoch. Aspoň implicitne je táto oblasť určená i v teoretických a praktických úvahách, ba aj v diskusiách a rozhovoroch sa obyčajne mlčky predpokladá, že každý diskutujúci má na mysli tú istú oblasť predmetov. Poznatky o predmetoch z danej oblasti skúmania sa vyjadrujú v jazyku príslušnej vedy alebo oboru úvahy, ktorý môže byť pre tento účel osobitne skonštruovaný alebo ho možno získať vhodnou úpravou nejakého iného jazyka (napr. prirodzeného a pod.). Táto oblasť predmetov sa nazýva *univerzum jazyka* alebo *oblasť indivíduí* a jej prvky *indivíduami*.

Poznatky o indivíduách z univerza daného jazyka, o ich vlastnostiach a vzťahoch medzi nimi, o množinách a rôznych reláciách indivíduí, o vlastnostiach týchto vlastností, množín a relácií a vzťahoch medzi nimi atď. formulujeme v oznamovacích vetách, t. j. výrazoch, o ktorých má zmysel povedať, že sú pravdivé alebo nepravdivé. Vlastnosti pravdivosti a nepravdivosti sa v logike považujú za samostatné mimojazy-

¹ Pri jemnejšej analýze prirodzeného jazyka s týmito tromi základnými typmi objektov nevystačíme. Napr. pri analýze jazykových výrazov z temporálneho aspektu sa nezaobídeme bez množiny časových okamihov. Aby sme naše úvahy príliš nekomplikovali, budeme od iných základných typov abstrahovať, ale dôrazne poukážeme na ich nevyhnutnosť.

kové entity, ktoré sa nazývajú *pravdivosťnými hodnotami*. O pravdivých vetách potom hovoríme, že majú pravdivosťnú *hodnotu pravda*, o nepravdivých — že majú pravdivosťnú *hodnotu nepravda*. Pravdivosťnú hodnotu pravda budeme označovať symbolom **t** a pravdivosťnú hodnotu nepravda symbolom **f**. Množinou pravdivosťných hodnôt je teda množina, ktorá ako svoje prvky obsahuje dve abstraktné entity, a to **t** a **f**.

Intenzionálna sémantika sa od klasickej extenzionálnej sémantiky líši predovšetkým tým, že medzi základné zložky jej pojmovej sústavy patrí pojem možného sveta; preto sa často nazýva sémantikou možných svetov.

Pri skúmaní individuí univerza daného jazyka si obyčajne všimame iba niektoré ich vlastnosti a vzťahy medzi nimi. Sú to vlastnosti a vzťahy, ktoré nás v danom štádiu vývoja poznania osobitne zaujímajú.² Cieľom nášho poznávacieho úsilia je zistiť, ako sú tieto vlastnosti a vzťahy rozdistribúované medzi skúmané objekty, resp. usporiadané *n*-tice objektov. Ďalej ich budeme nazývať *primárne vlastnosti a vzťahy*. Okrem vlastností a vzťahov individuí *primárnymi* môžu byť aj vlastnosti a vzťahy objektov iných typov. Bez empirického skúmania nemôžeme spoľahlivo určiť, ako sú primárne vlastnosti a vzťahy rozložené, t. j. ktorým objektom či *n*-ticiam objektov v *skutočnosti* prislúchajú, môžeme však stanoviť — pomocou teoreticko-množinových či kombinatorických úvah, v ktorých prihliadame na povahu uvažovaných vlastností a vzťahov — aké možnosti rozdistribúovania týchto vlastností a vzťahov prichádzajú vôbec do úvahy (ktoré distribúcie primárnych vlastností a vzťahov sú mysliteľné). Každá z týchto možností predstavuje jeden *možný*, mysliteľný *svet vecí*, jeden *možný svet*. Treba zdôrazniť, že pojem stavu vecí či možného sveta sa tu relativizuje k univerzu daného jazyka a zvoleným primárnym vlastnostiam a vzťahom. Termínom „možný stav vecí“, „možný svet“ sa v uvedenom vymedzení pripisuje celkom určitý a presný technický význam, nebolo by preto adekvátne dať sa zviazať niektorými významami výrazov „stav vecí“, „svet“ a zavedené termíny interpretovať na pozadí nejakých metafyzických predstáv o stavoch vecí a svetoch. Vymedzené termíny treba chápať ako ustálené spojenia, ktoré majú jeden a ten istý lexikálny význam, určený výlučne daným vymedzením.³

V nasledujúcom príklade sa pokúsime pojem možného sveta objasniť trochu názornejšie. Predpokladajme, že univerzum jazyka obsahuje iba dva prvky *a*, *b* a že primárnymi vlastnosťami, na ktoré sa pri skúmaní individuí *a*, *b* chceme zamerať, je

² Netreba azda zdôrazňovať, že výber týchto vlastností a vzťahov determinujú rozmanité faktory spoločensko-ekonomického charakteru.

³ Chápanie stavov vecí pochádza od R. Carnapa (1942, s. 102, 128), inšpirovaného niektorými myšlienkami Wittgensteinovho raného diela *Tractatus Logico-Philosophicus*. Upozorňujeme však na to, že uvedené chápanie pojmu možného stavu vecí či sveta sa od Carnapovho trochu líši. Prevažná väčšina autorov pokladá pojem možného sveta za základný, a preto ho explicitne nevymedzuje. Pre riešenie mnohých problémov je totiž indiferentné, ktorú z existujúcich koncepcií prijmeme.

vlastnosť „byť guľatý“ a vlastnosť „byť hranatý“. Prvú budeme ďalej označovať písmenom G a druhú písmenom H . Vlastnosť G môžu mať obidva objekty a, b , alebo iba jeden z nich, alebo ani jeden. To znamená, že množinou všetkých guľatých vecí (v univerze $\{a, b\}$)⁴ môže byť buď množina $\{a, b\}$, alebo $\{a\}$, alebo $\{b\}$, alebo prázdna množina. To isté platí o možnostiach rozloženia vlastnosti H . Keby vlastnosti G, H boli nezávislé, existovalo by 4.4 rôznych možných distribúcií týchto vlastností medzi individuá a, b . Keďže však z povahy vlastností G, H je zrejmé, že nijaká vec nemôže mať obidve vlastnosti súčasne, distribúcie, pri ktorých by aspoň jedno z individuí a, b malo obidve vlastnosti G, H , sú nemysliteľné. Do úvahy teda prichádzajú tieto distribúcie :

	G	H
w_1	$\emptyset$	$\emptyset$
w_2	$\{a\}$	$\emptyset$
w_3	$\emptyset$	$\{b\}$
w_4	$\{b\}$	$\emptyset$
w_5	$\emptyset$	$\{b\}$
w_6	$\{a\}$	$\{b\}$
w_7	$\{b\}$	$\{a\}$
w_8	$\{a, b\}$	$\emptyset$
w_9	$\emptyset$	$\{a, b\}$

V každom riadku je uvedená jedna z mysliteľných distribúcií vlastností G, H medzi individuá a, b (symbolom $\emptyset$ označujeme prázdnu množinu). Pod písmenom G sa nachádza meno všetkých tých individuí univerzy $\{a, b\}$, ktoré sú pri danej distribúcii guľaté, pod písmenom H meno množiny všetkých tých individuí, ktoré sú pri danej distribúcii hranaté. Každá z distribúcií $w_1 - w_9$ predstavuje jeden možný svet (vzhľadom na univerzum $\{a, b\}$ a vlastnosti G, H). Úlohou empirického skúmania je zistiť, ktorý zo svetov $w_1 - w_9$ je *skutočný*, t. j. ktoré individuá z $\{a, b\}$ sú guľaté a ktoré hranaté. Je zrejmé, že existuje presne jeden skutočný svet.

3. Nad univerzom jazyka, množinou $\{t, f\}$ a logickým priestorom jazyka existuje nekonečne veľa ďalších typov objektov. Sú to **súbory**, z ktorých každý obsahuje **všetky** funkcie priraďujúce usporiadaným n -ticiam **objektov** nejakých typov ($n \geq 1$) objekty nejakého typu. Aby sme mohli tieto typy presnejšie charakterizovať, zavedieme tzv. typové symboly :

(1) i, o, w sú typové symboly.

(2) Ak $\alpha, \beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n$ sú typové symboly, tak $a_j (\alpha \beta_1 \beta_2 \dots \beta_n)$ je typový symbol.

(3) Uvedenými podmienkami sú určené všetky typové symboly.

⁴ Výraz $\{a_1, a_2, \dots, a_n\}$ označuje množinu, ktorá ako svoje prvky obsahuje práve objekty $a_1, a_2, \dots, a_n$.

Každý typový symbol je zložený z písmen i , o , w a zátvoriek; grécke písmená použité v podmienke (2) nie sú typovými symbolmi, zastupujú však ľubovoľné typové symboly utvorené zo znakov i , o , w , $(\ )$ spôsobom daným podmienkou (1) alebo (2). Typovými symbolmi sú napr. výrazy i , o , w , (ow) , (iw) , $(oiii)$, $((oi)w)$, $((oi(ow))w)$, ale nie výrazy ow , $(oii)w$, $((ai)w)$, $((o\beta_1\beta_2)i)$ a pod., lebo v nich chýbajú niektoré zátvorky alebo sa v nich nachádzajú písmená, ktoré typovými symbolmi nie sú. Pri uvádzaní typových symbolov budeme často vynechávať vonkajšie zátvorky a výrazy s vynechanými zátvorkami považovať za skratky typových symbolov so všetkými zátvorkami. Okrem vlastných typových symbolov budeme používať aj symboly, v ktorých sa vyskytujú grécke písmená. Každý výraz, kde sa vyskytujú grécke písmená, predstavuje schému typových symbolov, ktoré možno z nej získať nahradením greckých písmen ľubovoľnými typovými symbolmi.

Každému typovému symbolu teraz priradíme nejaký typ objektov:

1. a) Objektmi typu i sú individuá z univerza daného jazyka.
- b) Objektmi typu o sú pravdivostné hodnoty **t**, **f**.
- c) Objektmi typu w sú možné svety.

2. Predpokladajme, že typovým symbolom α , $\beta_1, \dots, \beta_n$ ($n \geq 1$) sú zodpovedajúce typy objektov už priradené: Objektmi typu $(\alpha\beta_1 \dots \beta_n)$ sú čiastočné funkcie, ktoré usporiadaným n -ticiam $\langle b_1, \dots, b_n \rangle$, kde b_1 je ľubovoľný objekt typu $\beta_1, \dots, b_n$ ľubovoľný objekt typu β_n , priradujú objekty typu α .

Funkcia, ktorá každej usporiadanej n -tici $\langle b_1, \dots, b_n \rangle$, spĺňajúcej podmienku uvedenú v 2., priraduje nejaký objekt typu α , sa nazýva *totálna*. Čiastočnými funkciami sa nazývajú jednak totálne funkcie, jednak funkcie, ktoré iba niektorým usporiadaným n -ticiam $\langle b_1, \dots, b_n \rangle$ priradujú nejaký objekt typu α a na ostatných n -ticiach sú nedefinované (patrí sem aj funkcia, ktorá nie je definovaná ani na jednej usporiadanej n -tici; pre každý typ $(\alpha\beta_1 \dots \beta_n)$ existuje presne jedna taká funkcia).

4. Všimnime si teraz niektoré typy objektov. Funkcie typu ow , priradujúce možným svetom pravdivostné hodnoty, sa nazývajú *propozície*. Voľnejšie by sme propozíciu mohli charakterizovať ako „niečo sa môže mať tak a tak“ alebo „nemusi sa mať tak a tak“ (resp. „čomu môže byť tak a tak“ alebo „nemusi byť tak a tak“). Napr. tomu, že a je gufaté, môže byť tak alebo tomu tak byť nemusí. To, že a je gufaté, je teda propozícia, ktorá v našom príklade priraduje svetom w_2, w_6, w_8 hodnotu **t** a ostatným svetom hodnotu **f**.

Funkcie typu iw , ktoré možným svetom priradujú individuá, sa nazývajú *individuové koncepty*. Individuovým konceptom je napr. funkcia, ktorá každému svetu priraduje to individuum, ktoré je v tomto možnom svete prvým československým kozmonautom. Táto funkcia skutočnému svetu priraduje V. Remka, iným svetom iné individuá. Vo svetoch, v ktorých Československo nemá kozmonautov, tento koncept nie je definovaný.

Množiny objektov typu α sa tu považujú za objekty typu $o\alpha$. Každé množine objektov typu α zodpovedá totiž presne jedna totálna funkcia typu $o\alpha$ a naopak. Je

to funkcia, ktorá prvkom danej množiny priraďuje hodnotu t a ostatným objektom typu α hodnotu f (také funkcie sa niekedy volajú *charakteristické funkcie* množín). Takou funkciou je jednoznačne určená aj určitá množina a naopak. Z analogických dôvodov môžeme *relácie*, t. j. množiny usporiadaných n -tíc ($n \geq 2$) objektov stotožniť s totálnymi funkciami typu $(o\beta_1 \dots \beta_n)$. Sú to funkcie, ktoré usporiadaným n -ticiam objektov $\langle b_1, \dots, b_n \rangle$, kde b_1 je objekt typu $\beta_1, \dots, b_n$ je typu β_n , priraďujú pravdivostné hodnoty t, f a tak z množiny všetkých usporiadaných n -tíc $\langle b_1, \dots, b_n \rangle$ spĺňajúcich uvedenú podmienku vyčleňujú určitú podmnožinu obsahujúcu práve tie usporiadané n -tice, ktorým je priradená hodnota t .

V extenzionalnej sémantike sa intuitívne pojmy vlastnosti a relácie explikovali pomocou pojmu množiny a relácie. Bolo však všeobecne známe, že táto explikácia nevyhovuje požiadavke adekvátnosti. Napr. keby červenými predmetmi boli iba guľaté predmety a naopak, množina červených vecí by bola totožná s množinou guľatých vecí a teda aj vlastnosť červenosti s vlastnosťou guľatosti, čo je očividne nesprávne. Medzi týmito vlastnosťami je preda výrazný rozdiel: guľatými môžu byť aj nečervené predmety a červenými aj neguľaté. Lenže v terminológii sémantiky možných svetov to znamená, že mysliteľné sú aj stavy vecí, v ktorých sa množina guľatých predmetov líši od množiny červených predmetov. *Vlastnosť individuí* môžeme teda charakterizovať ako funkciu typu $(oi)w$, ktorá možným svetom priraďuje množiny individuí. Napr. vlastnosť G je funkcia, ktorá svetom $w_1, w_3; w_5$ a w_9 priraďuje prázdnu množinu $\emptyset$, svetom w_2, w_6 množinu $\{a\}$, svetom w_4, w_7 množinu $\{b\}$ a svetom w_8 množinu $\{a, b\}$.⁵ Dve rôzne vlastnosti môžu niektorým svetom priraďovať tie isté množiny, ale z toho ešte nevyplýva totožnosť vlastností, lebo určite je mysliteľný aspoň jeden možný svet, v ktorom jedna vlastnosť prislúcha aj niektorým iným individuám ako druhá vlastnosť alebo naopak.

Podobný rozdiel ako medzi množinami a vlastnosťami existuje aj medzi reláciami a vzťahmi. *Vzťahy* sú funkcie typu $(o\beta_1, \dots, \beta_n)w$ ($n \geq 2$), ktoré možným svetom priraďujú nejaké relácie typu $o\beta_1 \dots \beta_n$, t. j. množiny usporiadaných n -tíc $\langle b_1, \dots, b_n \rangle$, resp. charakteristické funkcie takých množín, pričom b_1 je typu $\beta_1, \dots, b_n$ je typu β_n . Napr. vzťah „byť vyšší“ je funkcia, ktorá každému svetom priraďuje množinu usporiadaných dvojíc $\langle b_1, b_2 \rangle$, pre ktoré platí, že b_1 je v ňom vyššie ako b_2 .

Z nekonečného množstva ďalších typov objektov si nakoniec všimnime funkcie typu $(ii)w$. Patrí k nim napr. funkcia, ktorá ľubovoľnému individuu X priraďuje v danom svete to individuum Y , ktoré je v ňom otcom X -a. Závislosť funkcie priraďujúcej individuu X jeho otca Y od možných svetov je podmienená tým, že z logického hľadiska otcom X -a môžu byť aj iné individuá ako Y . To isté sa vzťahuje na funkciu, ktorá ľubovoľnému individuu X priraďuje jeho matku, manžela,

⁵ Medzi vlastnosťou G a bežnou vlastnosťou guľatosti existuje určitý rozdiel, ktorý spočíva najmä v tom, že bežná vlastnosť guľatosti je definovaná na inom logickom priestore ako G .

manželku a pod. Keď v danom svete individuum X nemá manžela, manželku atď., uvažovaná funkcia priraduje tomuto svetu funkciu (typu ii), ktorá nie je na X definovaná.

5. Pri kategorizácii jazykových výrazov nejakého jazyka J utvoreného nad univerzom U , logickým priestorom W a množinou $\{t, f\}$, treba prihliadať jednak na to, na čo sa uvažovaný výraz vzťahuje (napr. čo označuje), jednak na to, aká je jeho syntaktická rola v jazyku (t. j. akým spôsobom a s akými výrazmi tvorí iné správne utvorené výrazy). Existuje niekoľko spôsobov vzťahovania sa jazykových výrazov na mimojazykové objekty. Pretože od jazykov, v ktorých sa vyskytujú premenné, budeme abstrahovať, môžeme sa obmedziť na vzťah denotácie, ktorý má rozhodujúci význam pre zaraďovanie výrazov do syntaktických kategórií. Dva výrazy, ktoré denotujú objekty toho istého typu, patria totiž do tej istej syntaktickej kategórie. Z toho dôvodu budeme môcť typové symboly, pomocou ktorých sme ontickú oblasť jazyka rozčlenili na určité typy, použiť aj pri klasifikácii jazykových výrazov na rôzne syntaktické kategórie. Množina všetkých výrazov jazyka J denotujúcich objekty typu α tvorí jednu syntaktickú kategóriu výrazov, ktorú budeme tiež označovať typovým symbolom α a nazývať ju syntaktická kategória α a jej výrazy — výrazy kategórie α .

Princíp kategorizácie, ktorý sa tu uplatňuje, je na prvý pohľad veľmi jednoduchý: do syntaktickej kategórie α patrí každý výraz denotujúci objekt typu α . Lenže pri konkrétnej aplikácii tohto princípu na výrazy prirodzeného jazyka narazíme na viaceré nejasnosti a problémy. Nie sú to iba problémy vyplývajúce zo špecifických zvláštností skúmaného jazyka, ale aj problémy všeobecnejšieho charakteru.

6. V intenzionálnej sémantike sa mnohým výrazom namiesto pôvodných extenzionálnych entít priradujú ako ich denotáty intenzionálne entity (intenzie). Pod intenzionálnou entitou alebo *intenziou* rozumieme ľubovoľný objekt typu αw pre každý typ α . Objekt, ktorý nie je intenzionálny, sa nazýva extenzionálny alebo *extenzia*. Hoci snaha interpretovať niektoré jazykové výrazy intenzionálne (ako mená intenzií) je nesporne veľmi rozšírená, zatiaľ niet všeobecne prijatého stanoviska, ktoré výrazy alebo kategórie výrazov treba pokladať za mená intenzií a ktoré za mená extenzií. Väčšina autorov akoby váhala medzi starým extenzionálnym a novým intenzionálnym prístupom (badať to i na prácach R. Montaguea).

Prirodzené jazyky, ktoré vznikli a dlho sa vyvíjali viac-menej živelne, plnia rozličné funkcie. Neutvárali sa iba pod tlakom nárokov a potrieb kognitívnej povahy. Ich stavbu determinovalo veľa mimovedeckých a mimologických faktorov. Pri kategorizácii ich výrazov si treba uvedomiť, že univerzum týchto jazykov je určené iba neostro a že sa môže od úvahy k úvahe meniť. Lenže to znamená, že zároveň s univerzom sa bude meniť aj logický priestor jazyka, a to navyše aj preto, lebo pri výbere primárnych vlastností a vzťahov, nad ktorými sa tento priestor rozprestiera, budeme mať tiež určité problémy. Výrazy prirodzeného jazyka sú z naznačených, ako aj niektorých iných dôvodov sémanticky, a teda obyčajne aj

syntakticky mnohoznačné.⁶ Ten istý výraz sa v rozličných kontextoch často používa ako výraz rozličných syntaktických kategórií. Pri mnohých výrazoch sa dá pomerne ťažko presne určiť, čo vlastne denotujú. Platí to najmä o výrazoch označujúcich objekty vyšších abstrakčných rovín. Výsledok syntakticko-sémantickej analýzy takých výrazov závisí aj od rozvinutosti disciplíny či problematiky, v ktorej sa daný výraz používa ako odborný termín.

Preto niektorí autori neraz môžu ten istý jazykový výraz charakterizovať odlišne a zaradiť ho do rozdielnych kategórií. Táto nejednotnosť môže mať rozmanité objektívne a subjektívne príčiny. Je podmienená nielen objektívne danou mnohoznačnosťou a neostrosťou výrazov prirodzeného jazyka, ale aj celkovou teoretickou orientáciou autora, šírkou jeho záberu pri výbere jazykového materiálu, v ktorom sa skúmaný výraz používa, a napokon aj jeho erudíciou.

7. Teraz sa pokúsime o kategorizáciu niektorých výrazov slovenčiny ako prirodzeného jazyka. V extenzionálnej sémantike sa za denotáty oznamovacích viet (ktoré sa v logike často nazývajú *výrokmi*) pokladajú pravdivostné hodnoty: každá pravdivá veta denotuje v nej pravdivostnú hodnotu **t**, každá nepravdivá hodnotu **f**. Toto chápanie, zavedené a zaujímavé zdôvodnené G. Fregem, je pre mnohé účely postačujúce a užitočné, ale je nápadne neintuitívne. Vztahuje sa azda veta „Bratislava je najväčšie slovenské mesto“ na to isté ako „Zem sa točí okolo Slnka“? V týchto vetách sa predsa hovorí o dvoch celkom odlišných situáciách. Fregeovské chápanie výrokov ako mien pravdivostných hodnôt sa síce všeobecne považovalo za neintuitívne, ale dlho neexistovala koncepcia, ktorá by mu mohla úspešne konkurovať. Extenzionálnej sémantike chýbali primerané pojmové prostriedky na odlišenie objektov, na ktoré sa vzťahujú výroky s tou istou pravdivostnou hodnotou. V intenzionálnej logike sa oznamovacie vety obyčajne zaraďujú do syntaktickej kategórie *ow*, t. j. medzi výrazy denotujúce propozície. Propozícia, že Bratislava je najväčšie slovenské mesto, priraduje síce skutočnému svetu tú istú pravdivostnú hodnotu ako propozícia, že Zem sa točí okolo Slnka, ale možné sú aj svety, v ktorých prvá môže nadobúdať hodnotu **t** a druhá hodnotu **f** alebo naopak, sú to teda dve rôzne funkcie a práve tieto funkcie sa v intenzionálnej sémantike pokladajú za denotáty viet „Bratislava je najväčšie slovenské mesto“ a „Zem sa točí okolo Slnka“.

Vlastné mená individuí, napr. osôb, zvierat, miest, riek, vrchov atď. možno celkom neproblematicky zaradiť do syntaktickej kategórie *i*; sú to mená objektov typu *i*.

Je však otázka, do ktorej syntaktickej kategórie patria opisy (deskripcie) individuí, ako napr. „prvý československý kozmonaut“, „hlavné mesto Slovenska“, „tretí

⁶ Sémanticky mnohoznačný výraz nemusí byť syntakticky mnohoznačný, lebo pri každom zo svojich významov môže denotovať objekty toho istého typu, ale syntakticky mnohoznačný výraz je vždy aj sémanticky mnohoznačný, lebo ako výraz jednej kategórie nevyhnutne denotuje iný objekt ako výraz inej syntaktickej kategórie.

prezident Československa“ a pod. Nielen strohí extenzionalisti, ale často aj prívrženci intenzionálneho prístupu pokladajú deskripcie za mená tých indivíduí, ktoré im zodpovedajú v skutočnom svete, teda za výrazy kategórie *i*. To znamená, že dve deskripcie, ktorým v skutočnom svete zodpovedá jedno a to isté indivídium, sú podľa tohto chápania menami toho istého objektu. Napr. opisy „tretí prezident Československa“ a „generálny tajomník KSČ zvolený na V. zjazde strany“ by mali denotovať jedno a to isté indivídium — K. Gottwalda, hoci z ich významu sa na to vôbec nedá uzatvárať (ba ani na to, či sa vzťahujú na jedno, dve alebo ani jedno indivídium). Prečo však trvať na tom, že výraz „tretí prezident Československa“ sa vzťahuje na K. Gottwalda, keď význam tohto výrazu vôbec nezávisí od toho, či tretím prezidentom Československa bol K. Gottwald, Z. Nejedlý, I. Krasko alebo ktorákoľvek iná osoba? Kto by bol denotátom tohto výrazu, keby Československo bolo konštitučnou monarchiou, alebo by malo nanajvýš dvoch prezidentov? Na koho sa tento výraz vzťahuje vo vetách „I. Krasko myslí na tretieho prezidenta Československa“, „Tretím prezidentom sa chcel stať Z. Nejedlý“? Pri analýze takých viet sa stúpenici extenzionálnej interpretácie deskripcií ocitajú pred mnohými priam neriešiteľnými problémami. Omnoho účelnejšie a teoreticky výhodnejšie bude pokladať indivíduové deskripcie za výrazy denotujúce indivíduové koncepty, t. j. za výrazy syntaktickej kategórie *i**w*. Podľa toho výraz „tretí prezident Československa“ denotuje niečo, čím sa indivídium môže (ale nemusí) stať, t. j. funkciu, ktorú môže indivídium prevziať, zaujať, ale nie sa s ňou stotožniť, pretože ide o abstraktnú entitu typu *i**w*, ktorá každému svetu priradzuje to indivídium, ktoré je v ňom tretím prezidentom Československa (a vo svetoch, v ktorých Československo nemá tretieho prezidenta, nie je definovaná).

Výrokové spojky ako „a“, „alebo“, „buď ... alebo — — —“, „ak ..., tak — — —“, „práve vtedy, keď“ a pod., ktoré sú predmetom skúmania klasickej výrokovovej logiky, sú výrazy kategórie *ooo*, spojky „je pravda, že“, „nie je pravda, že“ výrazy kategórie *oo*. Zo sémantických úvah výrokovovej logiky jasne vyplýva, že ich môžeme považovať za výrazy vzťahujúce sa na určité funkcie typu *ooo* alebo typu *oo*. V tom istom význame ako spojka „nie je pravda, že“ sa v niektorých kontextoch používa výraz „nie“, alebo predpona „ne“. Spojka „ak ..., tak — — —“ má v prirodzenom jazyku niekofko významov, podľa všetkého omnoho častejšie sa v ňom používa ako výraz kategórie *o(ow)(ow)* alebo kategória *(o(ow)(ow))w* (vo význame analyzovanom v logikách striktnej alebo kauzálnej implikácie). Niektorí autori považujú uvedené jednoargumentové spojky za výrazy syntaktickej kategórie *(ow)(ow)*, dvojargumentové za výrazy kategórie *(ow)(ow)(ow)*. Spojky „a“, „alebo“ sa používajú aj ako výrazy kategórie *(oi)(oi)(oi)* (napr. vo výrazoch „guľatý a červený“, „guľatý alebo červený“) a predpona „ne“ ako výraz kategórie *(oi)(oi)* (vo výraze „neguľatý“). V týchto kontextoch ich možno tiež chápať ako výrazy kategórie *((oi)w)((oi)w)((oi)w)* a kategórie *((oi)w)((oi)w)*.

Vlastnosti indivíduí — keď sa za vlastnosť pokladá predikát — sa v slovenčine

označujú prídavnými menami, všeobecnými podstatnými menami a bezpredmetovými slovesami. Napr. nielen prídavné meno „usilovný“, ale aj slová „človek“ a „pracuje“ patria do syntaktickej kategórie $(oi)w$; každé z nich je menom určitej vlastnosti individuí. Ako výrazy kategórie $(oi)w$ sa prídavné mená používajú najmä v mennom prísudku (kde sa s podmetom spájajú pomocou spony). Inú syntaktickú rolu majú prídavné mená v dvojiciach slov, ktoré sa spájajú na základe určovania. Prídavné meno sa v nich spája s nejakým všeobecným podstatným menom a spolu s ním tvorí nové, zložené všeobecné meno. V tejto funkcii sa vyskytuje napr. vo výraze „usilovný človek“. Pretože adjektíva tu spolu so všeobecnými menami kategórie $(oi)w$ tvoria nové všeobecné mená tej istej kategórie, bude adekvátnejšie zaradiť ich do kategórie $((oi)w)((oi)w)w$, t. j. medzi mená funkcii, ktoré možným svetom priradujú zobrazenia z množiny vlastností individuí do množiny vlastností individuí. Výrazu „usilovný“ teda zodpovedá funkcia, ktorá v ľubovoľnom danom svete vlastností zodpovedajúcej slovu „človek“ priraduje vlastnosť, ktorú označuje výraz „usilovný človek“. Určujúce adjektíva by sme azda mohli interpretovať aj ako výrazy kategórie $((oi)((oi)w)w$. Výraz „usilovný“ by potom denotoval funkciu, ktorá by v každom svete vlastností človek priradovala množinu všetkých tých individuí s touto vlastnosťou, ktoré by boli usilovné.

Do syntaktických kategórií $(oii)w$, $(oiii)w$, ... skladajúcich sa z výrazov označujúcich vzťahy medzi individuími, patria v slovenčine niektoré podstatné mená, predmetové slovesá a niektoré prídavné mená.

Ani slovesá, ani podstatné a prídavné mená netvoria jednu syntaktickú kategóriu výrazov (a na druhej strane do tej istej kategórie môžu patriť výrazy z rozličných slovných druhov). To isté platí o príslovkách, ktoré sa tiež delia na niekoľko kategórií. Všimneme si iba dve kategórie prísloviak. Do jednej z nich sa zaraďujú príslovky, ktoré modifikujú slovesá, do druhej príslovky, ktoré modifikujú celé vety. **K prvým** patrí napr. príslovka „rýchlo“, ktorá spolu so slovesom tvorí výraz kategórie $(oi)w$, napr. „rýchlo pracuje“. Príslovka tu plní rovnakú funkciu ako prídavné meno v spojení so všeobecným menom, môžeme ju teda tiež zaradiť do kategórie $((oi)w)((oi)w)w$ alebo $((oi)((oi)w)w$. Do druhej kategórie patria napr. príslovky ako „skutočne“, „pravdepodobne“ a pod. Sú to výrazy kategórie $(o(ow))w$. Do tejto kategórie sa zaraďujú aj príslovky a operátory ako „možno“, „nevyhnutne“, „zdá sa, že“ „je overené, že“, „je známe, že“ atď., ktoré sú predmetom skúmania rôznych modálnych a epistemických logík. Niektorí autori ich zaraďujú do kategórie $(ow)(ow)$.

S uvedenými operátormi úzko súvisia tzv. výrazy pre propozičné postoje, ako napr. „... verí, že — — —“, „... vie, že — — —“, „myslí si, že — — —“ a pod. Ide napospol o výrazy kategórie $(oi)(ow)w$ denotujúce vzťahy medzi individuími a propozíciami. Osobitnú pozornosť si zaslúžia výrazy, pomocou ktorých sa v slovenčine vyjadruje logická kvantifikácia. Pretože ide o dosť zložitú a málo prebádanú oblasť, musíme sa uspokojiť s niekoľkými náznakmi. Výrazy „každý“, „nejaký“,

„žiadny“ a pod. tvoria so všeobecnými menami nové výrazy, ktoré v spojení so slovesom alebo prídavným menom (a kopulou) tvoria vety, napr. „každý človek je smrteľný“, „každý človek pracuje“. Výrazy „nejaký človek“, „každý človek“ a pod. možno interpretovať ako mená vlastností prislúchajúcich vlastnostiam indivíduí, t. j. výrazy kategórie $(o(io))w$ alebo $(o((oi)w))w$. Výrazu „nejaký človek“ by sme potom mohli priradiť takú vlastnosť vlastností, ktorá by ľubovoľnej vlastnosti V prislúchala práve vtedy, keby existoval človek s vlastnosťou V . Výrazu „každý človek“ by zodpovedala vlastnosť vlastností, ktorá by ľubovoľnej vlastnosti V prislúchala práve vtedy, keby každý človek mal vlastnosť V . Výrazy ako „nejaký človek“, „každý človek“ sa pri tejto analýze považujú za plnovýznamové väzby denotujúce určité vlastnosti vlastností.

8. Okrem plnovýznamových výrazov, ktoré patria do určitých syntaktických kategórií, existujú aj výrazy, čo samy osebe nemajú nijaký význam (nevzťahujú sa na nijaký objekt), ale v určitom spojení s inými výrazmi vytvárajú nové plnovýznamové výrazy. Tieto výrazy sa nazývajú *nevlastné* alebo *synkategorematické*, ostatné výrazy sú *vlastné* alebo *nesynkategorematické*. Nie všetci jazykovedci a logici budú kvalifikovať ako vlastné, resp. nevlastné tie isté výrazy. Napr. výrokové spojky sa často zaraďujú medzi synkategorematické výrazy, pomocou ktorých sa z oznamovacích viet tvoria nové vety. Z určitých filozofických príčin niektorí autori za synkategorematické pokladajú napr. aj výrazy pre vlastnosti a vzťahy (a iné abstraktné entity), lebo neuznávajú existenciu abstraktných objektov (funkcií), ktoré sa týmto výrazom priradujú ako ich denotáty. Na delenie výrazov na vlastné a nevlastné môžu mať vplyv aj rozličné okolnosti **technického rázu**, teoretická úroveň a rozvinutosť všeobecnej syntaxe a sémantiky, **jej pojmového aparátu** a pod. Úlohou syntaxe a sémantiky prirodzeného jazyka je určiť: 1. ktoré jednoduché výrazy sú vlastné a ktoré nevlastné; 2. do akých syntaktických kategórií patria jednoduché vlastné výrazy; 3. ako sa z výrazov určitých syntaktických kategórií tvoria nové plnovýznamové výrazy určitej kategórie (v akom spojení, s akými nevlastnými výrazmi a pod.).

V súvislosti s naznačenou kategorizáciou jazykových výrazov sa priam natíska otázka syntaktickej konexity: ako sa z výrazov daných syntaktických kategórií tvoria nové správne utvorené výrazy? Riešenie tohto problému nie je vo vzťahu k prirodzenému jazyku také jednoduché ako v kategoriálnych gramatikách podľa K. Ajdukiewiczza alebo Y. Bar-Hillela, čo vyplýva najmä z toho, že v prirodzenom jazyku nemáme premenné a výrazy syntaktickej kategórie w . Zhruba možno povedať, že základné princípy pre tvorenie správne utvorených výrazov sú tie isté ako v kategoriálnych gramatikách, ale v prirodzenom jazyku ich možno uplatniť iba sprostredkovanne a s prihliadnutím na spomenutú absenciu výrazov kategórie w v tomto jazyku, čo **spôsobuje určité ťažkosti a komplikácie**, nie však neprekonateľné.

Výskumné výpočtové stredisko
Bratislava, Dúbravská cesta 3

Bibliografia

- CARNAP, R.: *Introduction to Semantics*. Cambridge — Massachusetts 1942.
- CARNAP, R.: *Meaning and Necessity*. The University of Chicago Press 1947.
- FREGE, G.: *Über Sign und Bedeutung*. *Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*, 100, 1892, s. 25—50.
- KAPLAN, D.: *Foundations of Intensional Logic*. [Dizertácia.] Los Angeles, University of California 1964.
- KRIPKE, S.: *A Completeness Theorem in Modal Logic*. *The Journal of Symbolic Logic*, 24, 1959, s. 1—14.
- KRIPKE, S.: *Semantical Considerations on Modal Logic*. *Acta Philosophica Fennica*, 16, 1963, s. 83—94.
- KRIPKE, S.: *Semantical Analysis of Modal Logic. I. Normal propositional calculi*. *Zeitschrift für mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik*, 9, 1963 a, s. 67—96.
- KRIPKE, S.: *Semantical Analysis of Modal Logic. II. Non-normal modal propositional calculi*. In: *The Theory of Models*. Amsterdam 1965, s. 206—220.
- MONTAGUE, R.: *Pragmatics*. In: *Contemporary Philosophy. A Survey*. Red. R. Klibansky. Florence 1968, s. 102—122.
- MONTAGUE, R.: *Pragmatics and Intensional Logic*. *Synthese*, 22, 1970, s. 68—94.
- MONTAGUE, R.: *Universal Grammar*. *Theoria*, 36, 1970 a, s. 373—398.
- MONTAGUE, R.: *English as a Formal Language*. In: *Linguaggi nella Società e nella Tecnica*. Red. Bruno Visentini a i. Milan 1970 b, s. 189—224.
- MONTAGUE, R.: *The Proper Treatment of Quantification in Ordinary English*. In: *Approaches to Natural Language*. Red. J. Hintikka — J. Moravcsik — P. Suppes. Dordrecht 1973, s. 221—242.

КАТЕГОРИЗАЦИЯ ЯЗЫКОВЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В СЕМАНТИКЕ ВОЗМОЖНЫХ МИРОВ

Резюме

В статье исследуются основные принципы интенциональной логики, применяемые в процессе категоризации языковых выражений для разных синтаксических категорий. Автор, обращая внимание на проблемы связанные с этой категоризацией, характеризует некоторые понятия интенциональной семантики и показывает на определенные возможности этой семантики в области анализа естественного языка.

KONSONANTICKO-VOKALICKÉ ZLOŽENIE MORFÉM V SPISOVNEJ SLOVENČINE

JÁN SABOL

0.0. V osobitnej štúdií (Sabol, 1968) sme skúmali konsonanticko-vokalicke zloženie slovenských slov, teda ich základnú, „najjednoduchšiu“ kombinačno-fonologickú štruktúru. V tomto príspevku predkladáme výsledky prieskumu kombinácie konsonantov a vokálov na najmenej možnej ploche významového pásma jazyka — v morfémach. Pri vymedzovaní hraníc a druhov týchto jednotiek vychádzame z práce J. Horeckého (1964).¹ Výskum sme robili podľa frekvencie morfém a morf vo vybraných textoch (poézia, próza, dráma, odborný štýl), nepokrývame teda všetky možné kombinácie konsonantov a vokálov v morfémach a morfách dnešnej spisovnej slovenčiny (najväčšia selekcia — vzhľadom na systém — je pri najpestrejších, KM). Celkový počet skúmaných morfém a morf (vrátane nulových) je 10 079; celkový počet skúmaných konsonantických a vokalickejch foném konštituujujúcich uvedené morfémy a morfy je 18 937. Na vymedzenie vzťahov medzi jednotlivými zložkami morfémových a morfových podsystémov používame aj základné veličiny teórie informácie (maximálna, reálna a relatívna entropia a redundancia — podrobnejšie Sabol, 1968 a).

1.0. Fonematickú štruktúru slovenských KM opísal „pomocou usporiadaného sledu formačných pravidiel, ktorými sa vyjadruje, aké dištinkatívne príznaky, resp. fonémy charakterizované týmito príznakmi sa môžu, resp. nemôžu vyskytovať v istých podmienkach“ J. Horecký (1969, citát na s. 138; porov. aj Horecký, 1972); fonematické zloženie morfém v slovenčine stručne naznačil E. Paulíny (1968, s. 83—89); fonematickú štruktúru ruských substantívnych sufixov skúmala N. G. Krylova (1975). V našej štúdií venujeme pozornosť najmä konsonanticko-vokalickej stavbe jednotlivých druhov morfém a morf (tabuľky 1—9), frekvencii nulových — *n*-fonémových morfém a morf (tabuľka 10), frekvencii konsonantov a vokálov v 1-fonémových — *n*-fonémových morfémach a morfách (tabuľky 11—19) a v jednotlivých druhoch morfém a morf spisovnej slovenčiny (tabuľky

¹ V štúdií používame túto symboliku: *DM* — derivačná morféma, *FM* — formová morféma, *IM* — interfigovaná morfa, *KM* — koreňová morféma, *KgM* — kongruenčná morféma, *MM* — modifikačná morféma, *PM* — predponová morféma, *RM* — relačná morféma, *SM* — spájacia morfa, *TM* — tematická morfa.

Tabuľka 1

Konsonanticko-vokálne zloženie predponových morférov

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
V	0,126	0,3766	1,21
C	0,083	0,2980	1,00
CV	0,571	0,4616	1,80
VC	0,034	0,1659	0,66
CC	0,005	0,0382	0,26
CCV	0,120	0,3671	1,18
CVC	0,057	0,2356	0,84
CCVC	0,001	0,0100	0,12
VCCV	0,001	0,0100	0,12
$H_0=3,1699$	$h=0,6193$		
$H_1=1,9630$	$R=0,3807$		

Tabuľka 2

Konsonanticko-vokálne zloženie koreňových morférov

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,105	0,3414	0,49
V	0,044	0,1983	0,33
∅	0,004	0,0319	0,10
CV	0,144	0,4026	0,56
VC	0,031	0,1554	0,28
CC	0,026	0,1369	0,26
CVC	0,299	0,5208	0,73
CCV	0,014	0,0862	0,19
VCV	0,010	0,0664	0,16
VCC	0,009	0,0612	0,15
CCC	0,000	—	0,00
CVV	0,000	—	0,00
CCVC	0,147	0,4066	0,57
CVCC	0,045	0,2013	0,33
CVCV	0,008	0,0557	0,14
VCVC	0,006	0,0443	0,12
VCCV	0,004	0,0319	0,10
CCCV	0,002	0,0179	0,07
VCCC	0,001	0,0100	0,05
CVCVC	0,042	0,1921	0,32
CCVC	0,010	0,0664	0,16
CCVCC	0,009	0,0612	0,15
CVCCV	0,003	0,0251	0,09
VCCVC	0,002	0,0179	0,07
VCVCV	0,001	0,0100	0,05
CVCCC	0,001	0,0100	0,05

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
CCVCV	0,001	0,0100	0,05
VCVVC	0,001	0,0100	0,05
VVCVC	0,001	0,0100	0,05
CVCCVC	0,011	0,0716	0,16
CCVCVC	0,004	0,0319	0,10
CVCVCC	0,002	0,0179	0,07
VCVCVC	0,001	0,0100	0,05
CCVCCC	0,001	0,0100	0,05
CCCVCC	0,001	0,0100	0,05
VCCVCC	0,001	0,0100	0,05
CVCVCV	0,000	—	0,00
CVVCVC	0,000	—	0,00
CVCCVCC	0,003	0,0251	0,09
CVCVCVC	0,002	0,0179	0,07
CCVCCVC	0,001	0,0100	0,05
CCVCVCC	0,001	0,0100	0,05
VCCCCVC	0,000	—	0,00
VCCVCVC	0,000	—	0,00
VCCCVCC	0,000	—	0,00
VCVCVCC	0,000	—	0,00
CVCCVCVC	0,001	0,0100	0,05
VCVCCVCC	0,001	0,0100	0,05
CVCVCCVC	0,001	0,0100	0,05
CCVCVCVC	0,000	—	0,00
CVCCVCCC	0,000	—	0,00
VCVCVCCVC	0,001	0,0100	0,05
CVCCVCVCC	0,000	—	0,00
CCVCEVCVC	0,000	—	0,00
CCVCVCCVC	0,000	—	0,00
$H_0=5,7814$	$h=0,5960$		
$H_1=3,4459$	$R=0,4040$		

20—26). Tento prieskum — okrem iného — zjemňuje údaje o frekvenčnom rozptyle konsonantov a vokálov v spisovnej slovenčine (Bosák, 1965; Sabol, 1966; Findra, 1968) zachytením ich konfigurácie a frekvenčného zaťaženia v základných významových jednotkách jazyka — v morfémech a v segmentoch nesignalizujúcich sémantickú informáciu v širokom zmysle slova, resp. nejakú jej modifikáciu (Sabol, 1973, s. 138), „majúcich rozličnú funkciu v slovnom tvare“ (Horecký, 1965, s. 313) — v morfách, ktoré sa vyčleňujú pri morfeomatickom rozbere slov a tvarov.

2.0. Najvyššie hodnoty relatívnej entropie a najnižšiu redundanciu ako symptóm rovnomernejšieho rozloženia jednotlivých konsonantických a vokalickejých (prípadne nulových) morfémovech a morfových „vznení“, resp. konsonanticko-vokalickejých zoskupení v morfémech a morfách sme zaznamenali pri KgM ($h=0,9594$,

Tabuľka 3

Konsonanticko-vokálne zloženie modifikačných morférov

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,392	0,5296	4,08
V	0,112	0,3537	2,64
VC	0,301	0,5214	3,84
CV	0,175	0,4400	3,18
CVCV	0,021	0,1170	1,20
$H_0=2,3219$	$h=0,8449$		
$H_1=1,9617$	$R=0,1551$		

Tabuľka 4

Konsonanticko-vokálne zloženie derivačných morférov

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,466	0,5133	1,66
VC	0,335	0,5286	1,57
CC	0,085	0,3023	0,93
VCC	0,055	0,2301	0,76
CVC	0,046	0,2043	0,70
CCC	0,012	0,0766	0,36
$H_0=2,5850$	$h=0,7177$		
$H_1=1,8552$	$R=0,2823$		

Tabuľka 5

Konsonanticko-vokálne zloženie formových morférov

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,880	0,1623	1,46
$\emptyset$	0,088	0,3086	1,27
V	0,006	0,0443	0,35
VC	0,026	0,1369	0,71
$H_0=2,0000$	$h=0,3261$		
$H_1=0,6521$	$R=0,6739$		

$R=0,0406$ — tabuľka 6), pri IM ($h=0,9180$, $R=0,0820$ — tabuľka 9), pri MM ($h=0,8449$, $R=0,1551$ — tabuľka 3) a pri TM ($h=0,8357$, $R=0,1643$ — tabuľka 8). S výnimkou MM sa pri týchto morfédoch a morfoch vyskytujú len dva prvky (preto $H_1=h$): V a $\emptyset$ pri KgM, C a VC pri IM a V a $\emptyset$ pri TM.

2.1. Najmenej rovnomerné rozloženie skúmaných fonických konštrukčných

Tabuľka 6

Konsonanticko-vokalické zloženie kongruenčných morfém

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
V	0,618	0,4291	2,86
∅	0,382	0,5303	2,86
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9594$ $R=0,0406$			

Tabuľka 7

Konsonanticko-vokalické zloženie relačných morfém

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
V	0,490	0,5043	0,96
∅	0,246	0,4977	0,83
C	0,031	0,1554	0,33
VC	0,136	0,3915	0,66
CV	0,032	0,1589	0,34
VCV	0,044	0,1983	0,39
CVC	0,017	0,0999	0,25
CCV	0,004	0,0319	0,12
$H_0=3,0000$ $h=0,6793$ $H_1=2,0379$ $R=0,3207$			

Tabuľka 8

Konsonanticko-vokalické zloženie tematických morf

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
V	0,734	0,3275	1,65
∅	0,266	0,5082	1,65
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,8357$ $R=0,1643$			

prvkov a konfigurácií je pri KM ($h=0,5960$, $R=0,4040$ — tabuľka 2) a pri FM ($h=0,3261$, $R=0,6739$ — tabuľka 5). Jednoznačne sa analyzované elementy využívajú pri SM; ide iba o prvok V ($h=0,0000$, $R=1,0000$). Pri KM — ako sa dalo očakávať vzhľadom na ich kódovanie základných lexikálnych významov — je najväčšia paleta jednotlivých konsonanticko-vokalických zoskupení, preto je v tejto

Tabuľka 9

Konsonanticko-vokalicke zloženie interfigovaných morf

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,667	0,3897	4,41
VC	0,333	0,5283	4,41
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9180$ $R=0,0820$			

Tabuľka 10

Frekvencia nulových — n-fonémových morférov a morfov

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
nulové morférov			
a morfy	0,102	0,3359	0,30
1-fonémové morférov			
a morfy	0,389	0,5299	0,49
2-fonémové morférov			
a morfy	0,218	0,4791	0,41
3-fonémové morférov	0,170	0,4346	0,37
4-fonémové morférov	0,082	0,2959	0,27
5-fonémové morférov	0,027	0,1407	0,16
6-fonémové morférov	0,008	0,0557	0,09
7-fonémové morférov	0,003	0,0251	0,06
8-fonémové morférov	0,001	0,0100	0,03
9-fonémové morférov	0,001	0,0100	0,03
$H_0=3,3219$ $h=0,6975$ $H_1=2,3169$ $R=0,3025$			

Tabuľka 11

Frekvencia konsonantov a vokálov v 1-fonémových morférovach a morfovach

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,395	0,5293	0,78
V	0,605	0,4386	0,78
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9679$ $R=0,0321$			

podmnožine rozoberaných prvkov najvyššia reálna entropia a informácia. Výber jedného elementu prináša tu informáciu 3,4459 bitu. Ide zároveň o najfrekventovanejší typ morférov v spisovnej slovenčine (porov. Sabol, 1973, s. 138). Pri KM

Tabuľka 12

Frekvencia konsonantov a vokálov v 2-fonémových morfédoch a morfoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,541	0,4795	0,75
V	0,459	0,5157	0,75
$H_0=1,0000$			
$H_1 (h)=0,9952$			
$R=0,0048$			

Tabuľka 13

Frekvencia konsonantov a vokálov v 3-fonémových morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,638	0,4137	0,67
V	0,362	0,5307	0,67
$H_0=1,0000$			
$H_1 (h)=0,9444$			
$R=0,0556$			

Tabuľka 14

Frekvencia konsonantov a vokálov v 4-fonémových morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,728	0,3334	0,77
V	0,272	0,5109	0,77
$H_0=1,0000$			
$H_1 (h)=0,8443$			
$R=0,1557$			

Tabuľka 15

Frekvencia konsonantov a vokálov v 5-fonémových morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,650	0,4040	1,29
V	0,350	0,5301	1,29
$H_0=1,0000$			
$H_1 (h)=0,9341$			
$R=0,0659$			

Tabuľka 16

Frekvencia konsonantov a vokálov v 6-fonémových morfémech

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,667	0,3897	2,18
V	0,333	0,5283	2,18
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9180$ $R=0,0820$			

Tabuľka 17

Frekvencia konsonantov a vokálov v 7-fonémových morfémech

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,670	0,3871	3,30
V	0,330	0,5278	3,30
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9149$ $R=0,0851$			

Tabuľka 18

Frekvencia konsonantov a vokálov v 8-fonémových morfémech

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,638	0,4137	5,38
V	0,363	0,5307	5,38
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9444$ $R=0,0556$			

Tabuľka 19

Frekvencia konsonantov a vokálov v 9-fonémových morfémech

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,611	0,4343	6,63
V	0,389	0,5299	6,63
$H_0=1,0000$ $H_1(h)=0,9642$ $R=0,0358$			

Tabuľka 20

Frekvencia konsonantov a vokálov v predponových morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,538	0,4811	1,29
V	0,463	0,5144	1,29
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,9955$			
$R=0,0045$			

Tabuľka 21

Frekvencia konsonantov a vokálov v koreňových morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,667	0,3897	0,44
V	0,333	0,5283	0,44
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,9180$			
$R=0,0820$			

Tabuľka 22

Frekvencia konsonantov a vokálov v modifikačných morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,591	0,4484	3,32
V	0,409	0,5275	3,32
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,9759$			
$R=0,0241$			

Tabuľka 23

Frekvencia konsonantov a vokálov v derivačných morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,735	0,3265	1,14
V	0,265	0,5077	1,14
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,8342$			
$R=0,1658$			

Tabuľka 24

Frekvencia konsonantov a vokálov vo formových morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,966	0,0482	0,84
V	0,034	0,1659	0,84
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,2141$			
$R=0,7859$			

Tabuľka 25

Frekvencia konsonantov a vokálov v relačných morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,271	0,5105	0,83
V	0,729	0,3324	0,83
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,8429$			
$R=0,1571$			

Tabuľka 26

Frekvencia konsonantov a vokálov v interfigovaných morfédoch

	p	$-p \log_2 p$	σ (%)
C	0,750	0,3113	3,51
V	0,250	0,5000	3,51
$H_0=1,0000$			
$H_1(h)=0,8113$			
$R=0,1887$			

predpokladáme aj nulovú „realizáciu“; vymedzujeme ju pri segmentovaní zámených tvarov $\emptyset$ -*ho*, $\emptyset$ -*mu*, $\emptyset$ -*ich* (tvar osobného zámena), $\emptyset$ -*im* (porov. aj konštatovanie J. Horeckého o variácii $\emptyset - n$ pri RM typu *on* — 1964, s. 40). Najfrekventovanejšími konsonanticko-vokalicnými konfiguráciami pri KM sú CVC ($p=0,299$), CCVC ($p=0,147$) a CV ($p=0,144$). Pri FM má dominantnú frekvenciu podoba C ($p=0,880$).

2.2. „Stredné“ hodnoty relatívnej entropie a redundancie sme namerali pri DM ($h=0,7177$, $R=0,2823$ — tabuľka 4), pri RM ($h=0,6793$, $R=0,3207$ — tabuľka 7) a pri PM ($h=0,6193$, $R=0,3807$ — tabuľka 1). Základnými frekvenčnými a pravdepodobnostnými konsonanticko-vokalicnými typmi pri DM sú C ($p=0,466$) a VC ($p=0,335$), pri RM V ($p=0,490$), $\emptyset$ ($p=0,246$) a VC ($p=0,136$) a pri PM CV ($p=0,571$), V ($p=0,126$) a CCV ($p=0,120$; porov. aj Mistríkove frekvenčné

zistenia o predponách ako parametroch štýlov — 1968). RM sú po KM druhým najfrekvencovanejším typom morfémy (Saboi, 1973, s. 138—139); výber jednej konsonanticko-vokalickej štruktúry pri tomto druhu morfémy prináša informačnú hodnotu 2,0379 bitu.

3.0. Komunikačná uspôsobenosť, ekonomickosť a efektívnosť slovenčiny sa prejavuje aj pri fonematickej výstavbe morfém a morf. V spisovnej slovenčine majú najvyššiu frekvenciu 1-fonémové ($p=0,389$), 2-fonémové ($p=0,218$), 3-fonémové ($p=0,170$) a nulové morfémy a morfy ($p=0,102$): dominantné postavenie týchto prvkov v podsysteme nulových — n -fonémových morfém a morf sa odráža aj v nízkych hodnotách relatívnej entropie a vo vysokej redundancii ($h=0,6975$, $R=0,3025$ — tabuľka 10), teda v značnej prediktabilite morfematickej analýzy i dekódovania týchto sémantických a funkčných prvkov v procese jazykovej komunikácie. Výber jedného elementu z množiny morfém a morf podľa fonémovej dĺžky prináša informáciu 2,3169 bitu. Treba poznamenať, že morfy sme zaznamenali iba v podmnožinách nulových, 1-fonémových a 2-fonémových prvkov. Pomer nulových — 9-fonémových morfém (a morf) je v spisovnej slovenčine 171,3 : 652,8 : 366 : 285,2 : 138,3 : 45,7 : 13 : 4,8 : 1,7 : 1; dá sa teda vysloviť téza, že počnúc 1-fonémovými morfémami a morfami sa znižuje frekvencia týchto jednotiek vyčlenených podľa fonémovej dĺžky. Čím je morféma (prípadne morfa) dlhšia, tým s menšou pravdepodobnosťou sa vyskytuje a naopak.

3.1. V spisovnej slovenčine sú najpestrejšie 1-fonémové morfémy a morfy; v tomto podsysteme sme zaznamenali všetkých 10 morfém a morf. Pri 2-fonémových morfémach a morfách sme vymedzili 7 osobitných podmnožín: PM, KM, MM, DM, FM, RM a IM; pri nulových 5 podmnožín: KM, FM, KgM, RM a TM; pri 3-fonémových 4 podmnožiny: PM, KM, DM a RM; pri 4-fonémových 3 podmnožiny: PM, KM a MM (pri MM išlo o segmenty *hoci-* a *voľa-* v neurčitých zámenách). Pri 5-fonémových a viacfonémových prvkoch sme v našom materiáli zaregistrovali iba KM. Najdlhšie KM sa s najväčšou prediktabilitou vyskytujú pri prevzatých slovách (porov. napr. aj fonematickú štruktúru KM v češtine — Slavíčková, 1975). Dĺžka KM môže teda byť aj dosť hodnoverným signálom pre opozíciu domáce slovo — prevzaté slovo (slovo cudzieho pôvodu) a v konečnom dôsledku pre štylistické zaradenie výrazu (upozorňujeme napr. na známu hypertrofiu prevzatých slov — poväčšine s extrémnou konsonanticko-vokalicovou štruktúrou KM — v odbornom štýle).

3.2. Priemerná frekvenčná fonémová dĺžka PM v spisovnej slovenčine je 1,97, KM (vrátane nulových) 2,96, MM 1,54, DM 1,65, FM (vrátane nulových) 0,94, KgM (vrátane nulových) 0,62, RM (vrátane nulových) 1,05, TM (vrátane nulových) 0,73, IM 1,33 a SM 1,0;² najdlhšie sú teda KM (porov. aj 2.1 a 3.1). Poznamenáva-

² Len na ilustráciu uvádzame hodnoty priemernej fonémovej dĺžky morfém a morf, ak neberieme do úvahy ich nulové „realizácie“ (v tomto prípade sa značne zjednodušuje systematické vymedzovanie interpretovaných jednotiek): KM 2,97, FM 1,03, KgM 1,0, RM 1,40, TM 1,0, celkove 2,09.

me, že — súhlasne napr. s B. Trnkom (1977) — uznávame nulové útvary až na významovej rovine jazyka, nie na úrovni fonematickej štruktúry. Priemerná fonémová dĺžka morfémy (a morfy) v spisovnej slovenčine (vrátane nulových morfémy a morf) je 1,88; jedno slovo (tvar) spisovnej slovenčiny — podľa nášho excerpčného materiálu — sa v priemere konštituuje 2,59 morfémy (morfami) a 4,87 fonémami. Je zrejmé, že tieto údaje do značnej miery ohlášajú aj niektoré typologické charakteristiky spisovnej slovenčiny. Bolo by ich však treba rozšíriť o výsledky analýzy ďalších textov a doplniť o porovnanie so štruktúrami morfémy v iných jazykoch.

4.0. Najrovnomernejšie vyťaženie konsonantov a vokálov (v 4.0 a 5.0 interpretujeme vzťahy medzi dvoma prvkami, preto $H_1=h$) sme zaznamenali pri 2-fonémových ($h=0,9952$, $R=0,0048$ — tabuľka 12), 1-fonémových ($h=0,9679$, $R=0,0321$ — tabuľka 11), 9-fonémových ($h=0,9642$, $R=0,0358$ — tabuľka 19), 3-fonémových a 8-fonémových morfémy, resp. morfách (pri posledných dvoch typoch morfémy $h=0,9444$, $R=0,0556$ — tabuľky 13 a 18). Najväčšie rozpätie vo využívaní týchto zvukových prvkov je pri 4-fonémových morfémy, čo sa odzrkadľuje v relatívne nižších hodnotách entropie a vo vyššej redundancii ($h=0,8443$, $R=0,1557$ — tabuľka 14). Frekvenčná prevaha vokálov nad konsonantmi je pri 1-fonémových morfémy a morfách (ide o pomer 1,5 : 1); pri ostatných typoch — tak ako v spisovnej slovenčine vôbec (porov. 1.0) — sú frekvenčne viac zatažené konsonanty. Pomer vokálov a konsonantov od 2-fonémových morfémy a morf po 9-fonémové morfémy je takýto: 1 : 1,2; 1 : 1,8; 1 : 2,7; 1 : 1,9; 1 : 2; 1 : 2; 1 : 1,8 a 1 : 1,6. Najviac vokalické sú teda najkratšie, 1-fonémové a 2-fonémové morfémy a morfy.

5.0. Výskum frekvenčného zataženia konsonantov a vokálov v jednotlivých typoch morfémy a morf spisovnej slovenčiny priniesol nasledujúce zistenia:

Najvyváženejšie sa uvedené fonické segmenty využívajú v PM, v MM a v KM, čo signalizujú najvyššie hodnoty relatívnej entropie a najnižšia redundancia ($h=0,9955$, $R=0,0045$ — tabuľka 20; $h=0,9759$, $R=0,0241$ — tabuľka 22; $h=0,9180$, $R=0,0820$ — tabuľka 21); opačný pól reprezentujú FM ($h=0,2141$, $R=0,7859$ — tabuľka 24) a celkom jednoznačne KgM, TM a SM konštruované iba z vokalických prvkov, preto ich entropia (a informácia) je nulová a redundancia maximálna. Popri troch posledných podmnožinách je frekvenčná prevaha vokálov nad konsonantmi aj pri RM (ide o pomer 2,7 : 1). Pri PM je pomer vokálov a konsonantov 1 : 1,2, pri KM 1 : 2, pri MM 1 : 1,4, pri DM 1 : 2,7, pri FM 1 : 28,3, pri IM 1 : 3. Ako typické konsonantické morfémy sa ukazujú FM; výrazná frekvenčná „rozpínanosť“ konsonantov v porovnaní s vokálmi je aj pri IM a DM.

6.0. V štúdiu sme uviedli základné zvukovo-konštrukčné (konsonanticko-vokalické) charakteristiky morfémy a morf dnešnej spisovnej slovenčiny. Naša úvaha naznačila vzťah zvukových a významových prvkov v najmenšom priestore kódovania sémantickej informácie, teda nepriamo načrtla aj „kontúry“ rýchlosti jazykového

dorozumievania závisiacej od artikulačno-akustickej a percepčnej výkonnosti podávateľa a prijímateľa prejavu (podrobnejšie Sabol, 1976; 1976 a). Najmä v tomto smere — pri porovnávaní morfematickej štruktúry typologicky blízkych a vzdialených jazykov (3.2) a pri zisťovaní vzťahu morfém a vyšších sémantických prvkov jazykového systému — sa otvárajú perspektívy ďalšieho výskumu. Cenné údaje pre kódovanie a dekódovanie sémantickej informácie, a teda pre priebeh komunikačného procesu možno očakávať aj od podrobnej diachronickej a synchronickej analýzy hraničných signálov významových jazykových jednotiek (porov. Komárek, 1973; Novák, 1974).

Filozofická fakulta UPJŠ
Prešov, Grešova 3

Bibliografia

BOSÁK, J.: Frequency of Phonemes and Letters in Slovak and Numerical Expression of Some Phonemic Relations. *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 120—135.

FINDRA, J.: Frekvencia foném v ústnych prejavoch. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968, s. 84—95.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964. 196 s.

HORECKÝ, J.: Morfematická štruktúra slovenčiny. In: *Kybernetika a její využití*. Red. A. Perez. Praha, Nakladatelství ČSAV 1965, s. 313—315.

HORECKÝ, J.: Náčrt fonematickej štruktúry morfém. *Slovenská reč*, 34, 1969, s. 137—146.

HORECKÝ, J.: The Phonological System of Literary Slovak. In: *Recueil linguistique de Bratislava*. 3. Red. J. Horecký. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1972, s. 37—49.

KOMÁREK, M.: K diachronickému studiu hraničných signálov v češtině a slovenštině. *Slovo a slovesnost*, 34, 1973, s. 124—128.

KRYLOVA, N. G.: Materialy dľa distribucii fonem v suffiksach imion suščestvitelnych. In: *Voprosy fonetiki i obučeniye proiznošeniju*. Red. A. A. Leontiev—N. I. Samujlova. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1975, s. 188—206.

MISTRÍK, J.: Predpony ako parametre štýlov. *Slovenská reč*, 33, 1968, s. 292—296.

NOVÁK, L.: Hraničné predely a morfémické švíky. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. *Philologica*. 23—24. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974, s. 33—38.

PAULINY, E.: *Fonológia spisovnej slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 126 s.

SABOL, J.: Frekvencia hlások v jazyku súčasnej slovenskej poézie. *Jazykovedný časopis*, 17, 1966, s. 13—25.

SABOL, J.: Konsonanticko-vokalické zloženie slovenských slov. *Slovenská reč*, 33, 1968, s. 281—289.

SABOL, J.: K metodologickému využitiu entropie pri jazykovednom výskume. *Jazykovedný časopis*, 19, 1968 (a), s. 76—83.

SABOL, J.: O frekvencii morfém v slovenčine. *Slovenská reč*, 38, 1973, s. 138—143.

SABOL, J.: O tempe reči. *Kultúra slova*, 10, 1976, s. 17—21.

SABOL, J.: Spolupôsobenie pauzy a tempa reči. *Kultúra slova*, 10, 1976 (a), s. 263—266.

SLAVÍČKOVÁ, E.: Retrográdni morfematický slovník češtiny s připojenými inventárními slovníky českých morfémů kořenových, prefixálních a sufixálních. 1. vyd. Praha, Academia 1975. 645 s.

TRNKA, B.: Existuje nulový foném? *Slovo a slovesnost*, 38, 1977, s. 299—301.

КОНСОНАНТНО-ВОКАЛИЧЕСКИЙ СОСТАВ МОРФЕМ В СЛОВАЦКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В работе анализируются основные звуково-конструктивные (консонантно-вокалические) характеристики морфем и морф современного словацкого литературного языка, причем используются основные меры теории информации.

Основные результаты исследования: Самый большой регистр консонантно-вокалических конфигураций наблюдается у корневых морфем. Высшую частотность имеют 1-фонемные, 2-фонемные, 3-фонемные и нулевые морфемы и морфы. Все типы словацких морфем и морф встречаются при 1-фонемных морфемах и морфах; при 5-фонемных и большефонемных элементах в исследуемом материале зарегистрированы только корневые морфемы. Средняя фонемная длина морфемы и морфы (включая нулевые) представляет в словацком языке 1,88; одно слово (словоформа) образуется в среднем 2,59 морфемами (морфами) и 4,87 фонемами. Самыми вокалическими являются 1-фонемные и 2-фонемные морфемы и морфы. Характерными вокалическими морфемами (морфами) являются конгруэнтные морфемы, тематические и соединительные морфы; более высокая частотность вокалов (в сравнении с консонантами) наблюдается и при реляционных морфемах. Характерными консонантными морфемами являются формовые морфемы; фреквенционная „агрессивность»» консонантов в сравнении с вокалами наблюдается и при интерфигированных морфах и деривационных морфемах.

O ŠTYLISTICKEJ KLASIFIKÁCIÍ FRAZEOLOGIZMOV

JOZEF MLACEK

Pri výpočte klasifikácií frazeologizmov sa ako jedno z triedení uvádza aj štylistické triedenie. Z jeho zaradenia v tomto výpočte môže vzniknúť dojem, že ide o jedno z podružných, nepodstatných členení frazeologizmov. Ani v jednom vyratúvaní klasifikácií sa totiž neuvádza medzi prvými. Tento dojem môžu umocňovať aj sprievodné komentáre k tejto otázke, v ktorých sa — takto aj v našej charakteristike štylistického triedenia frazeologizmov v *Slovenskej frazeológii* (Mlacek, 1977) — zvyčajne zdôrazňuje, že štylistický prístup k frazeologickej problematike nie je prvoradý a rozhodujúci, že skôr dopĺňa výklady frazeológie z iných hľadísk. Takúto možnú (a hádam aj reálnu) interpretáciu tejto otázky chceme usmerniť hneď na začiatku nášho vykladu. Ak sa totiž budeme pozeráť na existujúce klasifikácie frazeologizmov z hľadiska ich závažnosti pri vystihnutí komunikatívnosti frazeológie, potom sa štylistická klasifikácia ukazuje ako najdôležitejšia hneď po sémantickej klasifikácii a niektorých komplexných klasifikáciách (máme tu na mysli najmä Tagijevovu klasifikáciu frazeologizmov podľa okolia). Sémantický prístup i niektoré komplexné prístupy k frazeologizmom sú prvoradé, lebo pomáhajú pri pochopení zmyslu frazeologizmov, pri ich odlíšení od voľných slovných spojení a pri určení ich hranice, štylistický prístup zasa dopĺňa základnú sémantickú charakteristiku frazeologizmu o postojový, výrazový rozmer, a tak kompletizuje obraz celej komunikačnej hodnoty frazeologizmu. Veď naozaj popri správnom pochopení významu frazeologickej jednotky (ďalej FJ) a jeho odlíšení od voľného, „doslovného“ významu práve vhodná štylistická charakteristika rozhoduje o správnom, primeranom používaní frazeológie v texte.

Ešte jedna terminologická poznámka na úvod. Pri klasifikácii frazeologizmov podľa štylistickej funkcie možno hovoriť o štylistickej alebo o funkčnej klasifikácii. V súlade s doterajšími výkladmi ostaneme tu pri označení štylistická klasifikácia, pretože termín funkčná klasifikácia sa v mnohých frazeologických prácach dosť jednoznačne ustálil na pomenovanie triedenia FJ podľa funkcie, funkčnosti na inej rovine. Ide pritom o vyčleňovanie komunikatívnych, nominatívnych, komunikatívno-nominatívnych frazeologizmov a FJ bez výraznej komunikatívnej alebo nominatívnej funkcie (Kunin, 1970).

Štylistická klasifikácia FJ sa vyskytuje vo väčšine komplexných spracovaní frazeológie. Bežné uplatnenie tohto triedenia pri úplnom výklade frazeológie možno vysvetľovať tým, že každý bádateľ frazeológie si zreteľne uvedomuje výraznú štylistickú hodnotu všetkých frazeologizmov. Rozmanitosť prístupov k štylistickému triedeniu FJ je zákonitým odrazom chápania celej frazeológie v jednotlivých

konkrétnych koncepciách. Trochu iný prístup k štylistickej klasifikácii FJ prejavujú a inú hodnotu jej pripisujú tí autori, podľa ktorých je frazeológia súčasťou štylistiky (A. I. Jefimov; J. Mihál), odlišne sa jej problematika zrkadlí napr. u S. Skorupku, podľa ktorého nie je frazeológia súčasťou štylistiky, ale je spolu so syntaxou a slovníkom tou časťou jazyka, ktorá so štylistikou najtesnejšie súvisí, a inak sa interpretuje celá táto otázka v tých koncepciách, podľa ktorých je štylistický prístup k frazeologizmom (a teda aj ich štylistická klasifikácia) iba jedným z viacerých prístupov k frazeológii a jednou z viacerých klasifikácií FJ. Všeobecnejšie, nie natoľko detailne riešia štylistickú klasifikáciu teoretické práce, zvyčajne detailnejšie k nej pristupujú autori frazeologických slovníkov.

Najjednoduchším triedením frazeologizmov je dichotomická klasifikácia. Rozdelenie všetkých frazeologizmov na dve triedy máva síce rozličné konkrétne podoby (vyskytuje sa v rozličných formuláciách a chápaniach), no v podstate ide vždy najmä o frazeologickú aplikáciu toho všeobecnojazykovedného prístupu k jazykovým jednotkám, podľa ktorého sa jednotky jednotlivých jazykových rovín rozdeľujú na príznakové a bezpríznakové, nociónálne a expresívne, alebo na hovorové a knižné. Tento elementárny klasifikačný prístup sa v rozličných podobách vyskytuje vlastne vo všetkých frazeologických školách. Uplatňuje sa aj v našej domácej klasifikácii. V jednom prístupe sa hovorí o hovorových a knižných (Mlacek, 1977), v druhom zasa o bezpríznakových a príznakových FJ (Mihál, 1959). V oboch uvedených prípadoch si autori uvedomujú, že toto rozdelenie je len veľmi všeobecné, rámcové, a tak ho do istej miery prekračujú. V prvom prípade sa ide ďalej v tom, že sa zaznamenáva existencia jednotiek, ktorých varianty nie sú štýlovo rovnocenné (napr. *preťať uzol* — *preťať gordický uzol* a pod.), v druhom prípade sa zasa trieda príznakových FJ ďalej vnútorne člení.

Rozmanitejším prístupom k štylistickej stránke frazeologizmov sa vyznačujú trichotomické triedenia. Najjednoduchší postup tu predstavuje Šanského klasifikácia, v ktorej sa popri už spomínaných dvoch typoch (knižná a hovorová frazeológia) vyčleňuje ešte tzv. medzištýlová frazeológia (Šanskij, 1963). Popri dvoch pozitívne vyčlenených typoch sa tu teda opäť stretáme s fenoménom, ktorý sa javí ako štýlovo nevýrazný, prechodný, ktorý sa u Mihála nazýva bezpríznakovým typom, tu zasa medzištýlovou frazeológiou. Rozličné pomenovanie tejto kategórie frazeologizmov dáva podnety pre ďalšie uvažovanie nielen o týchto frazeologizmoch, ale aj o celej štylistickej klasifikácii FJ.

S iným prípadom trichotomickej štylistickej klasifikácie FJ sa stretáme v práci F. T. Wooda (1965). Autor vydeľuje knižné (literary), hovorové (colloquial) a slangové frazeologizmy. Ak pre tento prípad odhliadneme od slangovej frazeológie, otázky tu môže vyvolávať anglický termín „literary“, ktorý sa bežne chápe ako „spisovný“. Ako však zaznamenáva A. Jedlička (1978, s. 107) pri širšej konfrontácii štylistických triedení jazykových javov, nášmu označeniu knižný neodpovedá anglická značka „bookish“ (tá sa chápe užšie), ale označenie „literary“.

Okrem takýchto dosť všeobecných klasifikácií stretáme sa vo frazeologickej literatúre aj s oveľa zložitejšími prístupmi k štylistickej klasifikácii FJ. Všimneme si tu iba jeden z najnovších postupov. Ide o štylistickú klasifikáciu A. G. Nazarian a z jeho francúzskej frazeológie (Nazarian, 1976). Autor v snahe integrovať výsledky sovietskej frazeológie a štylistiky s výsledkami najmä tradičnej francúzskej štylistiky a frazeológie hovorí o dvoch štylistických členeniach frazeologizmov. Prvé členenie vychádza z oblasti uplatňovania FJ, dalo by sa teda podľa A. Jedličku hovoriť o rozdelení podľa štylovej oblasti. Autor tu vyčleňuje týchto šesť typov: neutrálne FJ, hovorovo-familiárne FJ, „prostorečné“ FJ (od ruského termínu „prostorečije“), žargónové FJ, knižné FJ a poetické FJ. Pomerne ľahko dokážeme, že toto delenie je značne disparátne. Ak aj v tomto prípade odhliadneme od nespisovných FJ (tu žargónové a čiastočne aj „prostorečné“) a ak spojíme špecifickejší druh poetických FJ s nadradeným druhom knižných FJ, ostáva aj v tomto prípade v podstate trichotomické rozdelenie na hovorové (tu hovorovo-familiárne a čiastočne „prostorečné“), knižné a neutrálne frazeologizmy.

Druhé Nazarianovo rozdelenie FJ vychádza z „expresívno-emocionálneho“ od-tienku príslušných FJ. Autor tu opäť vydeľuje viacej typov, a to ironické, pejoratívne, žartovné, hrubé FJ a FJ tzv. vysokého štýlu, ktorým sa pripisuje knižný charakter. Poslednou poznámkou sa teda usúvzťažňuje jeden typ tejto druhej klasifikácie s jedným typom predchádzajúcej klasifikácie. Na škodu veci sa takéto poznámky nevyskytujú pri ostatných typoch tejto druhej klasifikácie. Z povahy vydeľovaných typov však možno predpokladať, že prvé tri typy (ironické, pejoratívne a žartovné FJ) tvoria podľa autora špecifickejšie podtypy jeho hovorových FJ.

Možno ešte dodať, že práve s týmto Nazarianovým štylistickým členením FJ korešponduje postup J. Mihála (1959), ktorý medzi príznakovými FJ (jeho prvé delenie je, ako sme uviedli, naozaj dichotomické, odlišné od Nazarianovho) rozlišuje expresívne, eufemistické, disfemistické, ironické (a sarkastické) a tabuové frazeologizmy. Východisko je tu síce analogické (úsilie o vnútorné členenie rámcových typov prvého členenia), ale výsledky sú dosť odlišné. Popri korešpondujúcich typoch z obidvoch druhotných klasifikácií treba konštatovať pri Mihálovom členení zreteľnú disparitnosť vydeľovaných typov. Kým Nazarianove typy zodpovedajú istým špecifickým kategóriám (ironizujúci, žartovný atď. štýl reči; dalo by sa povedať, že jednotlivé podtypy — nie síce vyčerpávajúco — zodpovedajú tomu, čo K. Hausenblas v štúdiu z r. 1973 nazýva simplexnými štýlmi), Mihálove typy nestoja všetky na tej istej úrovni. Typ expresívnych FJ je javom podstatne širším ako napr. ironické FJ a tie sú zasa širšie ako napr. tabuové výrazy.

Napriek týmto výhradám k obidvom členeniam treba ako závažný prínos obidvoch autorov k štylistickému hodnoteniu FJ zaznamenať to, že sa usilujú nájsť a určiť také kritériá štylistickej klasifikácie FJ, ktoré by adekvátne vystihovali viacvrstvosť a pestrosť celej frazeológie. Rozšírením počtu štylistických kvalifikátorov sú takéto

postupy zároveň prechodom k štylistickému hodnoteniu frazeologizmov v lexikografickej praxi.

Ako sa uplatňuje štylistická charakteristika v slovníkovom spracovaní frazeológie? Odpoveď na túto otázku budeme hľadať pri sledovaní *Malého frazeologického slovníka* (Smiešková, 1974 — ďalej MFS) a posledného z veľkých frazeologických slovníkov slovanských jazykov, frazeologického slovníka bulharčiny (Ničeva a i., 1974—1975). V MFS sa uplatňujú takéto štylistické kvalifikátory: *hovor.*, *kniž.*, *iron.*, *žart.*, *expr.*, *pejor.*, *hovor. expr.*; *hovor. iron.*; *hovor. pejor.*; *hovor. žart.*; *expr. iron.*; *žart. i iron.* a okrajovo aj: *hovor.*, *obyč. pejor.*; *obyč. iron.* Treba však pripomenúť, že pri jednej štvrtine až jednej tretine všetkých FJ v tomto slovníku niet nijakej štylistickej charakteristiky. V MFS sa teda v podstate uplatnili také charakteristiky, aké vo svojej štylistickej klasifikácii FJ vymedzil J. Mihál, pričom sa pridávajú kombinované, zložené charakteristiky.

Ešte širšia škála charakteristík sa uplatňuje v citovanom bulharskom frazeologickom slovníku. Medzi štylistickými značkami, ako na to osobitne autorky upozorňujú v teoretickom úvode (Ničeva a i., 1974, s. 34—35), tu nachádzame: *razg.* (razgavorno — autorky uvádzajú, že sa zvyčajne vynecháva — s. 34), *kniž.* (knižno), *ritor.* (ritoričesko), *dial.* (dialekten), *prostoreč.* (prostorečen), *žarg.* (žargonon), *nar.-poet.* (narodno-poetičnata reč), *iron.* (ironično), *podigr.* (podigravatelno), *prenebr.* (prenebrežitelno), *rug.* (rugatelno), *grubo*, *ukor.* (ukorno), *evfem.* (evfemizam), *šeg.* (šegovito), *vulg.-grubo* (s vulgárnymi komponentmi), *neodobr.* (neodobritelno) a *ostar.* (ostarialo). Ak podobne ako pri predchádzajúcich klasifikáciách odhliadneme od charakteristík ukazujúcich nespisovnú frazeológiu, nachádzame tu predovšetkým knižné a hovorové frazeologizmy a potom rozsiahle členenie hovorovej frazeológie.

Z porovnávaní uvedených slovníkových i teoretických štýlových charakteristík FJ vyplývajú viaceré konštatovania, ktoré môžu byť východiskom pre ďalšie skúmanie tejto problematiky. Na riešenie sa tu ponúkajú najmä tieto problémy: 1. Ako základné druhy sa vo väčšine prípadov rozlišujú knižné a hovorové frazeologizmy. Vzniká otázka, či sú (a prečo sú) to základné skupiny, keď hovorovosť a knižnosť sa všeobecne nepokladajú za základné štylistické vlastnosti. 2. Treba riešiť otázku tzv. neutrálnej alebo bezpríznačkovej, resp. medzištýlovej frazeológie. 3. Popri východiskových kvalifikátoroch (knižný — hovorový, prípadne aj medzištýlový) sa vyskytuje celý rad (skôr výpočet ako systém) druhotných, špecifikujúcich charakteristík. Vzniká tu otázka, pokiaľ až treba pri tejto špecifikácii zachádzať, ktoré štylistické vlastnosti sú pri klasifikovaní frazeologizmov relevantné a ktoré zasa irelevantné. 4. Pri niektorých FJ sa uvádza kombinovaná charakteristika. Je tu na mieste otázka potrebnosti takéhoto postupu. 5. V slovníkovom spracúvaní sa niekedy štylisticky rozlišujú aj varianty tej istej jednotky. Problémom je teda stálosť štylistickej hodnoty pri existujúcej variantnosti väčšiny frazeologizmov. 6. Napokon je tu otázka vplyvu štylistickej povahy komponentov na štylistickú hodnotu celej

jednotky. V riešení týchto otázok vidíme aj riešenie úlohy naznačenej názvom nášho príspevku.

Prvou otázkou, ktorej treba venovať osobitnú pozornosť, je určenie základného stylistického rozčlenenia frazeologizmov. Ako východisko pre vlastnú úvahu o tomto probléme tu ostáva konštatovanie z predchádzajúcej analýzy, že totiž za základné kategórie pri stylistickom triedení FJ sa vždy pokladajú knižné a hovorové frazeologizmy. Vo vyčleňovaní týchto kategórií je aj medzi navzájom vzdialenými koncepciami frazeológie dosť výrazná zhoda. Tento poznatok nie je zanedbateľný. Na druhej strane sa však vynára už spomínaná otázka, prečo sa knižná a hovorová frazeológia vyčleňujú ako základné stylistické typy frazeologizmov, keď hovorovosť ani knižnosť sa bežne nepočítajú medzi základné kategórie funkčnej stylistiky. Z iného aspektu problematizuje prioritu takéhoto rozdelenia zasa všeobecnejší prístup k stylistickému triedeniu všetkých jazykových javov, podľa ktorého sa za základné stylistické rozdelenie pokladá rozdelenie na neutrálne a príznakové prvky a až pri ďalšom rozdelení príznakových javov sa vyskytujú kategórie hovorového a knižného (Jedlička, 1978, s. 104).

Pri hľadaní postoja k týmto rozdielnym stanoviskám treba vychádzať zo známeho konštatovania, ktoré u nás najpregnantnejšie vyslovil F. Miko (1976, s. 33), že totiž z hovorového štýlu sa vo vývine jazyka postupne diferencovali ostatné tzv. kultúrne štýly. Podobne formuluje túto myšlienku aj J. Chloupek, (1978, s. 36), keď o štýloch písanej reči hovorí, že sa „začaly postupne vyčleňovať ze základného štýlu hovorového, z jazyka pro bežné dorozumívání“. Ak odhliadneme od terminologickej a čiastočne aj pojmovej diferencie pri pomenovaniach knižné a kultúrne štýly a ak budeme sledovať podstatu skúmaných kategórií, prichádzame ku konštatovaniu, že opozícia hovorovosť — knižnosť (resp. kultúrnosť) je rámcovým a zovšeobecneným vyjadrením funkčnej diferenciacie jazykových jednotiek. Na takomto pozadí sa vyčleňovanie hovorových a knižných FJ (a jazykových prostriedkov vôbec) javí ako vyjadrenie elementárnej stylistickej diferenciacie. V podobnom zmysle hovorí citovaný J. Chloupek (ibid., s. 35), keď pri charakteristike základných dvoch štýlov (pokladá za ne hovorový a odborný štýl) konštatuje, že vo vyčleňovaní, diferencovaní týchto základných funkčných štýlov sa „jasne obráží nadslohový protiklad reči mluvené a reči psané“.

Oprávnenosť takéhoto postupu je o to zreteľnejšia, že prejavy podrobnejšej diferenciacie, ktoré by mala reprezentovať koncepcia štýlovej vrstvy, sa ukazujú ako nie veľmi produktívne a vo funkcii základného klasifikačného prístupu nevhodné. Práve naša stylistická teória ukázala (najzreteľnejšie F. Miko v knihe *Text a štýl*, rezervovanejšie, ale predsa dosť jednoznačne aj J. Mistrík v *Slovenskej stylistike*) na nedostatky stylistického delenia podľa štýlových vrstiev. Ak sa takýto prístup k triedeniu ukázal neproduktívnym na lexikálnej rovine, ešte menej prináša pre členenie frazeologizmov. Východiskom stylistického rozdelenia frazeologizmov teda ostáva rozdelenie na hovorovú a knižnú frazeológiu.

Poznamenali sme už, že toto rozdelenie sa uplatňuje vo väčšine frazeologických prác, teda najčastejšie. Ďalšie otázky však vznikajú v súvislosti s tým, že niekedy sa popri týchto dvoch základných typoch vydeľuje aj tretí typ FJ zo štylistického hľadiska, typ, ktorý sa označuje niekedy ako bezpríznakový, inokedy ako neutrálny. Pozoruhodné je z tohto hľadiska aj lexikografické spracovanie frazeológie. Ako sme ukázali, v slovníkoch sa tiež ako základné typy uvádzajú hovorové a knižné FJ, v každom z nich však ostáva množstvo FJ štylisticky necharakterizovaných. Zvyčajne sa to vysvetľuje tak, že väčšina FJ je hovorových, a tak netreba zakaždým uvádzať aj štylistickú charakteristiku. Pritom je zaujímavé — dá sa to doložiť množstvom prípadov z jednotlivých slovníkov — že štylistická charakteristika sa neuvádza pri FJ s oslabenou hovorovosťou, teda pri FJ, ktoré prejavujú tendenciu prenikať aj do iných štýlových oblastí.

Pri FJ s výraznou hovorovosťou sa naopak táto vlastnosť nikdy neobchádza, ba pomocou kombinácie viacerých (najčastejšie dvoch) lexikografických značiek sa ešte osobitne špecifikuje. Spomeňme tu len bežné dvojčlenné charakteristiky v *Malom frazeologickom slovníku*, ako hovor. expr. ; hovor. pejor. a podobne. Aj bežná jazyková prax nás presvedča, že v jazyku existuje množstvo frazeologizmov, ktoré sa systematicky uplatňujú v textoch zo všetkých štýlov bez toho, aby im dávali pečať hovorovosti alebo knižnosti. Ako riešiť túto otázku? Nazdávame sa, že tu treba vychádzať z konštatovania, že knižnosť ani hovorovosť nie sú nejaké statické kategórie, ale že naopak existuje pri nich zreteľný pohyb. Ak A. Jedlička (1978, s. 109) hovorí na jednej strane napr. o strate knižnosti a na druhej strane zasa o „zknížňovaní“ jazykových prostriedkov (ibid., s. 110), vystihuje tým dynamiku pri uplatňovaní jedného pólu sledovanej opozície. Jeho konštatácia však dáva impulz pre podobný postup aj pri druhom póle — pri hovorovosti. Je totiž zjavné, že aj v súvislosti s hovorovosťou možno hovoriť jednak o oslabovaní, resp. strate hovorovosti, jednak o prechode istej jednotky s pôvodne iným štylistickým príznakom k hovorovosti.

Frazeologická jednotka *jeden za dukát, druhý za turák* bola podľa toho, ako ju uplatňovali naši starší spisovatelia, zreteľne hovorovou jednotkou. Dnes sa javí na pozadí významovo rovnocennej bežnej hovorovej jednotky *jeden za osemnásť, druhý bez dvoch za dvadsať* ako jednotka, pri ktorej sa pôvodná hovorovosť oslabila, a keďže jej komponenty *dukát* a *turák* patria medzi historizmy, posúva to aj celkovú štýlovú platnosť tejto jednotky až ku knižnosti. Iný príklad: Frazému *strelit' capa* hodnotil ešte P. Tvrdý ako nepotrebný kalk z nemčiny, teda v podstate ako knižný výraz. V *Malom frazeologickom slovníku* sa už táto jednotka — podľa nás celkom oprávnené — pokladá za hovorovú. Jednotka *meniť farby* sa uvádza bez štylistickej charakteristiky, ale variant tejto jednotky *meniť farby ako chameleón* má ešte evidentný knižný charakter. Pri frazeme *merať cestu* sa v MFS dokladajú dva významy: a) ísť krivo, z jednej strany na druhú, b) ďaleko cestovať. Ani jeden z týchto významov sa štylisticky necharakterizuje. Zdá sa, že rozdiel medzi nimi je

znateľný. Druhý význam, ktorý bol v staršej slovenčine bežný, v dnešnom jazyku ustúpil a treba ho pokladať už za knižný. Je zaujímavé, že bez štylistickej charakteristiky sa uvádzajú aj jednotky *falošný prorok*, *figový list*, ale aj *niečo ide dolu vodou*, *ide to s ním dolu vodou*, *zahodiť flintu do žita* atď.

O čom svedčia také frazeologizmy a ich štylistické hodnotenie? Nazdávame sa, že všetky tieto prípady — pravda, z rozličných strán — ukazujú, že tu treba predpokladať osobitný druh frazeologizmov, ktoré sa špecifikovali oslabením hovorovosti alebo stratou, resp. oslabením knižnosti, teda frazeologizmy bez výraznej štylistickej určenosti, frazeologizmy uplatňujúce sa vo všetkých štylových oblastiach. Práve na označenie tohto druhu frazeologizmov sa uplatňujú názvy medzištylová frazeológia, neutrálna, resp. bezpríznačková frazeológia, o ktorých sme sa zmienili v predchádzajúcom prehľade.

Existencia takýchto frazeologizmov je evidentná. Vzniká však ďalšia otázka, či ich možno popri hovorovej a knižnej frazeológii vyčleňovať ako tretí základný typ. Celý predchádzajúci výklad ukazuje, že táto skupina frazeologizmov sa vždy vydeľuje na pozadí uvedených dvoch základných typov, že sa pokladá za príznakový posun od hovorovosti (alebo knižnosti), resp. k hovorovosti (alebo knižnosti). Ukazuje sa teda, že tu možno vystačiť s dvoma základnými kategóriami, knižnou a hovorovou frazeológiou, pričom v každej z nich sa vydeľujú dva podtypy, a to príznakový a bezpríznačkový. V podstate takto sa rieši táto otázka aj v rozoberaných lexikografických opisoch frazeológie, keď sa kvalifikátory „hovorový“ a „knižný“ uplatňujú zväčša iba tam, kde ide o pregnantnú, zosilnenú, nápadnú hovorovosť alebo knižnosť, kým prípady s oslabenou hovorovosťou a knižnosťou (teda práve frazémy, ktoré sa uplatňujú vo všetkých štylových oblastiach) sa nechávajú bez štylistického kvalifikátora.

Určením dvoch základných štylistických typov FJ a ich podtypov sa však štylistické triedenie FJ ešte nevyčerpáva. Známe je, že hovorovosť je komplexná štylistická vlastnosť (Miko, 1976). Rovnako sa však predpokladá, že aj za knižnosťou treba vidieť vnútorné diferencované javy (odborné, administratívne, publicistické a pod.). Kým pri knižných FJ možno na druhej rovine členenia celkovo akceptovať rozdelenie podľa jednotlivých primárnych a sekundárnych štýlov z tejto oblasti (hovorieva sa napr. o administratívnej, publicistickej, odbornej frazeológii), otázka ďalšieho členenia hovorových FJ zostáva otvorená. Vydeľujú sa tu síce také kategórie, ako familiárnosť, ľudovosť, slang, ale princípy tohto delenia nie sú dosť pevné. Niekedy sa za takýto princíp pokladá sféra používania, ale ani to nie je ako východisko klasifikácie dosť zreteľné. Vágnosť týchto kategórií sa prejavuje rozlične. Niekedy sa prejavuje už vo vymedzení týchto javov: napr. spory pri vymedzovaní pojmu ľudovosť, alebo pri stanovení základnej charakteristiky slangu — raz ako štylistickej veličiny, inokedy ako osobitnej formy národného jazyka. Inokedy sa spomínaná vágnosť prejavuje tak — napr. u citovaného Nazariana — že napr. slangová frazeológia (jeho žargónová frazeológia) sa vydeľuje na tej istej rovine ako knižná

a hovorová frazeológia. Princípy tohto triedenia treba teda ešte ďalej hľadať a špecifikovať. Potrebu ich skúmania a poznania však implikuje už samo kvantitatívne zastúpenie hovorovej frazeológie v rámci národnej frazeológie. Aj napriek spomínanej labilnosti a doterajšej nevypracovanosti tu treba rátať s istým rozčlenením hovorovej aj knižnej frazeológie podľa toho, ako sa bude pristupovať k vnútornej diferenciacii kategórii hovorovosti a knižnosti.

Ani predchádzajúcim krokom sa štylistická charakteristika (a tým aj triedenie) frazeologizmov ešte nevyčerpáva. Ak sa vo frazeologickej teórii všeobecne prijíma poznatok, že frazéma nie je obyčajným, bežným pomenovaním, že v jej význame sa vždy implikuje aj hodnotiaci postoj k pomenovanej skutočnosti, ak sa ďalej medzi základné vlastnosti FJ všeobecne počíta aj expresívnosť, potom treba frazeologický materiál členiť aj podľa povahy tohto hodnotenia (kladné — záporné, slabé — výrazné) a podľa intenzity ich expresívnosti. Na tejto — už tretej — rovine členenia možno počítať s takými kategóriami, ako žartovné — ironické, melioratívne — pejoratívne, eufemistické — vulgárne atď. Ak pritom uznávame expresívnosť za jednu zo všeobecných vlastností frazeológie, vydefinovanie expresívnej frazeológie ako osobitného typu alebo podtypu nie je odôvodnené. Rozličná miera tejto vlastnosti sa odráža už v predchádzajúcich členeniach, najmä pri spomínanom vydelení dvoch podtypov knižnej a hovorovej frazeológie.

Nazdávame sa, že takýmto vlastne až trojstupňovým členením možno dostatočne vystihnúť štýlovú hodnotu frazeologizmov. Jednotlivé uvedené klasifikačné postupy na seba dosť zreteľne nadväzujú, a tak nevynechávajú nijakú závažnejšiu stránku štylistickej platnosti frazeologizmov.

Po tomto všeobecnom náčrte štylistickej klasifikácie FJ treba ešte upozorniť na dve závažné skutočnosti, ktoré ovplyvňujú chápanie štylistickej platnosti frazeologizmov.

1. Frazeologickú jednotku chápeme ako celý súbor jej variantov. Ak prijímame túto formuláciu — a vo frazeologickej teórii sa ona prijíma všeobecne — potom treba konštatovať, že FJ nemusí mať jednotnú štylistickú hodnotu. Sú známe prípady s rozličným typom variantnosti frazémy, pri ktorých je štýlová platnosť rozdielna. Čiastočne to pripomenuli už uvádzané typy, zovšeobecňujúco však možno povedať, že ide najmä o takéto prípady: a) varianty s fakultatívnymi členmi: *preťať, rozťať gordický uzol* — *preťať uzol*; *stáť ako solný stĺp* — *stáť ako stĺp*; b) niektoré prípady lexikálnej variantnosti; ide najmä o varianty, v ktorých sa vyskytujú napr. vulgárne alebo vôbec silno expresívne slová ako komponenty frazeologizmu. Tým sa však už dotýkame druhej spomínanej skutočnosti.

2. Ide tu o vzťah medzi štylistickou hodnotou FJ a štylistickou hodnotou jej zložiek. Tieto vzťahy bývajú totiž rozličné. Záleží na tom, o aký typ sémantického spätia slov vo FJ ide. Pri FJ s vyšším stupňom frazeologizovanosti nezáleží veľa na štylistickej povahe jednotlivých slov, lebo tu sa podobne ako celá sémantika týchto slov stráca alebo aspoň oslabuje aj ich vlastná štylistická platnosť. Istou výnimkou sú

tu napr. vulgárne slová a vôbec silno expresívne slová, ktoré aj v takomto prípade ovplyvňujú štýlovú hodnotu celého spojenia. Pravda, takýchto prípadov je pomerne málo, lebo frazeologizmy s vysokým stupňom sémantického spätia svojich komponentov dosť zriedkavo pripúšťajú lexikálnu variantnosť. Štylistická platnosť takýchto jednotiek vyplýva predovšetkým z povahy ich obraznosti (Boldyreva, 1972). V jednotkách s expresívnymi prvkami závisí ich štylistická hodnota dosť výrazne od platnosti komponentov. Pri častej lexikálnej variantnosti v našej frazeológii treba na túto okolnosť pamätať. Vzniká otázka, ako potom štylisticky charakterizovať jednotku, v ktorej sa pri lexikálnej variantnosti vyskytujú štýlovo nerovnorodé zložky. Nazdávame sa, že tu treba vychádzať zo štýlovej charakteristiky základného variantu danej frazémy, treba však zároveň upozorniť aj na rozdiely pri iných variantoch. Takto si v niektorých prípadoch počínila aj E. Smiešková (1974), keď napr. jednotku *zaochádzať s niečím, niekým ako s maľovaným vajičkom, vajcom* hodnotí ako hovorovú, ale variant *zaochádzať s niekým ako so smradľavým vajcom* ako expresívnu. Alebo: *čertovo futro* — expr.; *fahké futro* — pejoratívne.

Záverom možno konštatovať, že pri hľadaní štylistickej klasifikácie vo frazeológii možno uplatňovať niektoré všeobecné postupy štylistického hodnotenia jazykových javov, ale zároveň treba prihliadať aj na isté konkrétne problémy, ktoré sú špecifickým prejavom samej frazeológii na úrovni jej štylistického uplatňovania.

*Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2*

Bibliografia

- BOLDYREVA, L. M.: Stilističeskaja sootnesionnosť slova kak samostojatel'noj jedinicy i frazeologizma s dannym slovom kak komponentom. In: Voprosy frazeologii. 5. Časť pervaja. Samarkand 1972, s. 247—251.
- HAUSENBLAS, K.: Komplexní a simplexni styly. In: Poetyka i stylistika s'owiańska. Red. S. Skwarczyńska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 39—46.
- CHLOUPEK, J.: Publicistický styl jako pole jazykového vývoje. In: Československé přednášky pro VIII. mezinárodní sjezd slavistů v Záhřebu. Red. B. Havránek. Praha, Academia 1978, s. 35—41.
- JEDLIČKA, A.: Spisovný jazyk v současné komunikaci. 2. vyd. Praha, Univerzita Karlova 1978. 227 s.
- KUNIN, A. V.: Anglijskaja frazeologija (teoretičeskij kurs). Moskva, Vysšaja škola 1970. 343 s.
- MIHÁL, J.: Zo slovenskej frazeológie. Slovenská reč, 24, 1959, s. 257—271.
- MIKO, F.: Štýlové konfrontácie. Kapitoly z porovnávejcej štylistiky. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1976. 350 s.
- MLACEK, J.: Slovenská frazeológia. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 119 s.
- NAZARIAN, A. G.: Frazeologija sovremennogo francuzskogo jazyka. Moskva, Vysšaja škola 1976. 318 s.
- NIČEVA, K.—SPASOVA-MICHAJLOVA, S.—ČOLAKOVA, K.: Frazeologičen rečnik na bálgarskija ezik. Tom I. A—N. Sofia 1974. 759 s. Tom II. O—Ja. Sofia 1975. 779 s.

SMIEŠKOVÁ, E.: Malý frazeologický slovník. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974. 296 s.

ŠANSKIJ, N. M.: Frazeologija sovremennogo ruskogo jazyka. Moskva 1963. 231 s.

WOOD, F. T.: English Verbal Idioms. London 1965.

К СТИЛИСТИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Резюме

В статье автор выдвигает новую концепцию классификации фразеологизмов. Все фразеологизмы с точки зрения их стилистического статуса разделяет автор на два основных пласта: разговорные и книжные. В обоих указанных пластах автор усматривает с одной стороны такие, в которых статус разговорности или книжности сильно выражен, и с другой такие, в которых разговорность или книжность особо не выражена. Вследствие того выделение третьего пласта — межстилевых или нейтральных фразеологизмов, не имеет основания.

Ввиду комплексности обеих категорий в другой стадии все фразеологизмы далее разделяются с точки зрения внутренней дифференциации указанных категорий. В пласте книжных фразеологизмов выделяются например административные, научные и т. п. Выделение разговорных фразеологизмов с учетом этой дифференциации так эксплицитно не выражено, так как категория разговорности пока внутренне не дифференцирована на особые подтипы. Однако такие категории, как фамильярность, просторечность и некоторые другие такую дифференциацию поощряют.

Третья стадия классификации фразеологизмов опирается на разную степень присутствия экспрессии в фразеологизмах. Такие виды экспрессии, как шутливость, ироничность, эвфемичность, вульгарность и т. п. дополняют стилистическую характеристику конкретных фразеологизмов.

Упомянутая стилистическая характеристика дополняется автором двумя примечаниями: 1. Стилистическая характеристика фразеологизма не должна быть обязательно единой, отдельные варианты той же самой фразеологической единицы могут отличаться друг от друга. 2. На стилистическую характеристику фразеологизмов в разной мере влияет также стилистическая характеристика слов, составляющих фразеологизм.

DISKUSIE

NAD JEDNOU PRÁCOU O SLOVENSKO-INOJAZYKOVÝCH
KONTAKTOCH*

IZIDOR KOTULIČ

0. Stredoveké Slovensko predstavovalo po stránke kultúrno-politickej, etnickej i jazykovej veľmi heterogénny, zložitý a pestrý konglomerát. V protohistorickom období tu popri latinčine a západnej, latinskej kultúre istý čas (863—885) spolupôsobili a dlhšie doznievali aj vplyvy východnej, byzantskej kultúry a staroslovienskeho jazyka. V historickom období, po postupnom a pevnom začlenení sa slovenského etnika a jeho územia do rámca včasnofeudálneho uhorského štátu, sa tu zas popri pretrvávajúcom a dominantnom vplyve latinského jazyka a kultúry prejavili v rozličnom čase a intenzite aj ďalšie početné a rôznorodé kultúrne, etnické a jazykové vplyvy, a to najmä maďarské (od 10.—11. stor.), nemecké (od 13. stor.) a české (od 14. stor.), ďalej rumunské (v 14.—16. stor.), poľsko-goralské a ukrajinsko-rusínske (od 14.—16. stor.) a taktiež aj chorvátske (od 16. stor.) a turecké.

S ohľadom na zložitost formovania a vývinu slovenského etnika v daných historických podmienkach a najmä s ohľadom na jeho mnohoraké a živé kontakty s rôznorodými etnickými skupinami a jazykmi používanými na historicky slovenskom etnickom území ostáva táto zložitá problematika ešte stále nedostačujúco spracovaná. Dlho ešte ostane v centre pozornosti ako veľmi vďačné i dostatočne široké pole pri rozvíjaní historického bádania všetkých spoločenskovedných disciplín. Preto treba privítať každú novú bádateľskú iniciatívu v tejto oblasti, pravda, za predpokladu, že sa historické výskumy robia na dostatočne širokej a reprezentatívnej materiálnej základni, pri dobrej znalosti a interpretácii materiálu i odbornej literatúry a že sa takéto bádanie robí aj na primeranej teoretickej a metodologickej úrovni. Na druhej strane však nemožno nekriticky prijímať výsledky takých výskumov, ktoré svojou teoretickou a metodologickou úrovňou i formalistickým a atomistickým narábaním s historickým jazykovým materiálom sa začleňujú do rámca pozitivisticky orientovanej vedy. A práve z týchto aspektov chceme vysloviť niekoľko diskusných poznámok a pripomienok na okraj práce J. Doruľu.

---

* DORUĽA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. 1. vyd. Bratislava, Veda 1977. 136 s.

1. Autor v *Úvode* o zámere svojej práce hovorí toto: „Cieľom práce je podať vo výstižnom prehľade obraz jazykovej situácie na Slovensku v 15.—18. storočí“ (s. 7). A hoci hneď ďalej sa takto široko a náročne postavený zámer práce podstatne zužuje vysvetlením, že v jednotlivých kapitolách — 1. *Slováci a ich reč* (s. 11—23); 2. *Latinčina* (s. 24—33); 3. *Čeština* (s. 34—46); 4. *Poľština* (s. 47—54); 5. *Ukrajčinina* (s. 55—60); 6. *Maďarčina* (s. 61—74); 7. *Nemčina* (s. 75—103); 8. *Záver* (s. 104—110) — sa podáva prehľad o tom, ako sa slovensko-inojazykové kontakty¹ odrážajú v písomných pamiatkach tohto obdobia, a to najmä v slovnej zásobe slovenčiny, v menšej miere aj v nemčine používanej na Slovensku, po pozornom prečítaní celej práce musíme konštatovať, že autorom podaný „prehľad jazykovej situácie na Slovensku v 15.—18. storočí“ nie je ani vyčerpávajúco úplný, ani „výstižný“, ale naopak dosť zlomkovitý a skreslený.

Chýba tu akákoľvek zmienka o tom, že okrem slovensko-inojazykových kontaktov, t. j. prípadov, keď príslušník slovenského etnika používal v písomnej (alebo aj v hovorenej) podobe, a to produkčne alebo aspoň percepčne iný, cudzí jazyk, existovali tu v rovnakej alebo aspoň v menšej miere aj inojazykovo-slovenské kontakty, t. j. prípady, keď príslušník iného etnika používal v hovorenej ale aj v písomnej podobe kultúrnu slovenčinu alebo miestne slovenské nárečie. Okrem toho sa tu akosi nepočíta s prípadmi inojazykovo-slovenských percepčných a reprodukčných jazykových kontaktov, ktoré spočívali v tom, že pisár alebo iná osoba neovládala v celom rozsahu príslušný cudzí jazyk, ale vedela z výpovede príslušníka iného etnika zachytiť a reprodukovat isté slová alebo slovné spojenia, čo sa najčastejšie dá pozorovať napr. v súdnych zápisoch. Akosi sa tu pozabudlo zdôrazniť, že obojsmerné slovensko-inojazykové kontakty sa plnšie a vo väčšej miere odrážali na živej mestskej slovenskej reči a cez ňu alebo priamo aj na nárečiach, pričom v nerovnakej miere zasahovali všetky jazykové skupiny, najviac však rovinnu lexikálnu. To, čo preniklo do písomnosti, je len malý zlomok z toho, čo preniklo do živej slovenskej reči. Napr. v obci Sedlice v juhozáp. Šariši je v nárečovej slovnej zásobe okolo 500 slov nemeckého pôvodu (asi 10 % z celej zhromaždenej slovnej zásoby), kým J. Doruľa z rukopisných textov zozbieral len okolo 200 lexikálnych hniezd nemeckého pôvodu.

Týka sa to nielen celkového počtu lexikálnych prevzatí (a ich hláskových, resp. aj slovotvorných variantov) z iných jazykov do slovenčiny, ktoré sú skutočne aj doložené v slovenských jazykových pamiatkach z 15.—18. stor. (ich počet sa pre jednotlivé jazyky pohybuje od niekoľkých desiatok do stoviek, ba aj tisícov), ale aj takých lexikálnych prevzatí z iných jazykov, ktoré sa vyskytujú v jazykových pamiatkach, s ktorými J. Doruľa pracoval, ako napr.: *apoteka, banovať, barnavý, blechar, bitang, dežma, fiziernik, (pre)fizierovať, folvark, gaňč, gbur, hajtol, hultaj, chlop, chlopec, jarek, porkoláb, probovať, toliar (tafar), vinšovať (vinčovať), vista* atď. Rovnakých skreslení sa autor dopúšťa pri rekonštruovaní významov viacerých prevzatých slov, ktoré sú podľa J. Dorulu v prevažnej miere jednovýznamové alebo sa im pripisuje celkom iný význam, než aký vyplýva z ich kontextového použitia alebo z literatúry. Tak napr. z nemčiny prevzatému slovu *formund, forminder* (s. 89) sa pripisuje rovnaký význam ako slovám *orator* a *rečník*, pre ktoré sa rekonštruuje význam „osoba stojaca na čele širšieho výboru (volenej obce)“.

¹ V Doruľovej práci sa používa označenie „vzťahy“ (vzťah slovenčiny k iným jazykom, s. 7; jazykové vzťahy, s. 104), menej často označenie „kontakty a súvislosti“ (s. 16—17), a to nie v terminologickom význame, aký je bežný v novej odbornej a teoretickej literatúre. Neterminologický význam označenia „kontakty s inými jazykmi“ (s. 23) u J. Dorulu vyplýva najmä z nejasného vysvetľovania, že v jeho práci sa „podáva prehľad o vzťahu slovenčiny a jazykov, ktoré sa vtedy (15.—18. stor.) na Slovensku uplatňovali tak, že ich Slováci buď sami používali predovšetkým vo svojich písomných prejavoch, alebo sa s nimi dostávali do bezprostredného kontaktu na svojom území“ (s. 7). Čo sa tu myslí pod „bezprostredným kontaktom“, nie je celkom jasné.

čo však nemožno akceptovať pre lexému *formund* (*forminder*), pretože zo zápisov o volení mestskej rady (ale aj z odbornej literatúry) dosť jasne vyplýva, že tu nešlo o jedného, ale o viacerých „volených zástupcov ľudu“ (teda *tribunus plebis*; pozri aj O. R. Halaga: *Archív mesta Košíc*, Praha 1957, s. 87), ktorých bolo viac (napr. v prešovskom Vyš. Huštaku piati-šiesti); ich mená sa spravidla uvádzajú za singulárnym označením: *pán formund* alebo *forminder*, ale ojedinele po plurálovom označení: „páni formindrovia“, ba občas aj za označením „pán oberformund“, čo ukazuje, že to boli viaceré volené osoby, na čele ktorých stál „oberformund“ (pozri *Protocollum juramentorum Vyš. Huštaku v Prešove*, zápis z r. 1665 i ďalšie, s. 1—16; ŠOKA Prešov, Mag. P, č. 2119). — Pre prevzaté slovo *plac* (nem. *Platz*) sa rekonštruuje iba význam „námestie“ (s. 89), hoci v historických zápisoch a najmä v živej reči sú frekventovanejšie práve odlišné významy tohto slova, a to „trhovisko“, ďalej „miesto na sedenie“ a dokonca aj význam „stavebný pozemok, parcela“.

Takýchto a podobných nepresností a skresľujúcich informácií možno v Doruľovej práci nájsť dosť aj pri rekonštrukcii významovej stavby niektorých špeciálnych slov domáceho pôvodu, ako je to napr. pri slove *berecin*, ktoré autor spomína v tejto práci na viacerých miestach (s. 19, 37, 92), a to raz s nediferencovaným významom „katov pomocník, žalárnik“ (s. 19), neskôr s rozčleneným významom a s opačným poradím významov „žalárnik; katov pomocník“ (s. 37). J. Doruľa neuvádza, že pri slove *berecin* je doložený aj celkom odlišný význam „žalár, väznica“, a to aj v textoch, ktoré sám publikoval („do berecina sadzie“, porov. *Nové obzory*, 11, 1969, s. 387, 389). Takisto pri slove *berecinec* nemožno akceptovať Doruľovu rekonštrukciu významu „obydlie berecina a zároveň aj väznica“ (s. 19, 37), a to jednak preto, že prvotný je tu nesporne význam „väznica, väzenie“, kým význam „byt, obydlie dozorca väzňov, žalárnik“ je sekundárny, jednak preto, že prvá časť autorovho výkladu významu slova *berecinec* „obydlie berecina...“ je kuriózna, keďže lexéma *berecin* je doložená aj vo význame „väznica“, teda je synonymná so slovom *berecinec*. Popri spomínaných a doložených podobách od základu „berec-“ (súvisí pravdepodobne s doloženou podobou *preco* < *breco) J. Doruľa nesprávnou segmentáciou textu alebo nesprávnym čítaním zápisu „w beretyney w Bardiowe“ (*Nové obzory*, 9, 1959, s. 387) „vyrobil“ aj umelý tvar „bereciná“ (správne sa malo čítať „w beretyne/y w Bardiowe“) vo význame „väznica“. V tomto prípade nemožno vylúčiť ani nesprávne čítanie e miesto c, teda „w beretyncy“. V nijakom prípade však tu nemôže ísť o tvar „bereciná“.

Najzreteľnejšie sa to ukazuje najmä na autorovom podcenení významu a podielu češtiny pri formovaní a vývine písomnej, ale do veľkej miery aj hovorenej podoby kultúrnej slovenčiny vôbec, a teda aj jej slovnej zásoby; ďalej na funkčnom zrovnoprávňovaní češtiny a poľštiny používanej v istom rozsahu v úradnej a súkromnej korešpondencii (ojedinele aj v iných písomnostiach) na východnom Slovensku a v neposlednej miere na preceňovaní významu a podielu ostatných jazykov používaných na Slovensku v písomnom alebo len v hovorenom styku, pokiaľ ide o rozširovanie a obohacovanie slovenskej slovnej zásoby, najmä jej terminologickej zložky, a to nielen v pomere k podielu a významu češtiny, ale aj pokiaľ ide o vzájomný pomer ostatných jazykov, napr. nemčiny i maďarčiny v pomere k latinčine atď.

Za prevzaté z češtiny (ale ani o tom sa tu nehovorí takto jednoznačne a jasne) pokladá autor iba niekoľko morfológických tvarov (prechodníky, prídavia, stiahnuté tvary prívlastňovacích zámen, niektoré tvary pomocného slovesa *byť*) a niekoľko lexikálnych hniezd z kategórie predložiek, spojok, prísloviek a vzťažných zámen (*kteř-*), teda iba asi toľko, ako uvádza pri prevzatiach z poľštiny a ukrajinčiny a podstatne menej ako pri prevzatiach z latinčiny, z maďarčiny alebo z nemčiny. Pritom skutočný pomer inojazykových prevzatí v starej slovenčine, ako to vyplýva z 50 000 heslára kartotéky pre *Slovenský historický slovník*, je približne takýto: prevzatí z latinčiny je okolo 5 %, z češtiny okolo 4 % (ak by sme

však brali do úvahy aj české pravopisné, hláskoslovné a morfológické prvky, bolo by to podstatne viac ako pri latinčine), prevzatí z nemčiny okolo 2% a z ostatných jazykov spolu len asi 1%.

Na podstatne odlišný repertoár spoločenských funkcií češtiny a poľštiny na východnom Slovensku ukazuje napr. aj to, že poľštinu používali prevažne osoby poľského pôvodu, a to najmä na oblasti severného Šariša, ďalej to, že poľština sa nepoužívala ani ako liturgický, ani ako cirkevný úradný jazyk ako čeština u slovenských evanjelikov, poľština nie je doložená v umelej slovesnosti, ba ani v cechových artikuloch a cechových písomnostiach vôbec. Celkom minimálne sa používala poľština napr. aj v administratívnej 13 spišských miest a mestečiek, zálohovaných od začiatku 15. stor. až do r. 1772 Poľsku. Tak napr. v archívnom materiáli z mestečka Hniezdne na Spiši (ŠOKA Stará Lubovňa), ktoré taktiež bolo v r. 1412—1772 zálohované Poľsku, z celkového počtu zachovaného archívneho materiálu (okolo 3000 archívnych jednotiek) je iba 27 archívnych jednotiek napísaných po poľsky, a to 9 listín a listov zo 16.—18. stor. (z celkového počtu 113), 1 kniha (tlač z r. 1641 : súdny a mestský poriadok) a 11 písomností spisovnej povahy (výlučne zo 17. stor.).

Celkom výnimočné je používanie poľštiny na východnom Slovensku aj v písomnostiach odborného-náučného charakteru, z ktorých poznáme iba opis poľského lekárskeho textu v ukrajinskej obci Osturňa na severnom Spiši, známeho pod názvom *Osturnská lekárska kniha* (originál má názov *Milosierny samarytan* — 252 s.; bol vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach, t. č. nezvestný, fotokópie v JÚLŠ SAV), ktorý niekedy koncom 17. alebo začiatkom 18. stor. vyhotovil pre tamojšieho gréckokatolíckeho farára miestny učiteľ, ako to vyplýva z pripisku na s. 5. Za poľským opisom lekárskeho textu nasledujú ľudové slovenské felčiarске recepty; v tejto časti zbierky sa uvádza dátum 3. 7. 1743, čo znamená, že poľský odpis lekárskeho textu musel byť vyhotovený ešte pred týmto dátumom.

Ako lexikálne prevzatia do slovenčiny z jednotlivých jazykov sa v monografii viac alebo menej presne komentuje tento približný počet lexikálnych hniezd: z nemčiny okolo 200, z maďarčiny okolo 70, z latinčiny okolo 55, z češtiny okolo 10—15, z poľštiny okolo 7—10, z ukrajinčiny okolo 7. Niektoré prevzatia z češtiny (*lazobník*, s. 79; *prozreteľnosť*, s. 107), z latinčiny (*producovat*, *protestatia*, s. 107; *orator*, s. 89, 107 a i.) i z maďarčiny (*argalás*, s. 100; *atamešter*, *bejaro mešter*, s. 76; *jalč*, s. 79; *mulačák*, s. 77; *vicespan*, s. 22; *virasto*, s. 84) sa neuvádzajú v kapitole zaoberajúcej sa príslušným jazykom, ale na inom mieste, pričom niektoré z prevzatých slov sa nedostali ani do abecedného indexu (*prozreteľnosť*, s. 107; *evictia*, s. 31; *kukerle*, s. 85), iné prevzaté slová sa uvádzajú aj dvakrát.

Nemenšieho skresľovania sa autor dopúšťa aj v tom, že príliš zdôrazňuje preštudovanie „veľkého množstva“ (s. 7) rukopisného pramenného materiálu z 15.—18. stor. v domácich i zahraničných archívoch (Budapešť), ba aj prameňov publikovaných inými bádatelmi, ale z toho „veľkého množstva“ preštudovaného pramenného materiálu uvádza a svojsky komentuje v jednotlivých kapitolách spolu iba niečo vyše 350 lexikálnych hniezd, prevažne z textov 17.—18. stor.; pričom nielen z menších, ale ani z väčších pramenných edícií sa v tejto práci nevyužíva skoro nijaký dokladový materiál inojazykového pôvodu.² Osobitne treba poukázať aj na to, že v monografii sa pracuje nielen s pomerne kusým a dosť náhodne zozbieraným, ale aj žánrovo jednostranným materiálom. Autor v práci využíva totiž skoro výlučne iba dokladový materiál z administratívno-právnych pamiatok (mestské, súdne a cechové protokoly, úradná korešpondencia miest, obcí a panstiev, súkromná korešpondencia), kým pramenný materiál z iných žánrov (odborná-náučná a náboženská literatúra, umelá

² J. Doruľa v tejto práci vychádza prevažne z materiálu, ktorý získal vlastným archívnym výskumom v niekoľkých východoslovenských a stredoslovenských archívoch (Bardejov, Levoča, Prešov, B. Bystrica, B. Štiavnica, podstatne menej Kremnica).

a ľudová slovesnosť) neberie do úvahy. A už vonkoncom neprihliada na taký závažný a rozsiahly pramenný materiál, ako sú tlačené slovenské jazykové pamiatky, ktoré mali oveľa širšie pôsobenie než úradné a súkromné rukopisné písomnosti a ktorých počet pre 17. stor. sa pohybuje okolo 300 a pre 18. stor. vyše 700 bibliografických jednotiek, spravidla oveľa rozsiahlejších, ako sú administratívno-právne texty. A práve obídením pramenného materiálu z týchto ďalších žánrov a najmä tlačí sa hrubo skreslil podiel češtiny a latinčiny na obohacovaní slovenskej slovnej zásoby i obraz jazykovej situácie na Slovensku v 15.—18. stor.

Pri zobrazovaní jazykovej situácie na Slovensku v 18. stor. nemožno obísť ani taký bohatý a z viacerých hľadísk veľmi preukazný pramenný materiál, aký nám poskytuje tzv. tereziánsky 9-bodový dotazník, ktorý v r. 1771—1773 vyplnili dvaja-traja funkcionári alebo vyslaní konskriptori jednotlivých stolíc v každej obci v niektorej zo štyroch krajinských rečí podľa miestnych etnických a jazykových pomerov. Tento dotazník (otázky i odpovede) bol vyplnený pomerne jednotnou kultúrnou západoslovenčinou vo všetkých slovenských obciach, ba dokonca aj vo všetkých obciach s poľsko-goralským a ukrajinsko-rusínskym obyvateľstvom, keďže poľština a ukrajinčina nebola v Uhorsku uznávaná za krajinskú reč.³ Z toho vidieť, že J. Doruľa vo svojej práci až priveľmi zjednodušil a skreslil „obraz jazykovej situácie na Slovensku v 15.—18. storočí“ aj pokiaľ ide o rozsah a najmä žánrovo i tematicky jednostranný charakter využitého pramenného materiálu, pričom práve písomne i literárne najproduktívnejšie 18. stor. nie je tu skoro vôbec (tlače) alebo len minimálne (rukopisné texty) zastúpené. Autor sa teda aj z chronologického hľadiska zameriaval na „staršie“ storočia (15.—17.), ale nevyužíva vo väčšej miere ani pramenný materiál z 15. stor., ktorý už bol temer kompletne vydaný, a to dokonca aj viackrát v mnohých starších i novších pramenných edíciách (porov. vydanie jednotlivých listov alebo väčšieho súboru textov z 15. stor. u editorov J. Becka, A. Gácsovej, A. Húščavu, V. Chaloupeckého, H. Jirečka, I. Kniezsu, J. Mišianika, L. Nováka, F. V. Sasinka, J. Stanislava, B. Varsika a i.). Pritom však v Úvode výslovne hovorí, že bral do úvahy aj materiál z 15.—18. stor. doteraz vydaný tlačou.

Na túto okolnosť poukazujeme nie preto, že by sme najstarší zápis toho-ktorého slova v slovenskom kontexte pokladali za termín jeho vzniku alebo prevzatia, ale na dokreslenie autorovho postupu pri využívaní pramenného materiálu a aj kvôli tomu, že v doterajších edíciách pramenného materiálu z 15. a ďalších storočí sa nachádzajú aj početné lexikálne prevzatia (najmä z češtiny, latinčiny, ale aj z maďarčiny a nemčiny), ktoré autor vo svojej práci nespomína vôbec alebo ich dokladá až z neskorších storočí. (Porov. napr. v Žilinskej knihe takéto lexikálne prevzatia z češtiny, latinčiny, nemčiny: *ačkoľvek* 1482, *anebo* 1451, *který* 1479; *archanjel*

³ Tereziánsky 9-bodový dotazník spolu s tlačným urbárom a zoznamom poddanského obyvateľstva v jednotlivých obciach sa vyhotovoval v troch exemplároch, z ktorých aspoň jeden (často i viac exemplárov) je uložený v príslušných štátnych oblastných archívoch.

1469, *cimiter*, *evanjelista* 1479, *felčiar* 1561, *fojt*... 1464, *flek* (zeme) 1478, *frejunkt* 1561, *hajptman* 1453, *lôn* atď.) Tieto fakty dosť jasne ukazujú, že Doruľova pramenná základňa pre sledovanie inojazykových lexikálnych prevzatí do slovenčiny po stránke kvantitatívnej, ale aj geografickej, žánrovej, tematickej i chronologickej bola málo reprezentatívna a príužka na to, aby sa mohlo zodpovedne povedať, že v jeho práci sa podáva po každej stránke „výstižný prehľad o obraze jazykovej situácie na Slovensku v 15.—18. storočí“.

1.2. J. Doruľa svojrázne postupuje aj pri uvádzaní konkrétnych lexikálnych prevzatí z jednotlivých jazykov a ich prípadných hláskových variantov.⁴ V absolútnej väčšine prípadov totiž neuvádza ani minimálny kontext (spojenie príslušnej lexémy s nadradeným alebo závislým slovom).⁵ Autor si nerobil nijaké problémy ani s jednotným postupom pri pravopise lexikálnych prevzatí z iných jazykov do slovenčiny a pri uvádzaní ich cudzojazyčného formálneho východiska a už vôbec nepokladal za potrebné zisťovať a najmä porovnávať významovú štruktúru a valenciu príslušného prevzatého slova so stavom vo východiskovom alebo sprostredkujúcom jazyku a urobiť z toho zovšeobecňujúce závery. Zameriaval sa teda prevažne na formálnu stránku lexikálnych prevzatí.⁶

Tak napr. pri slovách prevzatých z latinčiny sa spravidla ponecháva sčasti alebo úplne ich pôvodný latinský pravopis, a to aj v takých prípadoch, keď už zreteľne prešli morfológickou a slovotvornou adaptáciou, ako: *procurator*, *comisia*, *requisitia*, *inquisitia*, *fassia*, *certificatia*, *acquisitia*, *cessia*, *convictia*, *poena* (*pena*), *requirovať*, *certificovať*, *acquirovať*, *convincovať* (s. 28); *coramizant*, *coramizovať* (s. 29); *inquisitia*, *mulcta* (s. 31); inde zas dokonca dvojako: *commissia/comisia* (s. 31), *kvietancia/quietancia* (s. 90), *comisia/komisia*, *requisitia/requízicia* (s. 106). Oproti tomu prevzatia z maďarčiny a nemčiny sa uvádzajú v pravopisne a hláskovo transkribovanej podobe (nie však dôsledne) podľa preberajúceho jazyka, napr.: *hadnaď*, *fedvereš* (s. 67), *vašárbiro* — popri *vašárbir*, *vašárbiar* (s. 69), *biršág*,

⁴ Medzi slovami prevzatými z nemčiny sa uvádza iba podoba *majster* (s. 37, 76), hoci táto podoba sa vyskytuje oveľa zriedkavejšie ako podoba *mist(e)r*, a to nielen pri tomto základnom tvare (tu je pomer okolo 2 : 1 v prospech tvarov *mister*), ale najmä v odvodeninách a v zložených slovách: *mistrovský* (*syn*, *štuk*, *mistrovská proba*), kde jednoznačne prevláda v druhej časti zloženého slova podoba *-mist(e)r*: *cechmister* (zriedka *cechmajster*), *cechmistrová*, *burgmister*, *lermister* (zriedka *lermajster*), *tafelmister*, *firmister* (zried. *firmajster*), ako to vyplýva aj zo zložených podôb, ktoré uvádza aj J. Doruľa. Iba podoba *majsterštuk* (zried. *mastrštuk*) prevažuje nad ojedinele doloženou podobou *mistrštuk*. Pritom podoba *mist(e)r* (a to i v zložených slovách) zreteľne ukazuje na to, že tieto prevzatia z nemčiny s veľkou pravdepodobnosťou sa dostali do slovenčiny cez češtinu.

⁵ J. Doruľa síce v *Úvode* (s. 7) vysvetľuje, že jednotlivé lexikálne prevzatia nedokumentuje dokladovým materiálom z písomnosti 15.—18. stor. preto, že takúto materiálovú dokumentáciu podal v 13 štúdiách a v ďalších drobných článkoch, na ktoré odkazuje. Ale takéto „odôvodnenie“ nemôže v tejto práci nahradiť chýbajúci a aspoň minimálny kontext.

⁶ Z toho, že príslušné slovo bolo zapísané na oblasti, ktorá má alebo nemá kvantitu, dvojhlásky, mäkké / a pod. nemožno robiť priamočiare závery o skutočnej výslovnosti. Listy písali ľudia pochádzajúci z rozličných slovenských nárečových oblastí, a to aj bilingvisti, ktorí nemali jednotný úzus.

biršak, biršiak... (s. 71); *štrang, štránok/štranok* (s. 95), *šerha/šarha* (s. 92), *bergmajster/pergmajster* (s. 87) atď., pričom pri týchto a iných prevzatiach sa spravidla uvádza v zátvorke aj východisková, ale vždy spisovná podoba, hoci, ako ukazuje podoba prevzatého slova alebo jeho varianty, napr. pri značnom počte prevzatí z maďarčiny, ale aj z nemčiny sa nevyhádzalo z dnešnej spisovnej podoby, ale zo živej, historickej ľudovej podoby, napr.: *kunšt/kumšt* (z nem. *Kunst* — s. 81); *mul, mol, muol* (z nem. *Mahl* — s. 77); *kušnier/kušniar, kušnir* (z nem. *Kurschner* — s. 79); *šoltýs* (z nem. *Schultheiss, Schultesse, Schultess* — s. 88); *gman* (i *gemein, gmein, gemain, gmin, gmina*; z nem. *Gemein* — s. 88); *blech/plech* (nem. *Blech* — s. 85); *pavovať/pajovať/bavovať; bergmajster/pergmajster; bergrichter/pergrichter* (východiskovú podobu neuvádza — s. 87); *mulačak, moločak* (z maď. *mulatság* — s. 77); *fölbövalo* (maď. *fülbevaló* — s. 65); *erek, orek, urek, irek* (z maď. *örök*, resp. zo staršieho *ürök* — s. 68); s maď. východiskovou podobou *hadnagy* sa spája nielen prevzatá podoba *hadnaď*, ale dokonca aj podoby *harnaď/harnadz/harnasz* (s. 67) atď. Je to úplne formalistický postup,⁷ pričom pri uvádzaní podôb jednotlivých lexikálnych prevzatí sa autor otrocky pridržiava podoby skutočne zapísanej v pamiatke (transliteruje ju), napr. *mol, mul, muol* (s. 77); *luon/lon* (s. 83); inde ju dotvára podľa dnešného pravopisu (transkribuje ju), napr. *lot/lôt* (s. 96); *borg/börg* (s. 81); *biršag, biršak* (s. 71 — hoci ďalšia doložená podoba *biršiak* a maď. východisko by skôr svedčili za prevzatie *biršág*, najmä na záp. a stred. Slovensku). Inde sa zas len sčasti rešpektuje zapísaná podoba, napr. *vašárbiro* (v maď. *vásárbíró*), *majster, cechmajster, bergmajster/pergmajster* atď., hoci napr. v cechových artikuloch jednoznačne prevládajú na celom slovenskom jazykovom území podoby *mist(e)r, cechmist(e)r, lermister, firmister* atď., ktoré ukazujú na prevzatie z nemčiny, ale cez češtinu. Podobne podoba *gmin(a)*, doložená na vých. Slovensku, ukazuje na prevzatie z nemčiny, ale cez poľštinu.

Už aj z týchto niekoľkých poznámok na okraj monografie J. Dorufu vidieť, že práci okrem širšej, žánrovo a tematicky bohatšej pramennej základne chýba aj jednotnejšia osnova a najmä primeranejšie a zodpovednejšie narábanie s dokladovým materiálom, a to aj pokiaľ ide o východiskovú podobu jednotlivých lexikálnych prevzatí.

1.3. Kým na jednej strane sa pri lexikálnych prevzatiach spravidla neuvádza ani

⁷ Za formalistický treba považovať taký postup, keď sa zapísaná (pravopisná) podoba stotožňuje s jej skutočným znením, ako napr. *korčola* (maď. *korcsolya* — s. 65); *helypénz* (s. 69); *helypinz* (s. 70); *bejaro mešter, biarou mešter, biar mešter* (s. 76); *trunk/trung* (s. 80); *borg, bork* (s. 81); *kzimz, kzimzovať* (s. 85); *rathuz* (s. 89); *haubtman* (s. 94); *vedľuh* (s. 107); *requisitia/requizícia* (s. 106) atď. A rovnako formalistický je aj opačný postup, keď sa za niektorými zápismi nevidí ich živá výslovnosť v kultúrnom jazyku, ale sa pokladajú za cudzí, napr. za český pravopisný prvok: 2. os. pl. v zápisoch z vých. Slovenska *ste* (a vôbec nezapisovanie asibilácie na vých. Slovensku, hoci pre kultúrnu slovenčinu, a to aj na vých. Slovensku boli charakteristické skôr tvary neasibilované ako asibilované; porov. napr. aj zápisy v spomínanom 9-bodovom dotazníku z r. 1771—1773, ktoré robili na vých. Slovensku úradníci a konskriptori tamojšieho pôvodu).

minimálny kontext, na druhej strane sa v práci podávajú dosť dlhé ukážky latinských úvodných a záverečných formuliek i adries (s. 26—28) z listov a zápisov vyhotovených ináč po slovensky a taktiež aj z poľských a „jazykovo miešaných“ (s. 49) úvodných a záverečných formuliek i adries v poľsky písaných listoch (s. 49—50, 53). Pritom o charaktere českých úvodných i záverečných formuliek i adries používaných nielen v listoch písaných po česky, ale aj po slovensky, sa tu vôbec nehovorí.

1.4. Keď je už reč o ustálených formulkách, žiadalo by sa aspoň ich navzájom porovnať a ukázať na ich menlivejšie i stabilnejšie časti a tiež na to, aká je medzi jednotlivými typmi latinských českých a poľských formuliek závislosť, pokiaľ ide o ich vzory i celkový charakter. Je napr. známe, že slovenské formulky sú priamo, ba až otrocky závislé od českých ustálených formuliek používaných na Slovensku najmä v 15.—16. stor. a cez ne, ale niekedy aj priamo sú zreteľne späté s latinskými ustálenými úvodnými a záverečnými formulkami v listoch, z ktorých boli spravidla doslovne preložené. Pri poľských úvodných a záverečných formulkách a adresách používaných takmer výlučne v jazykovo poľských listoch takisto nemožno pochybovať o ich staršej nadväznosti na príslušné latinské formulky, ale z ich stavby je celkom zrejmé, že vznikli v inom, poľskom kultúrnom prostredí, a preto sa ich celková stavba dosť odlišuje od latinských, českých a slovenských formuliek bežne používaných v písomnostiach na stredovekom Slovensku. Pritom treba mať na zreteli to, že použitie latinskej, českej alebo slovenskej ustálenej formulky v slovensky písanom texte svedčí iba o tom, že ľudia znali písma v stredoveku ovládali v rovnakej alebo v odlišnej miere dva alebo i viac jazykov alebo ovládali aspoň text ustálených formuliek vo viacerých jazykoch a použili tú-ktorú formulku v príslušnom jazyku podľa zvyklostí toho-ktorého úradu, spoločenskej alebo vzdelanostnej vrstvy alebo podľa osobného úzu pisára, resp. toho, v koho mene sa písomnosť vyhotovila a odoslala.

1.5. Nejednotnosť osnovy Dorufovej monografie spočíva aj v tom, že medzi jednotlivými kapitolami sú neúmerne veľké rozdiely, pokiaľ ide o počet i spôsob uvádzania a komentovania lexikálnych prevzatí z toho-ktorého jazyka, pričom tieto rozdiely medzi počtom a typom lexikálnych prevzatí z jednotlivých jazykov nie sú ani zďaleka obrazom o skutočnom historickom stave inojazykových lexikálnych prevzatí do slovenčiny, ale iba nie celkom verným odrazom stavu prevzatej lexiky v tom pomerne kusom pramennom materiáli, ktorý J. Doruľa zozbieral v niekoľkých archívoch a v rozličnom čase dosť nejednotným spôsobom spracoval vo viacerých materiálových štúdiách. Nápadné je najmä odlišné spracovanie poslednej, najrozsiahlejšej kapitoly o slovensko-nemeckých jazykových kontaktoch (s. 75—103), v ktorej sa okrem lexikálnych prevzatí z nemčiny do slovenčiny (okolo 200 lexikálnych hniezd) uvádza aj niekoľko slovenských lexikálnych jednotiek (okolo 40 miestnych a pومیestnych názvov i apelatív), ktoré prešli do spíšskej nemčiny a do nemčiny stredoslovenských banských miest, čo si autor pri ostatných jazykoch nevšimol.

1.6. Z analýzy celej práce J. Doruľu o slovensko-inojazykových kontaktoch a najmä z rozdielneho spôsobu spracovania nemeckých prevzatí do slovenčiny a slovenských prevzatí do nemčiny používanej na Spiši a v stredoslovenských banských mestách v porovnaní s prevzatiami z ostatných jazykov dosť jasne vyplýva, že táto monografia je iba výťahom z väčšieho počtu rôznorodých prác (vypočítavajú sa v Úvode, s. 7—8), ktoré autor nespájajal nejakou ucelenou teóriou ani jednotným metodologickým postupom. To je ďalší závažný nedostatok Doruľovej práce.

1.7. Pre túto monografickú prácu J. Doruľu je príznačná slabá znalosť alebo negovanie odbornej teoretickej a metodologickej literatúry, a to domácej i zahraničnej, ale aj špeciálnej literatúry zaoberajúcej sa prevzatiami z maďarčiny, latinčiny, češtiny, nemčiny do slovenčiny.⁸ Autor pozná len takú literatúru, ktorú z istých dôvodov pokladá za potrebné uviesť alebo s ktorou polemizuje.

2. Po týchto všeobecnejších i konkrétnych poznámkach na okraj prameňnej základne, teoretických a metodologických nedostatkov i celkovej osnovy monografie J. Doruľu pokladáme za potrebné ešte osobitne si povšimnúť niektoré výklady podané v kapitole prvej (o slovenčine), tretej (o češtine) a štvrtej (o poľštine).

2.1. Hoci prvá kapitola nesie honosný názov *Slováci a ich reč*, nepodáva sa tu ani v náznu nijaký súhrn doterajších poznatkov o formovaní a vývine slovenského etnika, slovenskej feudálnej národnosti (porov. diskusiu o tejto otázke v Historickom časopise, roč. 4, 1956; 5, 1957; 9, 1961; 11, 1963), ani o genéze historického názvu pre pomenovanie príslušníkov tejto etnickej skupiny (*Slovák — Slováci*, proti podobám *Slovenka, slovenský*)⁹ a najmä neprinášajú sa nijaké nové poznatky o formovaní a vývine slovenského jazyka ako celku (hovorenej i písomnej podoby kultúrnej slovenčiny a slovenských nárečí). Nové je tu iba používanie vecne i formálne nevhodného a anachronického kváziterminu „kultivovaný jazyk“ (s. 20), resp. „kultivovaný slovenský jazyk“ (s. 33, 38, 53), „kultivovaná podoba slovenského jazyka (s. 36) a „kultivovaná slovenčina“ (s. 37).

⁸ Treba spomenúť aspoň tieto práce: J. Škultéty: *Cudzie slová vslovenčine*. Slovenské pohľady, 22, 1902, s. 633—651, 755—764; Z. Hauptová: *Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny*. Slavia, 28, 1959, s. 519—532; K. Habovštiaková: *K otázke lexikálneho pôsobenia latinčiny na slovenský jazyk v 16.—18. storočí*. Jazykovedné štúdie, 9, 1966, s. 78—90. — J. Doruľa sa na niekoľkých miestach (s. 42) dovoľáva svedectva S. Czambla a priamo cituje aj niekoľko jeho výrokov, pokiaľ ide o jeho názory na slovensko-české jazykové kontakty, ale neuvádza Czamblov priam moderný názor o tejto otázke, ktorý pod pseudonymom Ján Vlkolinský uverejnil na začiatku svojej jazykovednej činnosti a ktorý znie takto: „Mne sa zdá, že sme sa my Slováci v spisovnom jazyku od Čechov vôbec ‚neodtrhli‘, že sa náš jazyk z českého a popri českom prirodzenou cestou postupne, dľa potreby pomaly, celé storočie vyvíjaval a Bernolák že len formálnu sankciu poskytnul tomu, čo sa v spisovnom jazyku Slovákov za jeho doby v skutočnosti zjavovalo.“ (J. Vlkolinský: *O prvej knihe slovenskej*. Živena, 2, 1885, s. 237—238).

⁹ Podoba *Slovák — Slováci* vznikla zrejme v českom jazykovom prostredí, čo vyplýva nielen z odlišného tvorenia v pomere k tvarom *Slovenka, slovenský*, ale aj z toho, že najstaršie doklady sú doložené už v 14. stor. na českom jazykovom území (porov. A. Pražák: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrova*. Praha 1922, s. 8).

Živelne, a teda nevedomelo rozvíjanú staršiu hovorenú i neskoršiu písomnú podobu kultúrnej slovenčiny nemožno nazývať „kultivovaným jazykom“, a to aj preto nie, že sa tu veľmi rôznorodo, ba často až chaoticky ovplyvňovali a prelínali prvky rozličných jazykových útvarov domácich (bežné domáce nárečia i hovorená a písomná podoba kultúrnej slovenčiny) i blízkej češtiny (najmä písomnej, ale i hovorenej) a ďalších jazykov do takej miery, že sa z textov odrážajúcich tieto mnohoraké interferenčné vplyvy nedá ani presne, ani v dostačujúcej šírke a úplnosti rekonštruovať nejaká „čistá“ podoba príslušného nárečia, ale ani nijaká „čistá“ podoba hovorenej a písomnej podoby kultúrnej slovenčiny, ktorú označujeme termínom „kultúrny jazyk“ nie pre jeho „čistotu a vypracovanosť formálnych rovín“, ale pre jeho vyššiu, kultúrnu a civilizačnú funkciu. O charaktere písomnej podoby kultúrnej slovenčiny ešte aj v poslednej štvrtine 18. stor. sa učiteľ Juraj Lešák vyjadruje takto: „W tohoto pak gazyka pjsmě tak veliká roztržitost gest, že kolik pjsařů, tolik rozdílných pjsma způsobů se nachází, ano y geden pjsař sám s sebou se nesrownává, neb té gisté slová hned tak, hned ginák pjsse.“ (V zachovanom cenzorskom rukopisnom exemplári sa nepoužívajú grafémy ř a ě ani označovanie kvantity; J. Lešák: *Vměň počtu...* Bratislava 1775, s. 250.)

2.2. Dnes sa už skoro všeobecne prijíma (okrem J. Doruľu) názor, že jazyk formujúceho sa slovenského etnika už od samého začiatku (10.—11. stor.) bol viac alebo menej diferencovaný nielen geograficky a štruktúrne, ale aj funkčne. Popri miestnych (geografických) nárečiach, ktorými pri bežnom každodennom styku hovorila prevažná väčšina slovenského etnika, najmä na vidieku, existoval tu jednak ako doznievanie, ale najmä ako pokračovanie a rozvíjanie predveľkomoravskej, veľkomoravskej i vlastnej slovenskej a uhorskej christianizačnej a vôbec kultúrnej tradície aj vyšší, kultúrny jazykový útvar (hoci pomerne slabo rozvinutý). V ňom sa ústne tradovali a do neho sa i ďalej prekladali, najmä z vyspelej latinčiny, aspoň základné náboženské, cirkevné a vôbec kultové texty a formuly, ktorých tvorcom boli prevažne kňazi alebo vzdelanejší ľudia. Tieto texty sa tradovali prevažne v hovorenej podobe, hoci nemožno vylúčiť ani to, že aspoň nie každodenne používané texty a formulky už aj v najstaršom období mohli paralelne vznikáť aj v písomnej podobe, ale sa nezachovali. Pravda, aj keby sa texty tohto druhu neboli písomne zaznamenávali, aj tak to boli texty svojou dikciou, štylizáciou i celkovou stavbou, najmä po stránke syntaktickej a štylistickej, príznačné pre písomný, a nie pre hovorený jazyk a tým menej pre nárečie, keďže napospol išlo o preklady z vyspelého latinského jazyka.

2.3. Pokiaľ ide o chápanie (pojmem) i pomenovanie (termín) jazykového útvaru slúžiaceho na vyššie kultúrne a civilizačné účely, ktorý mal z pochopiteľných dôvodov v niektorých rovinách a prípadoch väčšie a pevnejšie, v iných zas slabšie alebo aj nijaké väzby so zemepisnými nárečiami, tu treba upozorniť napr. aj na to, že v slavistickej odbornej literatúre sa dnes už bežne pracuje aj pre predveľkomoravské obdobie s pojmom a termínom „kultúrny jazyk“, „kultúrny západoslavanský jazyk“ (skrátene by ho bolo možno nazvať aj „kultúrnou západoslovančinou“, prípadne so zužujúcim dodatkom „veľkomoravskej redakcie“), do ktorého boli preložené základné náboženské texty z latinčiny alebo z nemčiny, používané pri christianizačnej činnosti v tejto oblasti viacerými kultúrnymi misiami (írsko-škótska, bavorská, talianska; porov. Jazykovedný sborník, 1—2, 1946—1947, s. 139, 140, 144). Ak sa

teda už pre predveľkomoravské obdobie plodne pracuje s pojmom a termínom „kultúrny jazyk“, niet najmenšieho dôvodu, prečo by sme aj pre obdobie vlastných začiatkov formovania slovenského etnika a jeho jazyka (od 10.—11. stor., ale aj v neskoršom období) nemali postupovať obdobne, keďže v tomto včasnohistorickom i neskoršom období najmä v oblasti náboženskej nemožno v nijakom prípade predpokladať nejaký skok späť, napr. v podobe návratu k pohanstvu, a to tým menej, že práve formujúci sa včasnofeudálny uhorský štát bol založený a budovaný na kresťanských ideových základoch, spojených s prijatím kresťanstva a západnej kultúry a s uznávaním najvyššej cirkevnej moci.

3. J. Doruľa sa pri svojich výkladoch o slovenčine púšťa do ostrej polemiky s „aprioristickými postojmi a ahistorickými výkladmi“ (s. 15) niektorých českých bádateľov (K. Horálek, J. Vašica), ktorí slovenčinu pre najstaršie obdobie nepokladajú ešte za samostatný jazyk, ale za súčasť jazykového útvaru, ktorý nazývajú „pračeštinou“ alebo „pračeskoslovenčinou“. J. Doruľa sa tu však dopúšťa rovnakého „apriorizmu“ a „ahistorizmu“, keď na základe niekoľkých, a to len (alebo prevažne) hláskových javov ($dz < *dj$, *rat-*, *lat-* a iné tzv. juhoslavizmy v strednej slovenčine), ktorými sa slovenčina ako celok alebo jej stredoslovenské nárečie odlišujú od češtiny, formuluje argumenty pre podopretie svojej predstavy o genetickej, štruktúrnej i typologickej odlišnosti slovenčiny ako celku od češtiny už v praslovanskom alebo aspoň v protohistorickom období. Pre obdobie do 10.—11. stor. možno prinajlepšom hovoriť o protoslovenských a protočeských nárečových znakoch v rámci neskorej praslovančiny, ale nie už o samostatnom slovenskom alebo českom či inom slovanskom jazyku. Je to totiž skoro rovnaký anachronizmus, ako keby sme chceli hovoriť, že slovenské etnikum existovalo už v protohistorickom alebo dokonca v praslovanskom období, či už pred príchodom alebo tesne po príchode do svojich historických sídel.

3.1. Pre otázku formovania osobitného slovenského etnika a jeho jazyka už niekedy na prelome 10.—11. stor. neboli a nemohli byť rozhodujúce niektoré menšie alebo väčšie jazykové rozdiely (zreteľne prevažovali zhody) zdedené z neskoro praslovanského alebo protohistorického obdobia, ani početné, ale už historické jazykové rozdiely medzi češtinou a slovenčinou, vznikajúce najmä od 12. stor. (prehlásky a i.), ale predovšetkým okolnosti mimojazykové, a to geograficko-historické, politické, hospodárske i kultúrne a iné. Historické slovenské etnikum, resp. jeho slovanskí predkovia už od 6.—7. stor., ba aj v období veľkomoravskom a vôbec historickom žilo na kompaktnom území v karpatskej kotline a tu ostalo aj po rozpade Veľkomoravskej ríše, pričom sa postupne a stále pevnejšie začleňovalo spolu s maďarským etnikom do zväzku včasnofeudálneho uhorského štátu, čo bolo hlavnou príčinou možnosti, ba nevyhnutnosti sformovania sa osobitného etnika a jeho jazyka, a to tak v pomere ku geneticky blízkeму českému etniku žijúcemu v inom štátnom útvare a jeho jazyku, ako aj v pomere ku geneticky úplne odlišnému maďarskému etniku a jeho jazyku.

3.2. Na pomalom, postupnom, ale nijako nie umelo hatenom rozvoji slovenského i maďarského etnika v mnohonárodnostnom uhorskom štáte mala veľký, hoci len nepriamy podiel aj oficiálna, úradná, ale nadnárodnostná latinčina, ktorá za daných historických podmienok a okolností zohrávala v tomto ohľade prevažne pozitívnu úlohu, hoci na druhej strane nepriamo spôsobovala aj isté oneskorovanie formovania sa kultúrnej slovenčiny či už v jej hovorenej, ale najmä v písomnej podobe. To však do veľkej miery súviselo aj s tým, že kultúrne nosná a spoločensky vyššie postavená spoločenská vrstva včasnoslovenského etnika prešla do zväzku uhorskej vládnúcej triedy, politicky sa vyčleňujúcej ako tzv. „natio Hungarica“, ktorá sa v prevažnej miere grupovala z maďarského etnika, s ktorým neskôr do veľkej miery etnicky i jazykovo splynula, asimilovala sa. Teda hlavne neexistencia hospodársky i politicky silnejšej a početnejšej vyššej spoločenskej vrstvy a vzdelancov v rámci stredovekého slovenského etnika na jednej strane a upevnenie i dlhodobé pretrvávanie latinského jazyka (ako bohoslužobného i oficiálneho jazyka katolíckej cirkvi) aj vo funkcii oficiálneho a úradného jazyka uhorského štátu a jeho vládnúcej triedy na druhej strane spôsobili, že na včasnostredovekom Slovensku sa nevytvorili takmer nijaké priaznivejšie podmienky pre vznik a rozširovanie pôvodnej alebo aj preloženej a kultúrne vyššie stojacej náboženskej i svetskej spisby a literatúry v domácom kultúrnom jazyku. Neexistovala tu totiž skoro nijaká kultúrne i spoločensky vyššie stojaca a nosnejšia vrstva v rámci slovenského etnika (azda okrem kňazov, ktorých úroveň však spočiatku bola pomerne nízka) ako objednávateľ i ako konzument, ba ani početnejšia vrstva vzdelancov, ktorá by plnila úlohu tvorcu, ale i rozširovateľa takejto náročnejšej slovesnej produkcie v domácom kultúrnom jazyku.

3.3. Keď v priebehu 14. stor. i neskôr začína vznikať a hospodársky i politicky mocnieť v radoch mešťanov i zemanov spoločensky i kultúrne vyššia vrstva v rámci slovenského etnika, ktorá začína pociťovať potrebu po náročnejších náboženských i svetských slovesných produktoch, siahajú táto vrstva slovenského etnika pri takmer úplnom nedostatku takejto tvorby v domácom, slovenskom kultúrnom jazyku po hotových a jazykovo blízkych rukopisných a neskôr i po tlačených dielach vyspelejšieho českého písomníctva, o ktorých máme aspoň nepriame svedectvá, že sa na Slovensku nielen používali, ale aj odpisovali. A s týmito slovesnými dielami českého písomníctva, ale aj prostredníctvom priamych a živých hospodárskych i kultúrnych stykov vyšších vrstiev slovenského etnika s českými krajinami, s českým etnikom a jeho jazykom rozšírila sa medzi slovenskými vzdelancami a vyššími spoločenskými vrstvami znalosť českého jazyka v hovorenej, ale najmä v písomnej podobe do takej miery, že približne od 15. stor. sa začína používať v písomnostiach praktického charakteru (listy, protokoly a i.) písomná kultúrna čeština, ktorá viac alebo menej ovplyvnila aj staršiu hovorenú podobu slovenského kultúrneho jazyka (najmä jeho lexiku, menej ostatné roviny), ale výrazne ovplyvnila predovšetkým postupne sa formujúcu písomnú podobu slovenského kultúrneho jazyka, najmä pokiaľ išlo

o pravopis (ten sa prevzal ako celok a s istými modifikáciami pretrval vlastne až po Bernoláka, v obmedzenejšom rozsahu ešte aj dlhšie).

Český písomný úzus dosť podstatne ovplyvňoval aj ostatné roviny formujúcej sa písomnej podoby slovenského kultúrneho jazyka, a to najmä v takých rovinách a prvkoch, ktoré boli typické a príznačné pre písomné, štylizované vyjadrovanie a ktoré sa predtým nemohli utvoriť v rámci prevažne hovorenej staršej podoby kultúrnej slovenčiny. Medzi prevažne hovorenou podobou kultúrnej slovenčiny na jednej strane a prevažne písomnou podobou prevzatej češtiny na druhej strane dochádzalo k zložitým interferenčným procesom, ktorých výsledok poznáme z množstva jazykovo viac alebo menej vyhranených textov na osi česko-slovenský a slovensko-český typ aktívneho (produkčného) alebo len pasívneho (percepčného) bilingvizmu v jeho hovorenej alebo písomnej podobe. Zložitost týchto interferenčných procesov a ich výsledkov sa komplikovala ešte tým, že postupom času sa takto navzájom ovplyvňovali v rozličnej miere, a to priamo alebo sprostredkované cez príslušnú komplementárnu podobu všetky štyri druhy a typy slovensko-českého i česko-slovenského bilingvizmu. Ale vcelku vývin jednoznačne, hoci dosť pomaly a komplikovane smeroval k vzniku komplementárnej (hovorenej i písomnej) a integrovanej podoby kultúrnej slovenčiny, v ktorej s ohľadom na silnejúce hospodárske a kultúrne postavenie západného Slovenska a tu žijúcej kultúrnej vrstvy sa od 17. stor. (neskôr aj za podpory viedenského dvora) začal výraznejšie presadzovať v celoslovenskom rámci jej západný oblastný variant, už tradične v našej odbornej literatúre označovaný ako kultúrna západoslovenčina.

4. Jazyk slovenského etnika, zemepisne, štruktúrne i funkčne diferencovaný na nárečia a hovorenú, neskôr i písomnú podobu kultúrnej slovenčiny, sa postupne dostáva do početných a mnohorakých kontaktov s inými, prevzatými kultúrnymi jazykovými útvarmi (latinčina a čeština) i s bežne hovorenými ďalšími cudzími jazykmi a ich nárečiami. Ako výsledok interferenčných procesov v istých vrstvách slovensko-inojazykového (a tiež inojazykovo-slovenského) bilingviálneho obyvateľstva (jednotlivcov i väčších sociálnych skupín) dostávajú sa do jednotlivých slovenských jazykových útvarov (nárečí, hovorenej i písomnej podoby kultúrneho jazyka), a to priamo alebo cez kultúrne i funkčne nižšie alebo vyššie stojaci jazykový útvar jednotlivé prvky alebo aj isté tvary, slová a slovné spojenia z iných jazykov alebo ich nárečí, ktoré podávajú veľmi zložitý a pestrý obraz o stredovekých slovensko-inojazykových, ale aj inojazykovo-slovenských kontaktoch. Tieto medzi-jazykové kontakty vo väčšej alebo menšej miere zasiahli všetky slovenské jazykové útvary a skoro všetky jazykové roviny týchto jazykových útvarov, najmä rovinu lexikálno-sémantickú, a pri písomnej podobe kultúrnej slovenčiny značne ovplyvnili aj rovinu syntaktickú a podstatne poznačili kultúrnu slovenčinu aj po stránke štylistickej a slohovej, najmä prostredníctvom prekladov z cudzích jazykov (tu najmä z latinčiny).

5. Pokiaľ ide o vzájomný vzťah cudzích jazykov a nárečí používaných na

stredovekom Slovensku, ale najmä o vzťah týchto cudzích jazykových útvarov k slovenčine i slovenčiny k nim, popri istých formálnych a vonkajších podobnostiach vystupovali tu do popredia aj dosť výrazné rozdiely, odlišnosti. Je napr. celkom jasné, že najmä postavenie a miera vplyvu latinčiny a češtiny na hovorenú a najmä písomnú podobu kultúrnej slovenčiny boli podstatne iné v porovnaní s ostatnými cudzími (príbuznými i nepríbuznými) jazykmi a nárečiami.

5.1. Latinčina už od protohistorického obdobia i neskôr svojím postavením v uhorskom štáte i v katolíckej cirkvi zaujímala aj v kultúrnej činnosti vyšších spoločenských vrstiev a vzdelancov privilegované a centrálné postavenie. Jej znalosť u týchto spoločenských vrstiev sa získavala prevažne umelou, školskou cestou. Ako najvyspelejší i najbohatšie rozvinutý a diferencovaný kultúrny jazyk bola latinčina nielen priamym zdrojom pre rozširovanie slovnej zásoby kultúrnej slovenčiny (termíny, slová a slovné spojenia, frázy a citátové klišé), ale aj najčastejším modelom pre formovanie a vývin kultúrnej slovenčiny v jej hovorenej a najmä písomnej podobe (syntax a štýl), či už sa tak dialo uvedomelo, v snahe napodobňovať vyspelú latinčinu, alebo celkom podvedome, pri striedavom používaní oboch jazykov, čo sa pri bilingvizme tohto druhu a pri rozličných jeho typoch neobišlo bez početných a mnohorakých interferencií medzijazykových i vnútrojazykových.

5.2. V mnohom podobná, ale aj dosť odlišná situácia bola v prípade prevzatej češtiny, kde nielen v porovnaní s latinčinou, ale najmä v pomere k slovenčine boli dosť zásadné rozdiely. Najväčší rozdiel spočíval v tom, že čeština ako geneticky i štruktúrne najbližší slovanský jazyk skoro v rovnakej miere ovplyvňovala popri relatívne otvorenejších významových rovinách (slovná zásoba, tvorenie slov a i.) aj formálne a menej otvorené roviny, ako morfológiu, ale aj hláskoslovie a najmä pravopis kultúrnej slovenčiny. Práve tieto okolnosti jazykovej blízkosti češtiny a jej povýšenie na liturgický jazyk evanjelickej cirkvi i ďalšie mimojazykové vplyvy spôsobili, že z češtiny v celkovom súhrne, ak berieme do úvahy všetky jazykové roviny, preniklo dočasne i natrvalo do kultúrnej slovenčiny v predpisovnom období oveľa viac prvkov ako napr. z latinčiny (ktorá výraznejšie ovplyvnila najmä lexikálnu, syntaktickú a štylistickú stránku, menej alebo celkom nepatrne ostatné roviny kultúrnej slovenčiny), a to aj napriek relatívne kratšiemu pôsobeniu i menej oficiálnemu postaveniu češtiny na Slovensku v porovnaní s latinčinou.

Pre silné pôsobenie češtiny na slovenčinu už v období 14.—15. stor. boli aj objektívne, a to veľmi priaznivé podmienky, nielen s ohľadom na to, že čeština zo všetkých slovanských jazykov bola slovenčine štruktúrne najbližšia, ale aj z hľadiska čisto kultúrnohistorického. Úroveň českého spisovného jazyka a českej literatúry v 14.—15. stor. bola skutočne vysoká, keď aj K. Marx vo svojich poznámkach k tomuto obdobiu napísal, že čeština v tomto období bola rozvinutejšia ako vtedajšia nemčina: „Český spisovný jazyk bol v tomto čase rozvinutejší než nemecký, ako to vyplýva z diela Tomáša Štítneho a iných.“ Veď Karlova univerzita r. 1408 mala údajne 30 000 študentov a 200 doktorov a úspešne súperila s takými univerzitami, ako bola parížska, kolínska a heidelberská. (Porov. Archiv Marksa i Engelsa. 6. Red. A. B. Mitin. Moskva, Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literatury 1939, s. 213.)

5.3. V prípade používanej latinčiny a češtiny bola tu ešte aj ďalšia osobitná, ale do

veľkej miery zhodná alebo podobná okolnosť, že totiž tak pri latinskom, ako aj pri prevzatom českom kultúrnom jazyku neboli (vôbec alebo nie v prvom rade) nositeľmi vplyvu týchto jazykov na slovenčinu (cez bilingvizmus) príslušníci iného etnika žijúceho na stredovekom Slovensku, ale vzdelaní a spoločensky privilegovaní príslušníci slovenského etnika, ktorí ovládali tieto jazyky popri slovenčine. Ale kým pri latinčine bolo sa treba tento jazyk dlhšie učiť, aby sa mohol využívať ako komunikačný prostriedok, pri češtine s ohľadom na jej blízkosť a skoro úplnú zrozumiteľnosť aj bez plného aktívneho ovládania (produkčný bilingvizmus) prípady vyšších typov slovensko-českého bilingvizmu (najmä rovnorodého produkčného bilingvizmu) boli skôr výnimkou ako pravidlom. Preto aj prípady prísneho zachovávanía písomného úzu kultúrnej češtiny vo všetkých jej rovinách, ako to vidieť na početných historických textoch najmä z 15. stor., ale aj z neskorších storočí, sú skoro výnimočné. Na druhej strane treba brať do úvahy aj to, že vo väčšej alebo menšej miere boli všetci alebo skoro všetci príslušníci slovenského etnika, teda nielen jeho vzdelané a privilegované vrstvy, pasívnymi (percepčnými) slovensko-českými bilingvistami, keďže rozumeli hovorenému alebo čítanému českému textu. Preto hovorí o nejakom „rozpore medzi slovenským jazykovým povedomím a knižnou češtinou“ (s. 40), ako to vykladá J. Doruľa, znamená vôbec nechápať podstatu slovensko-českých i česko-slovenských jazykových kontaktov a v rámci nich prebiehajúcich interferenčných procesov, ktoré neprebíhali niekde v úplne odlišných a izolovaných abstraktných fenoménoch („slovenské jazykové povedomie“ kontra „knižná čeština“), ale vo vedomí každého jednotlivého bilingvistu, a to nielen pri tzv. produkčnom, ale aj pri percepčnom type slovensko-českého bilingvizmu. V podstate tu ide o prenikanie prvkov jedného jazykového systému (českého) do iného štruktúrne blízkeho domáceho jazykového systému (kultúrnej slovenčiny).

5.3.1. Možno to pozorovať napr. aj pri osobách bežne ovládajúcich niektoré nárečie a po istý čas žijúcich v inom nárečovom prostredí, že pod vplyvom istej dezautomatizácie ich prvotného nárečového systému pri automatizovaní druhotného, získaného nárečového systému dopúšťajú sa istých vybočení z úzu obidvoch nárečových typov, pokiaľ úplne neprejdú na celom automatizované a už pravidelné používanie prvkov získaného, nového nárečového systému. V tomto ohľade bola v mnohom podobná situácia aj pri stredovekých typoch slovensko-českého bilingvizmu, kde tomu nestáli v ceste nijaké umelé zábrany v podobe prísnych jazykových noriem alebo kodifikácie. Doteraz sme sa v nijakom skúmanom liste nestrelí s takým prípadom, že by sa bol niekto ponosoval, že nerozumel napísanému textu a že by bol od kohokolvek žiadal, aby písal alebo vyjadroval sa „slovenskejšie“ alebo „českejšie“. A uplatňovať takéto a podobné kritériá pri hodnotení slovenských historických pamiatok, najmä spôsobom, že ten alebo onen pisár dobre alebo slabo ovládal českú alebo slovenskú normu, slovenský alebo český jazyk, znamená prenášať do celkom inej doby a inej situácie dnešné školské meradlá, čo je nielen neprimerané, ale aj celkom anachronické.

5.4. Pre hlbšie a plnšie pochopenie formovania a vývinu písomnej podoby kultúrnej slovenčiny treba si ešte dobre uvedomiť aj ďalšiu závažnú okolnosť, a to je prevzatý a používaný český pravopis. Do 15. stor. Slováci iba výnimočne zapisovali slovenské slová alebo vety a ak to robili, používali vypracovaný latinský alebo český pravopis, ktorý od 15. stor. začali vo viac alebo menej adaptovanej podobe používať

aj pri zápisoch slovenských textov (napr. *ř*, *rz* miesto *r* v istých pozíciách, *z* miesto *dz*, „prehlasované“ tvary a pod.). Lenže pri čítaní sa tieto texty spravidla nere realizovali presne podľa napísanej podoby, ale tak, ako to bolo v danej spoločenskej vrstve alebo aj u jednotlivca ustálené hovoreným úzom. V poslednej štvrtine 18. stor. máme už dokonca vo viacerých malých jazykových príručkách aj výslovné upozornenie, že „litery *au*, *ř* etc.“ sa iba píše, ale čítajú sa ako *ú*, *r*;¹⁰ pri ďalších grafémach českého pravopisu (*ů*, *ě*) sa zas vysvetľuje (hoci nie dosť jasne) ich dvojhĺsková realizácia *uo*, *ie* (ibid.), hoci v školách sa až do bernolákovskej pravopisnej reformy a kodifikácie prvého slovenského spisovného jazyka, ba v mnohých prípadoch ešte aj po tejto pravopisnej reforme vyučoval starý prevzatý český pravopis, teda aj *s ř*, *au*, *ů*, *ě* atď. Pravda, prevzatie a dlhoročné používanie českého pravopisu na Slovensku nie je to isté ako prevzatie českého jazyka. Preto aj také predstavy (ktoré sa občas vyskytujú), že vzdelaní príslušníci slovenskej národnosti v živom styku, keď hovorili o kultúrnych, nie bežných veciach, používali niektoré miestne nárečie alebo nejakú čistú nadnárečovú kultúrnu slovenčinu, sú prinajmenšom schematické a iluzórne. Hoci medzi písomnou a hovorenou podobou nie je nikdy úplne izomorfný vzťah, nemožno pre naše pomery vychádzať ani z takej predstavy, že by medzi písomnou a hovorenou podobou kultúrnej slovenčiny nebol ani minimálny izomorfný vzťah.

5.5. Osobitne sa treba ešte pristaviť pri poľských jazykových pamiatkach zo 16.—17. stor., nachádzajúcich sa v dosť hojnom počte najmä v bardejovskom archíve. Celkom sa vo východoslovenských archívoch nachádza vyše 500 poľských jazykových pamiatok, z ktorých prevažná väčšina bola napísaná Poliakmi na poľskom jazykovom území a na východné Slovensko boli iba adresované (prevažne bardejovskej mestskej rade alebo richtárovi). Väčšina týchto poľských listov bola napísaná v poľských mestách, mestečkách a na panstvách v 16. stor. (okolo 300), podstatne menej v 17. stor. (okolo 150). Na východnom Slovensku bolo napísaných len niečo vyše 100 poľských listov (vyše 80 v 16. stor., a niečo vyše 20 v 17. stor.), pričom prevažná väčšina týchto listov bola napísaná v troch najsevernejších mestečkách a na panstvách (Makovica okolo 40 a Zborov a Bardejov približne po 30) a len niečo okolo 20 poľských listov bolo napísaných na 19 miestach ostatnej východoslovenskej oblasti. Pritom aj väčšinu z týchto poľských listov napísaných na východnom Slovensku písali preukazne poľskí pisári. Iba pri pomerne malom počte poľských listov napísaných na východnom Slovensku možno predpokladať, že ich písali ľudia slovenského pôvodu, ktorí sa naučili po poľsky pri pobyte v Poľsku na školách alebo v službách poľských pánov,¹¹ ale ich slovenský pôvod sa odzrkadľuje napr. na

¹⁰ Porov. J. Lešák: *Vměň počtu...*, Bratislava 1775, s. 252, 254; *Prjwodku dobropjsebnosti slowenského pjsma*. Trnava 1780, s. 2, 4, 12; *Ctiry gruntowni tabule...* Trnava 1780, s. 6.

¹¹ Väčší počet študentov z Uhorska, ktorí študovali na krakovskej univerzite, je doložený prameňmi len pre obdobie z rozhrania 15.—16. stor.: v r. 1493—1508 ich tam bolo 350; v r. 1509—1514 už podstatne menej: 135 a v r. 1517—1519 sa uvádzajú na štúdiách v Krakove už len 4 študenti z Uhorska;

niektorých slovakizmach, ktoré prenikli do listov štylizovaných po poľsky. Na druhej strane sa tu vyskytujú aj také listy, ktoré napísali alebo diktovali rozliční služobníci alebo iné osoby poľského pôvodu, ktoré si už vo väčšej alebo menšej miere osvojili slovenčinu, ale v ich vyjadrovaní sa ešte objavuje aj väčší alebo menší počet polonizmov.

5.5.1. O takto stručne načrtnutom obraze, pokiaľ ide o poľské písomnosti na východnom Slovensku, J. Doruľa robí takéto závery: „Zo 16.—18. storočia sa nám z východného Slovenska (zo stolíc Šariš, Spiš a Zemplín) zachovalo veľa písomností napísaných po poľsky alebo s polonizmami. Mnoho z týchto písomností napísali ľudia poľského pôvodu..., mnohé však napísali Slováci“ (s. 47). Robiť takéto závery z niekoľkých listov napísaných na východnom Slovensku dokázateľne pisármi slovenského pôvodu, ďalej z prevzatia okolo 10—15 lexikálnych hniezd pochádzajúcich z poľštiny, ako aj z používania niektorých poľských pravopisných prvkov i ustálených formuliek alebo ich častí — znamená hrubo skresľovať a deformovať historickú skutočnosť, a to nepriamo aj pokiaľ ide o prevzatú češtinu, teda nielen pri poľštine. J. Doruľa totiž v poslednom odseku kapitoly o poľštine urobil takýto záver, pokiaľ ide o rozsah a funkcie poľštiny na východnom Slovensku v pomere k češtine: „Záverom možno povedať, že sa poľština na veľkej oblasti východného Slovenska uplatnila v písomnostiach 16.—18. storočia tak, ako sa na celom Slovensku uplatňovala čeština“ (s. 53). Ale J. Doruľa vo svojej monografii ani vo svojich štúdiách neuviedol nijaké preukazné fakty pre takýto záver, a to dokonca platný aj pre 18. stor., keď už poľsky písané listy medzi príslušníkmi slovenského etnika nie sú vôbec doložené, alebo iba ak sporadicky pri listoch určených pre príslušníka poľského etnika, ktorý si výslovne želá, aby sa mu odpovedalo po poľsky.¹² Aj to však platí už len pre ojedinelé poľské písomnosti zo Slovenska súkromno-administratívnej povahy, a už vonkoncom nie pre oblasť oficiálneho a úradného styku, pre odbornú a náboženskú literatúru a umelú slovesnosť, kde sa poľština na východnom Slovensku nepoužívala ani v 16.—18. stor. vôbec, a tým menej v tej funkcii a v takom rozsahu ako čeština na celom Slovensku.¹³

6. Po takomto rozbere práce J. Doruľa *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, najmä pokiaľ ide o kvantitatívnu, žánrovú, geografickú, tematickú a chronologickú reprezentatívnosť jej materiálového východiska, ale aj o niektoré konkrétne a tiež

---

o ich etnickej príslušnosti však nie je nič bližšie známe (K. Pieradzka: *Handel Krakowa s Węgrami w XVI. w. Kraków 1935*, s. 256).

¹² Porov. napr. dodatok z liste Michala Tartowského z Grzybova, adresovanom grófovi Tomášovi Dersseffymu 2.7. 1739: „P. S. Prosz. w. mm. pana, chcieycze mi po polsku odpisac“ (orig. v MOL, P 86: Derssewffy család grófi ágának levéltára. Capsa Hanusfalvensis. Capsa sub no 3, fasc. E, fol. 11—12).

¹³ Z celkového počtu 1500 cechových artikulov z 15.—18. stor., ktoré sú doteraz evidencne podchytené, nie je ani v jednom prípade použitá poľština; najväčší počet cechových artikulov je napísaných po nemecky (v našom súbore 636 zo 105 miest), potom nasledujú slovenské cechové artikuly (382 z 80 miest), latinské (252 z 90 miest) a maďarské (236 z 86 miest). — Údaje o nemeckých, latinských, maďarských i o časti slovenských cechových artikulov mi poskytol A. Spiesz, za čo mu aj na tomto mieste ďakujem.

všeobecnejšie formulované výklady a závery, ktoré autor často podáva ako jedine možné a správne, a v neposlednej miere aj s ohľadom na teoretickú a metodologickú úroveň tejto práce, musíme konštatovať, že autor sa ani v tejto svojej práci nevymanil zo zajatia zastaraných, atomistických metodických postupov. V tejto práci, určenej širokému okruhu odborníkov a ďalších záujemcov o dejiny nášho národa a jazyka (s. 9), obchádza a zanedbáva novšie teoretické a metodologické poznatky domácej i zahraničnej odbornej literatúry z dejín jazyka, historickej lexikológie i z problematiky medzijazykových kontaktov.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepškova 26*

NIEKOLKO VYSVETLENÍ NA MARGO

JÁN DORULA

O mojej práci *Slováci v dejinách jazykových vzťahov* vyšiel väčší počet správ a recenzií doma i v zahraničí. To, čo o nej napísal I. Kotulič, nie je ani správa, ani recenzia. Keby som I. Kotuličovi chcel odpovedať, musel by som odcitovať väčšiu časť svojej knihy.

Tým, ktorí moju knihu čítali, chcem predsa len nakrátko podať niekoľko vysvetlení.¹

Nijaký z mnohorakých etnických a jazykových vplyvov, tlakov, útlakov a pôsobení nedokázal rozrušiť ten celkový zákonitý proces slovenského etnického a jazykového vývinu, ktorý v známom historicko-geografickom priestore viedol k formovaniu sa slovenskej národnosti a národa. Ruka v ruke s týmto procesom prebiehal aj proces formovania sa slovenského jazyka, ktorý v celej svojej mnohotvárnosti tvorí jazykový celok s takou dávnou históriou, akú má ktorýkoľvek iný slovanský jazyk. Pri tomto pevnom a zákonitom kroku, pri tomto hlavnom celkovom prúde a smerovaní svojbytného a špecifického slovenského vývinu dokázalo slovenské etnikum so samozrejmou historicky podmienenou prirodzenosťou vstrebávať, prijímať, pretavovať a prispôbovať si podľa svojich potrieb všetky vonkajšie vplyvy, či už kultúrne, alebo jazykové. V tom je jeho sila i jednoduchá a prirodzená logika dejinného vývinu so všetkými jeho peripetiami. Nič tu nepovstávalo z chaosu — ani jazyk, ani národ. A v rámci takéhoto dejinného vývinu využívali Slováci v istých historických obdobiach najmä pre potreby písomného dorozumievania viaceré jazyky v rozličnom rozsahu a v rozličných funkciách tak, ako im to spomínaný historický vývin v konkrétnych okolnostiach, podmienkach a pri plnení konkrétnych spoločenských potrieb prikazoval a umožňoval. Z tohto aspektu, majúc ustavične na

¹ Ako dlhoročný pracovník vo výskume danej problematiky nemôžem brať vážne poučenia I. Kotuliča o tom, ako si mám počínať pri čítaní a interpretácii rukopisných textov, pri uvádzaní cudzojazyčných paralel a pod. Nemôžem prijať ani jeho „poučenia“ o významovej stavbe niektorých slov (*berecin*, *formund* a i.).

O Kotuličových názoroch na kultivovaný a kultúrny jazyk, na kultúrnu západoslovenčinu v 9-bodovom tereziánskom dotazníku, ktorú vraj používali aj miestni zapisovatelia na východnom Slovensku, na západoslovenský kultúrny jazyk, sa tu nemôžem ani nechcem rozpisovať.

Hoci v tom všetkom, čo tu I. Kotulič popísal, sa nenájde náznak nejakého konštruktívneho hodnotenia mojej knihy, možno predsa len konštatovať, že v tzv. nepolemických výkladoch vidieť istý užitočný vplyv lektúry mojej knihy na autora týchto „výkladov.“

zreteli nerozlučný vzťah jazyka a spoločnosti, ktorá ho používa, som podal prehľad o jazykovej situácii na Slovensku v 15.—18. storočí i o špecifikách vzťahu slovenčiny a iných jazykov, o odraze týchto vzťahov najmä v slovnej zásobe slovenského jazyka. Nevynechal som, prirodzene, ani vzťah slovenčiny a češtiny, pri ktorom hovorím aj o prirodzenom rozpore medzi slovenským jazykovým povedomím pisateľov a knižnou češtinou, o spoločensko-historickom pozadí bezrozpakovitého narušania normy českého jazyka, o textoch českejších i slovenskejších,² o kultivovanom slovenskom jazyku. Hovorím aj o rozsahu a historických okolnostiach používania poľštiny na východnom Slovensku, o vzťahu slovenčiny a poľštiny v písomnostiach z tohto územia. O používaní poľštiny na východnom Slovensku som napísal niekoľko materiálových štúdií, ktoré spolu tvoria rozsiahlejšie dielo, ako je monografia *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*. Výsledky mojich rozborov a štúdií sa nekryjú nijako s tým obrazom, aký by o používaní poľštiny na Slovensku chcel nakresliť I. Kotulič.

Sú, pravda, známe aj iné postoje a výklady slovenského dejinného a jazykového vývinu, ktoré sa pokúša kriesiť aj I. Kotulič, keď vyhlasuje za priam moderný názor Sama Czambela z čias samého začiatku jeho jazykovednej činnosti, keď pod pseudonymom Ján Vikolinský v Živene napísal, že sa slovenčina postupne z češtiny vyvíjvala. Do tejto súvislosti patrí aj objav I. Kotuliča, že vyčítujem niektorým českým jazykovedcom (K. Horálek, J. Vašica), že „slovenčinu pre najstaršie obdobie nepokladajú ešte za samostatný jazyk.“ V 1. kapitole mojej knižky (*Slováci a ich reč*) sa bez problémov môže zistiť, že ja tam tvrdím a vyčítujem niečo celkom iné.

Niekoľko viet k rozsahu a reprezentatívosti pramenného materiálu, na základe ktorého robím svoje závery: Pracujem na takom pracovisku, kde sa zbiera rozsiahly, podľa možnosti úplný historický pramenný materiál pre historický slovník slovenského jazyka. A tak popri svojom vlastnom archívnom výskume môžem využívať aj všetok ten dnes už obrovský písomný materiál, ktorý v takom rozsahu nemala slovenská jazykoveda doteraz nikdy k dispozícii. Táto skutočnosť „unikla“ pozornosti I. Kotuliča, hoci pracuje so mnou v tom istom oddelení toho istého pracoviska. Preto „musel“ napísať, že sa ja opieram iba o materiál z niekoľkých archívov, teda o materiál malý a nereprezentatívny. Vie dokonca aj to, ktorý materiál nepoznám, resp. aj akú literatúru som nepreštudoval. Tvrdí to aj napriek tomu, že taký materiál a literatúru vo svojich prácach alebo aj v knihe citujem.

Napríklad I. Kotulič mi vyčítuje jedno z mnohých „skreslení“, ktorého sa dopúšťam pri slove *berecin*, keď ho vykladám v rozličných a opačných významoch, nesprávne ho čítam a segmentujem atď. v jednom

² D. Sinapius-Horčička píše v úvode svojej knihy *Perlička dítek božích*, ktorá vyšla v Levoči roku 1683, medziiným toto: „... poněvadž se mnohé slová v čistě češtině tak nám Slovákům jako chodník na Tatry neznáme, nacházejí ..., proto jako mluvíme, tak i psátí máme“ (J. Tibeňský: *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1965, s. 55).

príspevku z roku 1969 (teda dopúšťam sa toho všetkého nie v knihe, ktorá vyšla v roku 1977). Aj tu „ušlo“ jeho pozornosti, že sa v knihe opieram o výsledky výskumu, ktoré som uverejnil o tomto slove a o slovách s ním významovo príbuzných v osobitnom príspevku v roku 1972 i v jednej časti ďalšej svojej štúdie z roku 1971, na čo v knihe osobitne upozorňujem. Rozoberám tam toto slovo v súvislosti s maďarským slovom *börtön* a *börtönház* i v súvislosti s formálne a významovo príbuznými lužickosrbskými výrazmi. V príspevku *O stredoslovenských jazykových prvkoch v textoch a zápisoch zo 17. storočia na východnom Slovensku* (Nové obzory, 11, 1969) hovorím aj o jazyku listu, ktorý napísal vo väzení v Bardejove hodinár Esaias Stephanides, pôvodcom z Liptova. Svoj list na konci datuje: *psan w/beretyney w Bardyowe A 1664 die 17 septembrys*. V súvislosti so zanedbávaním východoslovenskej asibilácie a s občasným hyperkorektným nahrádzaním hlásky *c* písmenom *t*, napr. *domatimy* (inštr. pl.) namiesto *domacimy*, píšem tam aj toto (s. 391): „Nenáležite nahrádza hlásku *c* písmenom *t* i v spojení v *beretyney* (=v berecinej, t. j. vo väznici).“ Nič viac o tomto tvare tam nehovorím. Segmentovať text podľa návrhu I. Kotuliča znamená svojvoľne s ním narábať bez ohľadu na jeho zmysel.

Príliš veľa miesta by zabralo vysvetľovať aj ostatné pripomienky (výčitky zo „skreslení“) I. Kotuliča (napr. aj napriek môjmu zreteľnému vysvetleniu poukazuje na „nápadnosť“ spracovania kapitoly o nemčine; I. Kotulič tu len dvíha prst, nič viac; podľa jeho presvedčenia by to malo „stačiť“).

Na vysvetlenie musím uviesť aj to, že som v knihe nemal v úmysle zozbierať a lexikologicky spracovať všetky prevzaté slová v slovenčine, nemám také ambície ani v ďalšom výskumnom programe. Nezratúval som, koľko prevzatých slov v knihe v nejakej súvislosti spracúvam alebo spomínam. Úplnosť alebo rozsah ich spracovania v knihe súvisí nerozlučne s cieľom a potrebami výkladu na príslušnom mieste. Zhustenosť alebo krátkosť výkladu často súvisí aj s tým, že som danú problematiku inde spracoval podrobnejšie a v knihe uvádzam už hotové výsledky starších skúmaní. Pre výskum problematiky z toho aspektu, ktorý v knihe sledujem, nemá napr. nijaký význam údaj, že v nárečí Kotuličovej rodnej obce Sedlice je asi 10 % slov prevzatých z nemčiny, a v heslári historického slovníka slovenského jazyka bolo v istom období budovania kartotéky len 2 % takých slov. Podstatu veci nijako nezasahujú ani ostatné číselné údaje I. Kotuliča (ani tie o poľských a poľsko-slovenských písomnostiach, ktoré, ostatne, dávno stratili svoju hodnotu).

Výčitku, že nepoznám ani novšiu odbornú literatúru, najmä takú, ktorá sa zaoberá otázkami jazykových kontaktov a bilingvizmom, by mohla za mňa vari zodpovedať aj redakcia Jazykovedného časopisu na základe mojich príspevkov a recenzií zaoberajúcich sa práve takouto literatúrou a uverejňovaných v posledných rokoch v tomto časopise.

Ináč som presvedčený aj o tom, že o adekvátnosti a o úrovni použitých postupov svedčia výsledky výskumu.

Prichodí mi konštatovať, že po prečítaní všetkého toho, čo napísal I. Kotulič o mojej knihe *Slováci v dejinách jazykových vzťahov*, nemám v nej čo meniť ani v najmenších detailoch svojich výkladov.

*Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26*

ROZHLADY

VEDECKO-TECHNICKÁ REVOLÚCIA A JAZYK

JÁN DORULA

V sovietskej jazykovednej literatúre sa už tradične venuje intenzívna pozornosť otázkam vzťahu jazyka a spoločnosti. Do tohto okruhu prác patrí aj zborník *Naučno-techničeskaja revolucija i funkcionirovanije jazykov mira* (Red. I. K. Beloded—J. D. Dešerijev. Moskva, Nauka 1977. 270 s.). Obsahuje príspevky veľkého kolektívu autorov, ktorí rozoberajú základné otázky fungovania jazyka v rozličných podmienkach života súčasnej ľudskej spoločnosti, v období vedecko-technickej revolúcie. Venuje sa tu pozornosť všeobecným sociolingvistickým problémom vedecko-technickej revolúcie (s. 8—121), otázkam fungovania a rozvoja jazykov národov ZSSR v podmienkach vedecko-technickej revolúcie (s. 122—163), problematike jazyka vedy v súvislosti s vedecko-technickou revolúciou (s. 164—224) i jazykovej problematike v rozvojových krajinách v období vedecko-technickej revolúcie (s. 225—267).

V úvodnej stati *Jazyk a sociálny pokrok* (s. 5—7) upozorňuje I. K. Beloded na to, že všestranný pokrok vo vede, technike a kultúre ovplyvňuje aj spoločenské procesy a odráža sa i v jazyku, hoci na svete existujú aj jazyky, ktoré stoja ešte stranou od súčasného vedecko-technického pokroku, preto sa v nich tento pokrok ani neodráža v plnej miere (z 2500—3000 jazykov na svete je len 250—300 spisovných). Poukazuje na dôležitosť otázky bilingvizmu, jazyka medzinacionálneho a medzinárodného styku v súčasnom svete i na medzinárodný význam sovietskych skúseností pri tzv. nacionálno-jazykovej výstavbe v Sovietskom zväze, kde prebieha všestranný rozvoj všetkých národných jazykov súčasne s fungovaním ruštiny ako jazyka medzinacionálneho styku národov ZSSR. Plánovanie jazykového vývinu v ZSSR sa uskutočňuje v dvoch smeroch, a to v smere rozvoja sociálnych funkcií jazykov a v smere rozvoja ich štruktúr a štruktúrnych prvkov, pričom rozvoj niektorých jazykových rovín závisí od rozvoja sociálnych funkcií jazyka. Pripomína aj to, že ani v období vedecko-technickej revolúcie nestráca svoj význam prirodzený jazyk, ktorý nielenže je základom všetkých formalizovaných „jazykov“ a „podjazykov“, ale je všestranne spojený s celým spoločenským životom človeka, s jeho intelektuálnou aj emocionálnou činnosťou a pod.

Autori P. A. Azimov, J. D. Dešerijev, L. B. Nikoľskij, G. V. Stepanov a A. D. Švejcer v príspevku *Súčasný spoločenský vývin, vedecko-technická revolúcia a jazyk* (s. 8—19) zdôrazňujú potrebu dôkladného spracovania otázky vzájomného vzťahu sociálneho a štruktúrneho prístupu k jazyku. Je známe, že podceňovanie vnútorných zákonitostí fungovania a vývinu jazyka viedlo k vulgarizátorským zjednodušeniam a na druhej strane ignorovanie sociálnej podstaty jazyka viedlo k idealistickým prekrútenostiam. Veľa pozornosti venujú autori otázke, aké konkrétne dôsledky má dnes vedecko-technická revolúcia v jazyku, a prichádzajú k takýmto záverom: Najrozvitejšie a najrozšírenejšie národné jazyky sa stávajú jazykmi medzinárodného dorozumievania a rozširujú sa ich sociálne funkcie; v mnohonárodnostných štátoch sa najrozvitejšie a najpoužívannejšie spisovné jazyky veľkých národov stávajú jazykmi medzinárodného dorozumievania (napr. ruština v ZSSR); vývin sa uberať smerom znižovania počtu jazykov najmä tým, že odumierajú jazyky málopočetných národností a etnografických skupín, ktoré prechádzajú na spisovné jazyky susedných väčších národov. Zároveň sa však počet spisovných jazykov zvyšuje v súvislosti so vznikom nezávislých štátov v Afrike a Ázii. V dôsledku rozvoja a prehĺbovania kontaktov medzi národmi sa rozširujú a prehĺbujú aj vzájomné vplyvy v kultúre i v jazyku, pričom rozhodujúcu úlohu tu má vplyv najrozvitejších jazykov na jazyky málopočetných národov s ohraničenými funkciami. V rozličných jazykoch sveta vznikajú spoločné javy (spoločné termíny i spoločné vývinové tendencie).

Všade sa šíri používanie spisovných jazykov najmä prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov, čo má za následok postupné odumieranie teritoriálnych dialektov, najmä v priemyselne rozvitých krajinách, kde však zároveň možno pozorovať vznikanie rozličných prechodných útvarov medzi spisovným štandardom a nárečiami (napr. mestské polodialekty). Šíri sa diglosia, t. j. rozdelenie sociálno-komunikatívnych funkcií medzi spisovným jazykom a miestnym nárečím v tom istom kolektíve hovoriacich. Búrľivý rozvoj vedy, techniky a výroby utvára podmienky pre rozvoj písomnej a hovorenej podoby spisovných jazykov. Tieto podoby majú svoje osobitosti v terminológii, vo frazeológii, v syntaxi, v sémantike i v štylistike. Spisovné jazyky prekonávajú ďalej vnútroštruktúrny vývin, ktorý sa dotýka predovšetkým ich lexikálnosémantických, syntaktických a štylistických systémov.

Bilingvizmu venuje pozornosť F. P. Filin (*Vedecko-technická revolúcia a otázka bilingvizmu v súčasnom svete*, s. 19—28), ktorý poukazuje na to, že v poslednom období možno v každom vysoko rozvitom jazyku pozorovať pribúdanie veľkého množstva odborných termínov, ako aj intenzívne prenikanie odbornej terminológie do spisovných jazykov, kde je táto terminológia hlavným zdrojom dopĺňovania slovnéj zásoby. V období vedecko-technickej revolúcie sa zosilňuje vzájomné pôsobenie jazykov predovšetkým v lexike, vzrastá úloha bilingvizmu i úloha a význam prekladateľov a tlmočníkov nielen pri prekladaní vedeckej a technickej literatúry, ale aj v mnohých iných oblastiach hospodárskeho a spoločenského života

(obchod, turistika a pod). Rozširuje sa aj okruh jazykov, z ktorých je potrebné získať informácie (napr. japončina, arabčina, hindi a niektoré iné jazyky). Vzrastá úloha bilingvizmu, resp. polylingvizmu, a to najmä v tom zmysle, že každý civilizovaný národ musí mať ľudí, čo ovládajú cudzie jazyky.

V ZSSR prebieha proces, pri ktorom si každý sovietsky občan neruského pôvodu osvojuje ruštinu ako jazyk medzinárodného dorozumievania, pričom ovláda aj svoj materinský jazyk, usiluje sa o jeho rozvoj a praktické uplatnenie. Ruský jazyk intenzívne vplýva najmä na rozvoj vedeckej a technickej terminológie ostatných jazykov ZSSR. Okrem toho je jedným z medzinárodných jazykov a stáva sa čoraz viac spoločným jazykom, spoločným dorozumievacím prostriedkom v socialistických krajinách, najmä v slovanských.

Ruština ako medzinárodný jazyk nie je dnes rozšírená menej ako španielčina, francúzština alebo nemčina. Rozšírenejšia je dnes iba angličtina a jej vplyv sa zreteľne prejavuje aj v ruštine a svojím rozsahom značne prekonáva vplyv západoeurópskych jazykov, najmä francúzštiny, v období vlády Petra Veľkého i neskoršie. Vplyv angličtiny na ruskú lexiku je taký veľký, že to podľa autora vzbudzuje isté obavy o ďalší osud slovnej zásoby ruštiny. Z odbornej literatúry prenikajú anglicizmy vo veľkom rozsahu aj do dennej tlače. V období vedecko-technickej revolúcie v USA je presila nových informácií spojená aj s obrovským vzrastom vedecko-technickej terminológie i termínov spojených s každodenným životom a súvisiacich s vedou a technikou. Tieto termíny sa už spravidla netvoria z grécko-latinských základov, ale z anglických slov, pričom je zaujímavé, že im nijako neprekážajú nadbytočné vedľajšie sémantické asociácie. Autor konštatuje, že neexistuje objektívna nevyhnutnosť, ktorá by podmieňovala preberanie anglických slov do ruštiny v takom veľkom rozsahu. Ani slovotvorné možnosti ruského jazyka sa nezmenšili, len sa pri ohromnom vzraste vedecko-technickej terminológie využívajú nedostatočne. Príčiny sú podľa autora subjektívne: Je jednoduchšie a menej náročné použiť z anglickej literatúry nepreloženú terminológiu, ako tvoriť vlastnú. Existujú aj psychologické dôvody: Čím je niečo cudzejšie a nezrozumiteľnejšie, tým je akoby učenejšie a civilizovanejšie. Často sa stáva, že za nejasnosťou jazyka sa schováva prázdnota obsahu.

F. P. Filin pripomína, že časy purizmu, prirodzene, sa dávno minuli, a nemožno sa brániť prevzatým slovám, ani anglickým, ale všetko má svoje hranice. Nemožno pokladať za normálny taký prílev anglicizmov do ruskej vedeckej a technickej terminológie, aký nemá v ruštine precedens. Treba mu postaviť hrádzu a burcovať proti nemu verejnú mienku.

V. N. Jarceva v príspevku *Vedecko-technická revolúcia a jazykový rozvoj* (s. 28—36) poukazuje na to, že v období vedecko-technickej revolúcie sa základným faktorom pokroku a rastu materiálnej výroby stáva intelektuálny rozvoj, úroveň ľudských vedomostí. Našou úlohou je spojiť prednosti socializmu s výdobytkami vedecko-technickej revolúcie.

Autorka sa ďalej zaoberá otázkou formalizácie jazyka. Hovorí, že vedecko-technický pokrok je nerozlučne spojený s využitím jazyka pri automatizácii rozličných druhov ľudskej činnosti (spracovanie informácií, organizácia riadenia a i.), pričom vzniká potreba modelovať a formalizovať prirodzený jazyk. Pod formalizáciou jazyka sa rozumie jednak aplikácia formálnej (zjednodušenej) schémy na jazyk, jednak operovanie s abstraktnými jednotkami, ktoré vznikli pri zovšeobecnení takých lingvistických pojmov, ako forma slova, forma spojenia, forma vety, aby sa utvorilo isté minimum jednoduchých symbolov (operátorov) a procedúr, pomocou ktorých možno podať jednoznačný opis ktorejkoľvek jazykovej roviny. Je, pravda, stále sporné, či sám jazyk obsahuje tie kvality a prvky, ktoré môžu byť základom formalizovaného opisu, alebo či sa akákoľvek schéma musí vnášať do jazyka zvonku. Autorka vyslovuje názor, že prirodzený jazyk má vlastnosti umožňujúce formalizovaný opis významových jednotiek a vzťahov medzi nimi.

Dôležitou úlohou pri využívaní jazyka v špecifických podmienkach komunikácie sa stalo bezprostredné modelovanie zmyslu obsiahnutého v jazykovom vyjadrení. Prirodzený jazyk ako nástroj realizácie poznávacieho procesu môže byť základom modelovania myšlienkového procesu. Pretože však prirodzený jazyk obsahuje mnoho „nelogickostí“ (nadbytočnosť, množstvo rovnoznačných a rôznoznačných konštrukcií), treba ho nevyhnutne predbežne opracovať, aby mohol slúžiť ako prostriedok automatizácie a spracovania vedeckých informácií. Vzniká potreba vypracovať umelý racionálny a univerzálny kód, ktorý by mohol slúžiť ako bezprostredný interpretátor myšlienkového procesu.

O. S. Achmanovová napísala do zborníka krátky príspevok s názvom *Prirodzené jazyky a otázka utvorenia prirodzeného pomocného jazyka v období vedecko-technickej revolúcie* (s. 37—41). Poukazuje na potrebu vedomého pôsobenia jazykovedcov na tie druhy komunikatívnych systémov, ktoré sa reálne a bežne používajú v medzinacionálnom a medzinárodnom styku. Činnosť jazykovedcov by sa tu nemala obmedziť iba na odporúčania, ale mala by sa sústreďiť na vypracovanie príslušných vzorov vedeckého jazyka. Napríklad v ruštine by sa mal umelo vyčleniť (každý spisovný jazyk je do istej miery umelý) ten variant, ktorý sa môže najracionálnejšie využiť pri vedecko-technickej komunikácii, pri odovzdávaní a prijímaní vedecko-technických informácií, t. j. ten variant súčasného ruského jazyka, ktorý by mal ovládať fyzik, biológ alebo odborník z inej oblasti vedy či techniky. Chýbanie takéhoto presne vydeleného a s dostatočnou úplnosťou opísaného „prierezu“ tohto druhu veľmi sťažuje cieľavedomé a plánovité úsilie osvojiť si ruštinu ako prostriedok medzinárodného vedecko-technického dorozumievania. Na príklade anglického textu, ktorého tvorcom je sovietsky fyzik používajúci angličtinu nielen pasívne, ale aj aktívne pri písaní vlastných prác a pri prednášaní referátov a diskusných príspevkov na medzinárodných konferenciách, sa autorka usiluje naznačiť odpoveď na otázky, aké sú kvality alebo aká je pravidelnosť tohto jazyka (v prípadoch, keď ho používajú

cudzinci), aký jazykový aspekt pokladajú takito jeho používatelia za hlavný, na čo sústreďujú svoju pozornosť pri jeho používaní.

Príspevok V. A. Zveginceva má názov *Jazykoveda v systéme vied a výskumných metód* (s. 41—47). Autor pri klasifikácii vied vychádza zo sociocentristického princípu, t. j. svoje triedenie vied zakladá na tom, akú úlohu plnia v spoločnosti, aké hodnoty pre ňu utvárajú (účasť na materiálnej výrobe; tvorba a rozvoj nadstavbových javov; tzv. služobné vedy, ktoré poskytujú výskumný aparát pre iné vedy — matematika, kybernetika, semiotika, logika). Vo vzťahu k jazyku autor osobitne podčiarkuje, že je to spoločenský jav osobitného druhu, ktorý nemožno stotožniť s nijakým iným spoločenským javom; nie je ani formou kultúry, ani ideológiou triedy, ani nadstavbou. Pozitívne ho charakterizuje schopnosť slúžiť pri výrobe materiálnych hodnôt a zúčastňovať sa na rozvoji novej techniky a technológie. Tieto vlastnosti dovoľujú zaradiť vedu o jazyku v sociocentristickej klasifikácii do jedného radu s takými vedami ako fyzika alebo chémia. Jazyk, ktorý slúži ako základ tvorby rozličných duchovných, ale aj materiálnych hodnôt, má jednu podstatnú vlastnosť, ktorá je základom jeho celostnosti a zaraďuje ho medzi spoločenské javy, a to univerzálnu odrazovú schopnosť spojenú s rovnako univerzálnou výrazovou (vyjadrovacou) schopnosťou.

Analýzu jazyka nemožno spájať s nejakými raz navždy danými výskumnými metódami. Tie závisia od zamerania výskumu, od toho, o ktorú z mnohorakých spoločenských úloh jazyka v danom prípade ide, ako aj od charakteru konkrétnej výskumnej úlohy. Aby sa vyhlo miešaniu rozličných prístupov a vzniku nedorozumení, je nevyhnutné maximálne presne a jednoznačne formulovať základné východiská, smer a cieľ výskumu. Rozličné prístupy ku skúmaniu jazyka, rozličné metódy výskumu treba hodnotiť nie ako nezmieriteľných konkurentov, ktorí sa navzájom vylučujú, ale ako spolupracovníkov a spojencov v spoločnom diele poznávania jazyka z rozličných aspektov.

M. I. Isajev v príspevku *K otázke pomocného umelého jazyka v období vedecko-technickej revolúcie* (s. 69—72) rozoberá názory viacerých autorov, ktorí sa venujú problematike jazykového vývinu ľudskej spoločnosti. Pripomína, že z marxistického hľadiska je principiálne dôležitý poukaz na to, že vývin ľudstva sa nevyhnutne uberá k štádiu úplnej jednoty. Názory vedcov na problém budúceho jednotného jazyka možno v podstate zhrnúť do dvoch navzájom sa vylučujúcich téz. Jedni tvrdia, že budúcim spoločným jazykom ľudstva bude jeden z národných jazykov, iní predpokladajú, že sa takýmto jazykom môže stať iba umelý jazyk, ktorý bude disponovať najlepšimi vlastnosťami národných jazykov. M. I. Isajev je toho názoru, že dnes ešte nemožno celkom presne predpovedať výsledok jazykového vývinu vo veľmi vzdialenej budúcnosti, ale aktuálne je skúmanie ciest vývinu v bližšej a bezprostrednej budúcnosti. Toto skúmanie má vychádzať z marxistickoleninskej teórie o zákonitostiach vývinu národnostných vzťahov, podľa ktorej cesta od súčasnej mnohojazykovosti k niekoľkým jazykom a potom azda k jednému

jazyku vedie cez rozvoj a rozkvet národov a národností; sociálne oslobodenie národov je nevyhnutným predpokladom obnovy a rozkvetu ich národných kultúr a jazykov. Vychádzajúc z leninskej tézy o plnej rovnoprávnosti jazykov nestavia autor umelý pomocný jazyk do protikladu s medzinacionálnym ani tzv. svetovým jazykom, ani s jednotlivými národnými jazykmi. Nejde tu o zámenu jedných druhými. Ba nemožno stavať proti sebe ani umelý pomocný jazyk a rozličné iné kódy — tzv. informatívne jazyky a podjazyky rozličných vedných disciplín. Treba viesť výskum vo všetkých oblastiach.

Ďalším zo zaujímavých príspevkov zborníka je stať V. V. Akuleňka *Vedecko-technická revolúcia a otázky internacionálnej terminológie* (s. 73—84). Za internacionálne sa pokladajú tie termíny, terminologické prvky (resp. základy, morfémy) a terminologické spojenia, ktoré sa zhodujú významovo i formálne, pričom pod formálnou zhodou sa rozumie nielen zvuková a grafická stránka (v mnohých jazykoch sa tieto stránky nekryjú), ale aj motivácia znakov synchrónne uvedomovaná nositeľmi jazyka. Pri termínoch to môže byť morfológická (pri spojeniach lexikálno-gramatická) a sémantická motivácia. Spojením zhodného významu s jedným, dvoma alebo tromi zhodnými formálnymi príznakmi vzniká sedem teoretických možností, z ktorých päť sa môže realizovať vo všetkých jazykoch, a dve len v jazykoch s hieroglyfickým základom písma. A tak internacionálne sú nielen termíny zvukovo (graficky) zhodné typu rus., angl., nem. *motor*, ale aj terminologické prvky typu rus., angl., nem. *tele-* a termíny typu rus. *poluprovodnik*, angl. *semi-conductor*, nem. *Halbleiter*; rus. *organičeskaja chimija*, angl. *organic chemistry*, nem. *organische Chemie*, franc. *chimie organique* a pod. Stupeň internacionalizovanosti formy jazykových znakov nie je tu celkom rovnaký: Zvuková (alebo grafická) zhoda predstavuje zreteľný prípad internacionálnosti, zhoda v motivácii prípad poloskrytej internacionalnosti. Ak sa v termíne stretávajú obidva druhy príznakov, ide o najvyšší stupeň internacionalnosti formy.

V súčasnosti sa stáva nevyhnutnou celosvetová koordinácia vedecko-technickej terminológie a jej internacionalizácia v rozmeroch značne prekračujúcich známe jazykové areály (podľa rozšírenosti príslušnej internacionálnej lexiky a terminológie možno všetky jazyky rozdeliť na päť veľkých areálov s množstvom užších subareálov). V praxi sa už ukázalo niekoľko vhodných postupov pri takejto koordinácii a internacionalizácii. Je to najmä uplatňovanie sa európskych vedecko-technických termínov predovšetkým grécko-latinského pôvodu. Tento spôsob pomerne široko využívajú napríklad terminológovia v Indii, hoci, pravda, tvoria sa tam paralelne aj nové termíny na základe sanskritu, ktoré si študenti ľahšie osvojujú ako nepriezračné a pre nich často nemotivované europeizmy prichádzajúce cez angličtinu. Ešte komplikovanejšie je prenášanie gréko-latinizmov do arabčiny a celkom nereálne je ich prenášanie do čínštiny. Preto indický jazykovedec S. Čattverdži navrhol, aby sa v tých prípadoch, keď nie je možné priamo prevziať internacionálny termín grécko-latinského pôvodu, tvorili nové termíny podľa ich modelu. A v praxi, vedome

alebo živelne, sa vlastne často aj tak postupuje, keď sa tvoria systémy vlastných ekvivalentov k internacionálnym európskym slovotvorným morféмам. Napr. *ilmun* v arabských termínoch zodpovedá rus. *-logija* v názvoch vied, *alamun* ruskému *-algija* v názvoch chorôb atď. Alebo v hindí existujú početné novosanskritské ekvivalenty internacionálnych formantov: *-tanta*, *-kratia*, *-šastra*, *-logia*, *antra*-, — *inter*- atď. Vznikajú tak celé rady viac alebo menej pravidelných funkčných a sémantických relácií. Tento proces vnútornej internacionalizácie terminológií si podľa autora zasluhuje všemožnú podporu.

Internacionalizáciu odbornej terminológie nemožno zamieňať s otázkou úplného prekonania jazykovej bariéry vo vede a technike: Šírenie internacionálnej lexiky a terminológie vedie k zblížovaniu jazykov v ich národnej forme, nie k ich splyvaniu. Úvahy o možnosti amalgamizácie jazykov s internacionalizovanou lexikou a terminológiou sa zakladajú na mechanickom pripodobňovaní jazykov ku kultúram. Internacionálne prvky kultúr sa šíria voľne, isté ich nahromadenie môže viesť k splyvaniu rozličných kultúr do jednej kultúrnej syntézy, ale internacionálna terminológia a lexika neovplyvňuje nejako podstatne systém jazykov a len okrajovo sa dotýka najstabilnejších prvkov jazykovej štruktúry — fonetiky a morfológie. Ale aj tak internacionalizácia vedecko-technickej terminológie pripravuje pôdu pre budúce konečné riešenie otázky mnohojazykovosti, pretože práve v tejto oblasti sa overujú možnosti syntetizovania jazykových prvkov, patriacich k rozličným typom a do rozličných kultúrno-historických jazykových oblastí.

Všeobecnú charakteristiku vývinového stavu dnešných ruských nárečí, ktoré sa vyznačujú veľkými zmenami nielen v slovnej zásobe, ale aj v ostatných jazykových rovinách, podáva L. I. Barannikova v príspevku *Vedecko-technická revolúcia a osudy miestnych nárečí* (s. 84—91). Tieto zmeny súvisia s prenikaním spisovného jazyka do všetkých sfér spoločenského života, čo súvisí s veľkými spoločenskými premenami.

Podľa M. S. Džunusova (*Vedecko-technická revolúcia ako faktor rozvoja dvojjazyčnosti*, s. 91—98) možno zo sociologického hľadiska o dvojjazyčnosti hovoriť vtedy, keď pri plnení nejakej dorozumievacej funkcie sa popri materinskom jazyku uplatňuje aj iný jazyk, ktorý nie je v danom prostredí materinským jazykom. Bilingvizmus sa tu chápe z hľadiska realizácie spoločenských funkcií jazyka ako špecifického spoločenského javu. Aj druhy bilingvizmu možno rozoznávať podľa rozsahu spoločenských funkcií, ktoré plní materinský jazyk obyvateľstva a jazyk iných národov. Možno tu brať do úvahy počet obyvateľstva, ktoré je nositeľom bilingvizmu. Z tohto aspektu môže ísť o celonárodný alebo o necelonárodný bilingvizmus, pričom môžu byť medzi nimi prechodné stupne. Ďalej to môže byť jednostranný alebo mnohostranný bilingvizmus (napr. Ukrajinci a Rusi v Kanade vedia po anglicky a po francúzsky, ale Anglokanaďania a Frankokanaďania nevedia po ukrajinsky a po rusky — ide tu o jednostranný bilingvizmus). Podľa areálu rozšírenia býva bilingvizmus miestny, regionálny a globálny. Napr. rusko-inojazyčný

bilingvizmus v ZSSR patrí ku globálnemu bilingvizmu. Bilingvizmus môže byť nielen vnútroštátny, ale aj medzištátny alebo kontinentálny (pri medzinárodnom styku sa využíva iba niekoľko živých jazykov). Autor pripomína, že aj bilingvizmus — ako spoločenský jav — prekonáva vo svojom vývine rozličné fázy a stupne. Najvyšším druhom bilingvizmu je tzv. ekvibilingvizmus, keď obyvateľstvo ovláda v rovnakom stupni svoj materinský jazyk i jazyk medzinacionálneho dorozumievania (pri sčítaní r. 1970 zo 112 mil. neruského obyvateľstva ZSSR 41,8 mil. ľudí odpovedalo, že dobre ovláda ruštinu).

V príspevku *Jazykové skupiny a vedecko-technická revolúcia* (s. 99—100) sa A. Ferdot usiluje nájsť kritériá, podľa ktorých by sa dali porovnávať rozličné jazykové skupiny v rozličných spoločenských a jazykových podmienkach, ako aj klasifikovať situácie jazykových kontaktov takýchto skupín (fungovanie rovnej jazykovej skupiny v dvoch závislých situáciách, ktoré možno pokladať za rovnaké — napr. Maďari v ČSSR a v Juhoslávii; rovnaká jazyková skupina v dvoch rozdielnych situáciách — napr. Makedónci v Juhoslávii a v Bulharsku; rozličné jazykové skupiny v približne rovnakých situáciách; rozličné jazykové skupiny v rozličných situáciách; rozličné jazykové skupiny v krajinách, kde sú len dve veľké jazykové skupiny — napr. Česi a Slováci v ČSSR).

Heimut Schönfeld je autorom príspevku *Vedecko-technická revolúcia a problém sociálnej a profesionálnej diferenciacie jazyka v priemyselnom podniku* (s. 101—106). Na základe výsledkov ankety podáva rozbor významu a úlohy jazyka v procese výroby a organizácie práce v priemyselnom podniku v NDR.

J. D. Dešerijev v príspevku *Cesty rozvoja sociolingvistiky v podmienkach vedecko-technickej revolúcie* (s. 107—121) rozlišuje tieto odvetvia sociolingvistiky: všeobecnoteoretická sociolingvistika (zaoberá sa vypracúvaním všeobecnej teórie, metodológie a metód výskumu); synchronná a retrospektívna sociolingvistika (synchronná sociolingvistika sa zaoberá problematikou fungovania jazykov v rozličných sociálno-ekonomických, spoločensko-politických a kultúrnych podmienkach, problémami jazykovej situácie; na rozdiel od retrospektívnej sociolingvistiky sa synchronná sociolingvistika zaoberá aj problémami vedomého pôsobenia spoločnosti na fungovanie jazykov); prospektívna (perspektívna) sociolingvistika (plánovanie a prognózovanie jazykového vývinu, najmä rozvoj sociálnych funkcií spisovných jazykov); aplikovaná sociolingvistika (medzi jej úlohy patria napr. otázky pravopisu prevzatých slov, normy spisovných jazykov; sociolingvisti tu úzko spolupracujú s odborníkmi v štruktúrnej lingvistike); špeciálna sociolingvistika (rieši sociolingvistické problémy v rámci jednotlivých oblastí používania jazyka — teória bilingvizmu, sociálna diferenciacia jazyka, výskum jazyka ako estetickej kategórie); porovnávací sociolingvistika a interlingvistika (jej hlavnou úlohou je riešenie otázok spojených s vypracovaním čo najdokonalejšieho umelého pomocného jazyka vedy).

Príspevky z ďalšieho okruhu problémov — *Fungovanie a rozvoj jazykov národov*

ZSSR v podmienkach vedecko-technickej revolúcie — poskytujú dobrý obraz o tom, ako a podľa akých princípov sa v ZSSR postupuje pri tvorení nových termínov v rozličných jazykoch. Výrazná je tendencia po internacionalizácii terminológie, zdôrazňuje sa maximálne možná koordinovanosť pri tvorení nových termínov v ZSSR, v podmienkach vzájomného pôsobenia jazykov národov Sovietskeho zväzu. Napríklad v baltských jazykoch sa popri výraznej tendencii internacionalizácie vedecko-technickej terminológie prejavuje aj zosilnený vplyv ruštiny (platí to aj pre ostatné jazyky v ZSSR), a to najmä v tom, že sa cez ruštinu preberá veľká časť internacionálnej lexiky a že sama ruština je zdrojom preberania termínov, pričom často aktivizuje vnútorné zdroje tvorby terminológie (domáce sufíxy). Najviac sa uplatňuje kalkovanie ruských termínov. Pripomína sa, že národná špecifika terminológie baltských jazykov sa prejavuje aj v tom, že sa nepreberajú priamo ruské termíny (takých je len nepatrné množstvo, napr. *bolševikas*, *narodnikas*, *agitpunktas* a i.). Tendencie zblížovania terminologických systémov v jazykoch ZSSR sa prejavujú v zosilnenej internacionalizácii lexiky, v pribúdaní spoločných tendencií vývinu a tvorenia v oblasti terminológie a v zosilnenom vplyve ruského jazyka, čo je dané spoločným politickým a ekonomickým životom sovietskych národov.

V tematickom okruhu *Vedecko-technická revolúcia a problematika jazyka vedy* nás osobitne zaujal príspevok *Fungovanie estónčiny ako jazyka vedy* (s. 164—171), ktorý napísal E. N. Píall. Zmieňuje sa v ňom aj o tzv. princípe jazykovej doplniteľnosti. Tento princíp vypracoval sovietsky filozof G. A. Brutian a jeho podstata spočíva v tom, že pri modelovaní objektívnej skutočnosti sa v našom vedomí preplietajú dva obrazy tejto skutočnosti — konceptuálny (logický) a slovný (jazykový). Logický model je pre všetkých ľudí invariantný a nezávisí od jazyka, v ktorom človek myslí a ktorým sa vyjadruje. Jazykové modely hovoriacich rozličnými jazykmi sú si navzájom tým bližšie, čím sú štruktúrne bližšie ich jazyky. Základná informácia sa získava pomocou logického modelu, jazykový model prináša doplňujúcu informáciu, ktorá dopĺňa základnú informáciu o okolitej skutočnosti a vnáša špecifické korektúry do poznatkov získaných pomocou logického modelu. A tak sa teda do ľudského vedomia dostávajú aj informácie získané pomocou jazykového modelu. Sú to užitočné doplňujúce informácie, ktoré spolu s logickými utvárajú adekvátny obraz skutočnosti. Táto doplňujúca jazyková informácia môže prispievať k rozvoju vedy, v čom treba vidieť progresívnu úlohu národných jazykov pri rozvoji vedy. Istý paradox, ktorý spočíva v tom, že existencia jazykových bariér je určitou prekážkou v práci jednotlivých vedcov, hoci na druhej strane rozličné jazykové modely prispievajú k rozvoju vedy, sa dá vysvetliť teóriou systémov, podľa ktorej objektívna logika malých systémov sa často nekryje s logikou veľkých systémov. Tu by sa pod veľkým systémom rozumela globálna veda a pod malým systémom práca malých kolektívov alebo jednotlivých vedcov, ktorá vedie k vzniku množstva modelov poznania sveta, čo zasa má vplyv na rozvoj svetovej vedy.

Táto teória, založená na princípe jazykovej doplniteľnosti, opravuje jednostrannú doktrínu Sapira-Whorfa. Hoci sa v sovietskej literatúre vyslovili proti nej námietky (V. Z. Panfilov), autor tohto príspevku pripomína, že jazyk, ktorý má istý spätný vplyv na myslenie, nemôže nepôsobiť aj na poznávaciu činnosť človeka.

A. L. Pumpianskij je autorom príspevku *Lingvistické aspekty vedecko-technickej revolúcie (funkčný štýl vedeckej a technickej literatúry)* — s. 171—178. Opisuje tu svoju pozoruhodnú bilingvistickú schému logicko-gramatického členenia vety v písanej vedeckej a technickej literatúre. Uplatnenie jeho postupu má veľký význam pri prekladaní textov tohto druhu literatúry. Autor vychádza zo zistenia, že všetky vetné členy sú v závislosti od vetnej štruktúry nositeľmi základnej alebo pomocnej informácie. Vetné členy, ktoré sú nositeľmi základnej informácie, sa nazývajú silné (silný podmet, silný prísudok, silný predmet a pod.), a tie, ktoré sú nositeľmi pomocnej informácie, slabé (slabý podmet atď.). Tvrdenie, že v analytických jazykoch (napr. v angličtine) je pevný slovosled a v syntetických jazykoch (napr. v ruštine) voľný, platí len pre syntaktickú rovinu, neplatí pre rovinu logicko-gramatickú, kde je to práve naopak: V anglickej vedeckej a technickej literatúre (analytický jazyk) nie je miesto základnej a pomocnej informácie vo vete pevne ustálené, informácia je rozložená „sinusoidne“, t. j. strieda sa v nej základná a pomocná informácia. V ruskej vedeckej a technickej literatúre je miesto základnej a pomocnej informácie pevne ustálené, informácia je vo vete rozložená „lineárne“, t. j. pomocná informácia sa nachádza na začiatku vety a základná na konci. Preto pri adekvátnom prekladaní anglickej vety do ruštiny treba „vyrovnať sinusoidu“, t. j. všetku pomocnú informáciu, ktorá je v anglickej vete porozhadzovaná, spojiť v ruskej vete do časti nachádzajúcej sa pred prísudkom a základnú informáciu umiestiť za prísudok. Ruština sa môže uplatňovať ako základné univerzálne kritérium pri odhaľovaní hĺbkového logicko-gramatického členenia vety v písanej vedeckej a technickej literatúre akéhokoľvek iného jazyka (pri aplikovaní spomínanej bilingvistickej schémy).

V príspevku *O využívaní vedeckej terminológie* (s. 178—187) uvažuje A. I. Poltorackij o charaktere a podstate termínu, rozoberá rozličné prípady uplatňovania sa vedeckých termínov v odbornej i neodbornej literatúre a v tlači, kde sa termíny používajú aj v prenesenom, obraznom zmysle, často nenáležite. Zaujímavé sú jeho postrehy o prenikaní termínov z jednej vedeckej oblasti do inej, čo súvisí s procesom splývania vied, ale aj s istou prestížnou hierarchizáciou vedeckých disciplín. Napríklad pri samoúčelnej matematizácii terminológie v jazykovede sa používajú kvázimatematické symboly a formuly, ktoré možno skôr pokladať za svojrázny „stylistický“ postup. Často tu nejde o adekvátne aplikovanie matematických metód, ale iba o akési „preobliekanie“ problémov, o akýsi skrátenejší spôsob podania nejakého slovného obsahu.

O osobitných procesoch metaforizácie v náučnom štýle výstižne píše N. M. Razinkina v príspevku *O niektorých špecifických črtách metaforickej obraznosti*

v štýle súčasnej anglickej vedeckej prózy (s. 198—205). Vedecká spisba, ktorá si vyžaduje logicky presný výklad myšlienok, kladie svoje hranice používaniu metafory. Využíva sa v nej predovšetkým jazyková (neoriginálna) metafora, ktorá je v jazyku známa (nachádza sa v slovníkoch) a nevyvoláva u čitateľa nejaké pobočné obrazy alebo emocionálne zafarbené asociácie. — Od G. P. Meľnikova pochádza príspevok *Jazyk, lingvistika a vedecko-technická revolúcia* (s. 205—212). Poukazuje v ňom na úlohu jazyka v ľudskej spoločnosti (aj z historického aspektu), hovorí o vzniku a úlohe univerzálnych i špecializovaných jazykových foriem komunikácie v súvislosti s vývinom a s potrebami ľudskej spoločnosti v procese spoločenskej výroby, poukazuje na úlohu a význam jazykovedy vo vývine ľudskej spoločnosti. — Erika Ising (NDR) napísala príspevok *Vedecko-technická revolúcia a sociolingvistické problémy jazykovej kultúry* (s. 217—224). Autorka pod kultúrou reči v širokom zmysle rozumie vedomé pôsobenie človeka na svoj jazyk v podmienkach komunikácie. V oblasti jazykovej kultúry pokladá za dôležitú úlohu rozpracovanie otázok transformácie hovorenej reči do písomnej a naopak. Tu patrí aj komplex otázok súvisiacich s pojmom komunikatívnej adekvátnosti jazykových prejavov, čím sa rozumie nielen cieľuprimeranosť vyjadrenia, ale aj jeho estetická stránka, kultivovanosť a expresívnosť pri používaní jazyka i zachovávanie normy.

V tematickom okruhu *Vedecko-technická revolúcia a jazyková problematika v rozvojových krajinách* sa s prenikavou znalosťou problematiky rozoberá zložitá jazyková situácia v bývalých koloniálnych krajinách, poukazuje sa v nich na črtajúce sa vývinové tendencie i na možnosti optimálneho riešenia jazykovej problematiky. Upozorňuje sa na možnosť využitia skúseností Sovietskeho zväzu pri riešení otázok národnostnej a jazykovej politiky. Aj v rozvojových krajinách je najefektívnejším prostriedkom riešenia jazykových problémov praktická aplikácia dvoch tendencií, a to tendencie k rozvoju miestnych jazykov a tendencie vedúcej k fungovaniu jedného z týchto jazykov ako spoločného dorozumievacieho prostriedku.

Zborník *Naučno-techničeskaja revolucija i funkcionirovanije jazykov mira* prináša mnoho cenných poznatkov, myšlienok a informácií. Je podnetný nielen tým, že otázky, ktoré sa v ňom rozoberajú, patria k najaktuálnejším problémom dnešnej jazykovedy, ale aj tým, že jeho autori často prichádzajú s riešeniami, ktoré zaujmú čitateľa svojou objavnosťou a novosťou a ktoré sa budú ešte ďalej rozpracúvať.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ И ЯЗЫК

Резюме

В статье дается обзор содержания работ, помещенных в сборнике *Научно-техническая революция и функционирование языков мира* (Москва, Наука 1977). Указывается на актуальность решаемых и намеченных проблем, касающихся вопросов взаимоотношения языка и общества.

SPRÁVY A POSUDKY

PROFESOR JÁN HORECKÝ ŠEŠŤDESIATROČNÝ

Životné jubileum prof. PhDr. Jána Horeckého, DrSc. (nar. 8. januára 1920), je skutočným sviatkom slovenskej jazykovedy a našej vedy vôbec. Na to sa poukazuje najmä v jeho podrobnejšom životopise a hodnotení činnosti v osobitnom zväzku *Jazykovedných štúdií XVI*, ktorý je venovaný jeho šesťdesiatke. Preto tu zameriame pozornosť skôr na jeho činnosť v redigovaní Jazykovedného časopisu ako základného teoretického orgánu súčasnej slovenskej jazykovedy.

Pri určovaní úloh jednotlivým orgánom slovenskej jazykovedy pripadla Jazykovednému časopisu zodpovedná úloha rozvíjať teóriu a metodológiu odboru a podporovať rozvoj všeobecnej jazykovedy. Preto sa novým hlavným redaktorom Jazykovedného časopisu r. 1967 stal J. Horecký, riadny profesor všeobecnej jazykovedy, ktorý mal spomedzi svojich rovesníkov najväčšie skúsenosti materiálnej aj metodologickej a súčasne aj najlepšie predpoklady jazykové, aby mohol byť v stálom kontakte s progresívnou celosvetovou produkciou. Usilovnosť a ľahká tvorivosť jubilanta boli ďalšími argumentmi, aby náš základný publikačný orgán mohol čím skôr a v plnej miere plniť svoje poslanie a tým prispievať k harmonickému rozvoju celého odboru i jeho ostatných publikačných orgánov. Pri tejto príležitosti možno konštatovať, že J. Horecký sa nielen veľmi dobre osvedčil vo vedení Jazykovedného časopisu, ale že utvoril z tohto orgánu slovenskej jazykovedy časopis medzinárodnej úrovne, ktorý je známy a tiež vyhľadávaný aj v cudzine. Osobitne treba zdôrazniť, že sa pod vedením J. Horeckého rozšíril okruh spolupracovníkov a prispievateľov časopisu, hoci niektorí starší odborníci neprejavili záujem o spoluprácu pri ideovom a teoretickom profilovaní Jazykovedného časopisu. Veľa nových mien a veľa nových námetov svedčí však celkom jednoznačne o tom, že J. Horecký vedel aj ako vysokoškolský učiteľ, aj ako konzultant a školiteľ aspirantov priviesť mladých ľudí až k publikovaniu v základnom časopise, a tým pomknúť rozvoj našej vedy jedine správnym smerom.

Pravda, veľa popudov sa našlo aj v kontaktoch s vedeckými pracovníkmi z iných pracovísk. Hoci J. Horecký je pracovníkom Slovenskej akadémie vied, má živé pracovné styky s jazykovedcami všetkých našich univerzít, ba aj univerzít a ústavov z iných krajín. Preto sa dostáva najmä v ostatných rokoch aj do význačných funkcií pri organizácii širokých domácich i medzinárodných podujatí a pri reprezentácii československej jazykovedy v zahraničí. Zaslúži si obdiv, ako vie náš jubilant zvládnuť takéto náročné úlohy, a to popri dobrom plnení výskumných aj organizačných úloh na materskom pracovisku, kde sa tvorivo zúčastňuje na riešení úloh štátneho plánu základného výskumu a súčasne ako zástupca riaditeľa ústavu i podpredseda Vedeckého kolégia pre jazykovedu a vedy o literatúre a umení stará sa o závažné úseky v organizácii vedeckého života.

Práca nášho jubilanta pri výchove dorastu donáša už ovocie dobrej kvality. Na všetkých fakultách našich vysokých škôl úspešne pracujú jeho bývalí žiaci a aspiranti. A študentom venoval nejednu publikáciu, a to aj vo forme skript, aj vo forme vysokoškolských učebných textov. Možno predpokladať, že v nových vydaniach týchto textov uplatní sa veľa z toho, čo prinesú diskusie o základných otázkach jazykovedy aj slovistiky a slavistiky.

Napokon chceme vyjadriť potešenie z toho, že vedecká práca J. Horeckého sa postupne prehľbuje: dlhoročná všestranná príprava, stále pracovné a osobné kontakty s vedúcimi pracoviskami v zahraničí, pozorné sledovanie domácej i zahraničnej produkcie prináša čoraz viac pre slovenskú jazykovedu — v podobe kníh, štúdií a referátov, ktoré znesú prísne meradlo modernej vedeckej práce.

Celý život J. Horeckého sa vyznačuje progresívnosťou, hľadaním nových ciest a nových možností pre rozvoj vedy a pre rozvoj človeka socialistickej spoločnosti. Napriek neúmernej pracovnej a spoločenskej preťaženosti očakávame ďalšie zaujímavé a cenné príspevky nášho jubilanta do pokladnice pokrokovej slovenskej jazykovedy. Trvalé úspechy očakávame najmä v rozvíjaní kvalít Jazykovedného časopisu.

Ad multos annos!

J. Ružička

HORECKÝ, J.: *ZÁKLADY JAZYKOVEDY*. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1978. 184 s.

Kniha prof. J. Horeckého vychádza ako učebnica pre študentov filozofických a pedagogických fakúlt vysokých škôl na Slovensku. Je teda určená okruhu čitateľov, ktorí ešte nezvládli v celom rozsahu princípy lingvistiky.

Celý text sa člení na sedem hlavných častí: 1. *Všeobecné pojmy* (s. 5—65), 2. *Jazykové roviny* (s. 66—70), 3. *Syntaktická rovina* (s. 71—90), 4. *Onomatologická rovina* (s. 91—127), 5. *Fonologická rovina* (s. 128—150), 6. *Jazyková typológia* (s. 151—159), 7. *Genetická príbuznosť jazykov* (s. 160—166).

Relatívne najrozsiahlejšia časť knihy je venovaná všeobecným pojmom. J. Horecký tu rozvíja svoje názory na miesto lingvistiky v spoločenských vedách a konfrontuje ich s názormi iných lingvistov, ako si to vyžaduje zameranie publikácie. Nezabúda na miesto jazyka v rámci iných komunikačných systémov. V zhode so sovietskym lingvistom J. S. Stepanovom pripisuje jazyku tri elementárne funkcie — nominačnú, predikačnú a lokačnú (s. 7). Dotýka sa tu aj otázky znaku, ktorú ďalej rozvíja podrobnejšie. Pre túto časť, ale aj celú knihu je príznačné, že autor sa zaoberá najdôkladnejšie novšími lingvistickými koncepciami, ktoré charakterizuje ako funkčnú (pražský krúžok), štruktúrnú, glosematickú, deskriptivistickú, obsahovú (teória jazykovej relativity), funkcionalistickú, generativistickú a marxistickú. Toto členenie sa odlišuje od viacerých podobných; najmä štrukturalizmus sa často chápe širšie a niektorí jazykovedci zaraďujú doň aj generatívnu gramatiku.

Od lingvistických koncepcií J. Horecký odlišuje metódy, a to distribučnú, opozičnú, funkčnú, semiotickú, algebraickú, štatistickú. Ide o pohľad podmienený viacerými kritériami a azda by sa tu dali doplniť ešte niektoré iné, napríklad historicko-porovnávacia a transformačná.

Úvahy o povahе jazyka sú názorným príkladom toho, z akých rozličných hľadísk možno pristupovať k jazyku a ako komplexne ho treba charakterizovať. Jazyk definuje autor ako sústavu prvkov a pravidiel ich spájania, ale uvedomuje si, že pre prirodzený jazyk je to prívysoká abstrakcia (s. 38). Pri často citovanom de Saussurovi upozorňuje, že tento lingvista okrem langue a parole rozlišoval ešte langage, na čo sa neraz zabúda.

Systém definuje autor ako inventár prvkov pospájaných istými vzťahmi. Táto definícia je v súlade s logikou a matematikou; pojmy systém a štruktúra sa však dodnes ešte zamieňajú (s. 44). K charakteristike systému by bolo vhodné pridať relatívnu autonómnosť správania sa v okolí, lebo z uvedenej definície táto vlastnosť nevyplýva automaticky.

V kapitole o znaku sa vysvetľuje rozdiel medzi unilaterálnymi a bilaterálnymi teóriami znaku; rozlišujú sa symptómy od symbolov a predznakov na jednej strane a od vlastných znakov na druhej strane.

Primeranú pozornosť venuje J. Horecký vzťahu jazyka a myslenia a s tým súvisiacej otázke úlohy jazyka v poznávacom procese. Odmieťa idealistickú teóriu jazykovej relativity, ku ktorej patrí aj novohumboldtovské učenie, hoci má iné historické korene ako Whorfova hypotéza. V tejto súvislosti zdôrazňuje, že vedúcim faktorom je vedomie, a tyrania slov je iba zdanlivá. Dôležité je rozlišovanie obsahu jazyka, jeho štruktúry, pojmu a lexikálneho významu. „Na formovaní pojmu,“ píše autor, „sa zúčastňuje predmet a myslenie, na formovaní slova predmet, myslenie i štruktúra. Pojem možno vyjadriť

opisom, viacerými slovami i jedným slovom — terminom“ (s. 51). Vzťah jazyka k mysleniu je neoddeliteľný od vzťahu jazyka k spoločnosti. Pre naše československé pomery je užitočné rozlišovanie dvojazyčnosti a dvojazykovosti (s. 59).

Pokiaľ ide o syntaktickú rovinu s vetou ako so základnou jednotkou, autor nezabúda na vetný vzorec ako na systémovú jednotku. Ako základ vetnej stavby sa chápe vzťah medzi agensom, slovesom a patiensom. Pre ergatívnu konštrukciu však nie je natoľko typické to, že agens nie je v priamom páde ako to, že predmet prechodnej vety má rovnaký formálny ukazovateľ ako podmet neprechodnej vety. Rozličné spôsoby vyjadrovania syntaktických vzťahov ilustruje J. Horecký príkladmi z viacerých jazykov. Japonský príklad *tomodači no uči* treba prekladať ako „priateľov dom“ (s. 78); indonézske exkluzívne zámeno prvej osoby množného čísla znie správne *kami* (s. 118), turecké „môj otec“ znie *babam* (s. 152), turecké „medzi nimi“ znie *arasında* (s. 153) a turecké „zimy“ (genitív) znie správne *kişin* (s. 78). Takisto za lapsus možno pokladať slovo „označujúce“ (s. 22, 4. riadok zhora); malo by tam byť „označované“.

Kniha zoznamuje čitateľov s princípmi generatívnej gramatiky a takisto so základmi textovej gramatiky, pomerne novej disciplíny, ktorá si ešte nenašla miesto v prácach podobného druhu.

V pomerne obsiahrej kapitole o onomatologickej rovine autor charakterizuje slovo komplexne, z hľadiska fonológie, morfológie, syntaxe a sémantiky. Dotýka sa tu aj problematiky polysyntetického slova (s. 91). Treba podotknúť, že polysyntetické (myslí sa tu inkorporované) slovo je funkčným, nie štruktúrnym ekvivalentom vety, pretože na rozdiel od vety je monocentrické. Okrem problému vyčlenenia slova riešia sa tu otázky rozličných typov slov, opisujú sa druhy významov a vysvetľujú sa zásady komponentnej analýzy významu, ale aj iné metódy odhaľovania sémantických príznakov. So slovom úzko súvisí problematika morfematickej segmentácie a gramatických kategórií. Je užitočné, že autor podáva pomerne široký repertoár gramatických kategórií v jazykoch sveta.

Fonológia je tradične silnou stránkou našej lingvistiky. Autor ju preberá v piatej časti (s. 128—150). Po všeobecných poznámkach nasledujú pasáže o fonologickom systéme, o Trubeckého teórii protikladov a o Jakobsonovom súbore univerzálnych dištingtívnych príznakov. J. Horecký sa zamýšľa aj nad dilemou známou pod názvom „hocus-pocus linguistics versus God's truth linguistics“.

Dve posledné časti podávajú prehľad o porovnávacej lingvistike, typologickej a genetickej. Autor rozlišuje fonologickú, morfológickú, syntaktickú a lexikálnu typológiu; typ jazyka právom pokladá za konštrukt, ku ktorému sa rozličné jazyky viac alebo menej približujú a v jednom konkrétnom jazyku sa môže realizovať súčasne niekoľko typov. Z iného hľadiska autor zase rozoznáva kvantitatívnu a štruktúrnú (presnejšie kvalitatívnu) typológiu. V kapitole o genetickej jazykovede vysvetľuje pojem jazykovej zmeny a jazykového zákona; ilustruje ho na germánskom posune hlások, na ablaut a na teórii laryngál. Knihu uzatvárajú poznámky o jazykových rodinách sveta a o jazykových zväzoch. (Z jazykov uvádzaných na s. 164 ako melanézske patrí do tejto skupiny iba fidžijčina.)

Kniha *Základy jazykovedy* je určená predovšetkým študentom. Preto by sa žiadalo viac sprístupniť výklad, lebo niektoré kapitoly sú dosť náročné pre značný počet nových pojmov a termínov. Čitateľom bez predchádzajúcich hlbších znalostí by zaiste pomohlo, keby bol autor pripojil zoznam termínov s ich charakteristikami a výraznejšie odhraničil to, čo je všeobecne akceptované, od toho, čo predstavuje pokusy o nové, originálne problematiky a otvorené otázky.

Slovenská tvorba v oblasti všeobecnej jazykovedy je pomerne málo rozsiahla a J. Horeckého knihu uvítajú všetci, čo sa potrebujú zorientovať v aktuálnej teoretickej a metodologickej lingvistickej problematike.

V. Krupa

VÝSLOVNOST SPISOVNÉ ČEŠTINY. Výslovnost slov přejatých. Výslovnostní slovník. Academia, Praha 1978. 320 s.

1. Preberanie slov a výrazov z cudzích jazykov a migrácia slov v jazykoch je skoro taký starý jav, ako

stará je ľudská reč. V novej dobe však tento jav nadobúda iný rozsah a spájajú sa s ním rozličné problémy rečového dorozumievania a jazykového vývinu. Dnes už napr. hovoríme o internacionalizmoch v jazykoch. Je teda pochopiteľné, že s otázkami preberania cudzích slov sa v súčasnosti zaoberáme mnohostranne a intenzívnejšie. Veľmi dôležitým aspektom je tu aj zvukový plán jazyka a zvukové prispôsobovanie cudzích slov a ich výslovnosť v preberajúcom jazyku. Praktické problémy preberania cudzích slov a používania prevzatých slov su mimoriadne živé a osobitne aktuálne najmä v televíznej a rozhlasovej publicistike a v rétorike. Preto vznikajú aj také práce, ako sú príručky a slovníky výslovnosti prevzatých slov.

Výslovnosť spisovnej češtiny je druhá časť známej rovnomennej príručky, ktorá vyšla r. 1955, v druhom vydaní r. 1967. Táto nová príručka dopĺňa predchádzajúcu dvojako : ako opis výslovnosti prevzatých slov (v prvej je spracovaná problematika výslovnosti slov českých) a ako slovník (prvá príručka obsahuje iba systematicku ortoepie češtiny). Treba povedať, že nová príručka prevyšuje predchádzajúcu hĺbkou, podrobnosťou a dôkladnosťou spracovania svojho predmetu a systematickou prehľadnosťou. Vlastný slovník je spracovaný s maximálnou výkladovou úspornosťou a dôslednosťou.

Príručka sa skladá z dvoch častí — z textovej, ktorá obsahuje systematicku ortoepie prevzatých slov a niektoré všeobecné poučenia o prevzatých slovách v češtine (s. 7—108), a zo slovníkovej, ktorá obsahuje ortoepickú interpretáciu asi 23 000 prevzatých slov v češtine.

V textovej časti sa napríklad uvádza triedenie prevzatých slov podľa pôvodu, podľa rozšírenosti a podľa stupňa zdomácnenia, uvádzajú sa tu poučenia o spôsoboch preberania a šírenia prevzatých slov, poučenie o zmenách prevzatých slov a ich hodnotení. V kapitole *Zásady české výslovnosti slov cizího pôvodu* (s. 27—31) sa konštatuje, že tieto zásady sú vcelku zhodné so zásadami, ktorými sa spravuje výslovnosť domácich slov, s tým, že výslovnosť hlások i celková stavba prevzatých slov sa prispôbuje fonetike a fonológii češtiny.

V textovej časti je ďalej kapitola o vzťahu českého pravopisu a výslovnosti prevzatých slov a osobitné časti, v ktorých sú výklady o samohláskových a spoluhláskových javoch v prevzatých slovách. V kapitole o samohláskach sa napr. upozorňuje na výskyt rázu, uvádza sa spôsob náhrady samohlások *ö, ü* a podrobne sa hovorí najmä o kvantite vokálov, lebo tu je v češtine (na rozdiel od slovenčiny) mnoho rozdielov medzi pravopisom a výslovnosťou. V kapitole o spoluhláskových javoch sa podrobne uvádzajú zásady výskytu *s-z* a spoluhlások *k-g*, výskyt hlások *ks, gz* na mieste, kde je v českom pravopise *x*. V osobitnej kapitole sú poučenia o odvodzovaní slov s cudzím základom. Posledná kapitola textovej časti obsahuje zásady českej výslovnosti cudzích vlastných mien v prehľadnom tabuľkovom spracovaní. Sú v nej zásady čítania cudzích mien (a slov vôbec) z 24 európskych jazykov. Túto kapitolu (inā 49 strán) osobitne ocenia najmä rozhlasoví a televízni hlásatelia a redaktori.

Ako sa píše v úvode tejto práce, druhý diel *Výslovnosti spisovnej češtiny* je výsledkom mnohoročnej práce ortoepickej komisie Ústavu pre český jazyk ČSAV, osobitne jej subkomisie pre prevzaté slová, ktorú viedol M. Romportl. Zloženie autorského kolektívu — R. Buchtelová, F. Daneš, J. Michálková, J. Novotná-Hůrková, J. Ondráčková, V. Šmilauer, L. Švestková, F. Váhala, M. Romportl — a zvolený postup prác, skutočnosť, že tu už bola overená kodifikačná príručka českej spisovnej výslovnosti, a teda skutočnosť, že ústna spisovná prax sa už mala o čo opierať, a pri práci na kodifikácii výslovnosti prevzatých slov sa to mohlo využiť, toto všetko zabezpečovalo pokojný, premyslený a neprenáhľený postup i prehĺbený pohľad v dopracúvaní pravidiel českej spisovnej výslovnosti prevzatých slov. Autorskému kolektívu sa podarilo urobiť veľmi dobrú prácu.

Sami autori pokladajú túto knižku za „prvý pokus o kodifikáciu českej výslovnostní normy prejatých slov“ a predkladajú používateľom českého spisovného jazyka „jako normatívni príručku k prověření a k diskusi“ (s. 9). Je to konečne celkom logický postup — ortoepická kodifikácia je obyčajne časovo viac ochránená než napr. pravopisná sústava alebo aj opis noriem v iných rovinách jazyka. Vyplýva to z dynamiky ústnych spisovných prejavov a z ich autonómnosti.

2. Skôr než uvedieme niektoré poznámky o *Výslovnosti spisovnej češtiny*, treba zdôrazniť, že nebohémistovi neprichodí posudzovať fonetické a ortoepické interpretácie obsiahnuté v kodifikačnej

príručke. Možno sa diskutne dotknúť iba niektorých okrajových faktov a možno skôr hovoriť o spôsobe jej zostavenia.

Fonetická transkripcia použitá v tejto príručke je jednoduchá a význam znakov si ľahko zapamätá aj laik. Oproti slovenskému návrhu na transkripciu v slovenskej ortoepickej príručke (resp. oproti transkripcii použitej v *Príručnom slovníku slovenskej výslovnosti*, Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979) líši sa predovšetkým menšou podrobnosťou. Neoznačuje sa napr. rozdiel medzi *i-j* v slovách ako *jachta* — *laik*. Zapisuje sa [jachta, lajk]. Neoznačuje sa pernoperné *ů* (zapisuje sa [kolaudace]). Ponechal sa aj ortografický znak *ch* na označenie zvuku, ktorý sa vo fonetickej transkripcii označuje znakom [x] (zapisuje sa [chiméra]). Tzv. tvrdosť *t, d, n, l* pred *i* sa signalizuje ypsilonom — zapisuje sa [dyktát]. Hranica slabík v slove — ak je ortoepicky dôležitá — sa označuje šikmou čiarou / . Jedna šikmá čiara znamená, že pred nasledujúcou samohláskou sa nevysslovuje ráz, dve šikmé čiary znamenajú, že pred nasledujúcou samohláskou sa ráz môže vysloviť. Dvojitá šikmá čiara sa využíva aj na označenie dubletnosti. Napr. slovo *chartista* sa môže vysloviť so spoluhláskou *č* alebo *ch*, preto sa zapisuje *chartista* [čárty-] // [char-].

Pravda, tu vznikli aj isté problémy. Napr. v slovníku je heslo *kavalérie/kavalerie* [-lérije] // [-le-], čo značí, že spisovný je tvar *kavalé-* i *kavale-*, takže je tu vo výslovnosti dlhého alebo krátkeho *e* po *l* zhoda s pravopisom. No paralelnosť dubletných tvarov v pravopisnej a ortoepickej časti slovníka môže viesť čitateľa aj k domnienke, že tvar s dlhým *é* sa vyslovuje iba [kavalérije], tvar s krátkym *e* však iba [kavalerie], t. j. [kavalerie]. V skutočnosti sa ortoepická časť má vzťahovať ako celok na ortografické východisko a znak striedania platí iba vnútri ortoepického výkladu — vo výslovnosti sa pripúšťa *é* [lé] — *e* [le] a ostatné zostáva bez fonetickej zmeny. Podľa systému ortoepického prepisu v citovanom slovenskom ortoepickom slovníku by výklad vyzeral takto: kaval[é/e]rije.

Úsilie o jednoduchosť a stručnosť výkladov spôsobilo, že neškolený čitateľ asi ťažšie pochopí aj zmysel niektorých iných výkladov (porov. bod C na s. 24), alebo postoj autorov k niektorým problémom (porov. nepriamu odpoveď na ortoepickú otázku v § 18).

Bolo by treba ďalej uvážiť, či pri preberaní cudzích slov do češtiny „v minulosti byla do češtiny přijímána slova cizího původu i podle jiných zásad popř. bez jakýchkoli fonetických pravidel...“ — § 27. (Autori, pravdaže, mysleli na explicitne formulované poučky a pravidlá v gramatikách.)

Kapitola *Český pravopis a výslovnost přejatých slov* (s. 32—35) je písaná z hľadiska výslovnosti, čo je v takejto príručke priam nevyhnutné. Poučky sú teda formulované takto: „Neoznačuje sa (t. j. v českom pravopise — *Á. K.*) dlouhé [ú] v příponě *-ura*, která je vždy dlouhá, např. *kultura, brožura, inventura, skulptura*“ (§ 34). No inde sa zasa výslovnostné pravidlá opierajú o písmo — vychádzajú sa z pravopisu (porov. § 44). Zdá sa, že vplyv písma na českú výslovnosť by bolo užitočné pripomenúť aj mimo tejto kapitoly, napr. v § 24, 26, 28; asi tak, ako je to v § 40.

Prekvapilo nás, že v spisovnej češtine sa kodifikuje aj výslovnosť polodlhých samohlások namiesto dlhých, hoci v slovníku sa polodĺžka nevyznačuje, lež zapisuje sa iba dĺžka. (Otázka kvantity si zasluhuje podrobný výskum aj v spisovnej slovenčine.)

Veľká výkladová úspornosť sa spája s určitou nejednoznačnosťou vo viacerých bodoch. Osobitne ju môžu pociťovať najmä cudzinci učiaci sa po česky (počet takýchto používateľov výslovnostného slovníka nie je podľa našej myienky zanedbateľný). Napr. podľa informácie v § 106 bod f) tzv. zadopodnebné *n* [ŋ] sa prepisuje iba vtedy, ak v slove treba súčasne vyznačiť aj iné javy. Preto sa slovo *dumping* prepisuje [dampiŋk], no neprepisuje sa už slovo *mango* (tu je [ŋ] jedinou výslovnostnou črtou, ktorú česká ortografia nezaznamenáva). No v slovníku sa slovo *blankvers* interpretuje takto: *blankvers* [-ŋkvers], 2. p. [-zu], ale zasa: *frankatura* [-tú-]; *frankismus* [-kism-]; *frankovka* [-kof-], 2. p. [-vek]. Aj slovo *konjunktúra*, kde sú dve rozličné *n*, t. j. [n] a [ŋ], sa interpretuje takto: *konjunktura* [-tú-]. — V slovenskom ortoepickom slovníku prepisujeme (pravdaže, neúspornejšie) vždy cieľ slovo, napr. *frankovka* fran[ko]úka], — [viek/g].

Bez štúdia úvodnej textovej časti a bez určitej znalosti českej výslovnosti by mohol byť zavádzajúci napríklad aj takýto kontext bezprostredne po sebe nasledujúcich hesiel: *blanco* [-ŋko]; *blanket* = ;

blankvers [-ŋkvers], 2. p. [-zu]; *blankyt* =; *blanquismus* [-ŋkizim-]; alebo inde zasa *tingtangl* (ďf. ps. tingl-tangl) [ty-] a oproti tomu *tinkal* [ty-]; *tinkce* [tyŋkce]; *tinktura* [tyŋktúra].

Heslo *tingtangl* súčasne ukazuje, že nejasnosti môžu vznikať aj v slovách so slabičnou hláskou. Prepisuje sa totiž [trojhendŕ], [stýpčejš], [rotstŕ], [čipŋdej], [ˈpaʊ ˈplej], [jukŕ], ale iba [juŋkrs], [ansámb], [debl//dabl], [grejdr], [perpendykl], [portejb], [praktýkábl] atď. (V slovníku je iba [-nkrs], [-dykl].)

Na iný problém poukazujú adjektívne prípony *-ní*. V slovníku sa ojedinele prepisuje [abisálňi], [devizňi], [konveksňi], ale zásadne sú heslá spracované takto: *konvulzivní/konvulsivní* [-zí-], *stupidní* =. Tu sa, pravdaže, výklad opiera o poznámky textovej časti, že „skupiny vyslovované *t, d, n+i, i* se prepisují [t,d,n+y,ý] (§ 106) a že „skupiny vyslovované *t, d, ñ* (v texte stojí *n — Á. K.*) + *i, í* se prepisují [t,d,ň+i,í] (s. 108). Skutočnosť je taká, že výslovnosť [ti,di,ňi] sa iba výnimočne označuje. Tak sa v slovníku uvádza *františkán* =, *frapantní* =, *frastický* [-ty-]. Bezvýnimočne sa označuje iba výslovnosť *t,d,n+i,i* prepisom [ty, dy, ny, tý...]. Tam, kde tento prepis chýba, predpokladá sa výslovnosť [fi, di...]. V kombinácii *l+i* sa predpokladá výslovnosť [li], t. j. podľa transkripcie tohto slovníka [ly] (porov. heslo *metalický* =, *metalingva* =).

V ďalšom vydaní sa iste upravia také celkom ojedinelé a drobné nedorozumenia a tlačové chyby, ako heslo *farynx* [-ks], 2. p. [-gu], ale oproti tomu *larynx* [-riŋks], v hesle *diazenitál* chýba spojovník po *ny* (t. j. má byť [dyja-ny-]), *karboxil* = (má byť [-ksil]), *kristiánka* [-tyján-] (má byť [-tyjáj-]), *leghornka* [leghorn-] (má byť [leghorŋ-]), *permutovka* = (má byť [-of-]), *sancta simplicita* cit. [ˈsankta -ˈplicitás] (má byť sanjka...), *sexta*=(má byť [seksta]), *surmovka*=(má byť [-of-]), *šponovky*=(má byť [-of-]).

V tomto slovníku sa okrem niektorých výnimočných prípadov nevyznačuje striedanie znelostne párových spoluhlások na konci slova. Nevyznačuje sa ani v prípadoch, keď sa na konci slova stretnú dve, resp. tri neznelé spoluhlásky ako v slovách *adept*, *akvadukt*, *drops*, *efekt*, *pretext*, *text*. Vyznačuje sa však striedanie hlások v znelostnej asimilácii vtedy, keď v základnom tvare je na konci slova znelá spoluhláska ako v slovách *ablative*, *acetaldehyd*, *gang*, *špionáž*, *aerob* atď. Takéto heslá vyzerajú nasledovne: *ablative* [-týf], 2. p. [-vu]; *gang* [geŋk//gaŋk], 2. p. [-gu]; *špionáž* [špijonáž], 2. p. [-že].

Ako vidno, zostavovatelia upozorňujú len na asimilačné javy, ktoré čitateľ vníma pri čítaní hesiel slovníka, nie už na tie, ktoré sa vyskytujú pri fungovaní príslušného slova v rozličných kontextoch. Vtedy totiž slovo *piebs* nemusí znieť iba [pieps], ako je to v slovníku, ale aj [plebz] (napr. vtedy, ak nasleduje znelá párová spoluhláska alebo samohláska).

Keď sa základný tvar píše s neznelou hláskou za pôvodnú znelú, vyznačuje sa opäť aj genitívny tvar ([blankvers], 2. p. [-zu]). Uvádza sa aj genitív plurálu: [geološka/geolóška], 2. p. [-žek]. Podobne sa uvádza genitív v ojedinelých prípadoch, keď sa prepisuje celý základný tvar a na konci slova je neznelá spoluhláska ([širtŋk], 2. p. [-ku]). Genitív singuláru sa uvádza ešte aj tam, kde má dve podoby: [fényks], 2. p. [-kse; -a].

Tento postup by bol úplne odôvodnený najmä vtedy, keby sa v znelostnej asimilácii nezjavovali v češtine chyby. Nečechom učiacim sa po česky by bolo treba osobitne pripomínať, že v kontexte sa to isté slovo a ten istý tvar môže resp. musí z hľadiska znelostnej asimilácie vysloviť aj inak.

V slovenskom ortoepickom slovníku sme dôsledne vyznačili striedanie hlások v znelostnej asimilácii. Uvádzame: *rozpad* rospat/d, *prst* pr[st/zd], [-sta], *text* te[kst/gzd], [-kstu]. Ako je znova očividné, takáto stavba hesla ortoepického slovníka znova potrebuje podstatne viac priestoru, je nákladnejšia.

3. Viaceré spomenuté javy ukazujú, že pri výbere interpretačného aparátu bol okrem iného rozhodujúci najmä princíp úspornosti. Tak sa mohol relatívne rozsiahly materiál uložiť na malom priestore a inak obsiahly ortoepický slovník je podľa počtu strán oveľa väčšia knižka. Dosiahlo sa to aj hustou sadzbou s malými medziriadkovými odstupmi. To nie je zanedbateľný faktor. V českom ortoepickom slovníku vznikla tak veľmi úsporná a na prvý pohľad súčasne veľmi jednoduchá úprava. No z hľadiska širšieho okruhu používateľov a z hľadiska nemalého počtu tých používateľov ortoepického slovníka spisovnej češtiny, ktorým čeština nie je materinskou rečou, môže to byť aj určitý nedostatok. Aj miera podrobnosti ortoepickej interpretácie a s tým súvisiaci inventár transkripčných znakov českého ortoepic-

keho slovníka ukazujú, že zostavovatelia odhliadli od určitého okruhu ďalších potenciálnych používateľov. Pridržali sa predstavy klasického ortoepického slovníka v jazyku, v ktorom nie sú veľké rozdiely medzi pravopisom a výslovnosťou. Preto s výnimkou spomenutých genitívnych tvarov interpretovali iba základné tvary slov. Spomenutý *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* uvádza aj iné tvary a ukazuje, ako slovo funguje v kontexte. Dosiahol sa to však za cenu väčšieho technického aparátu a podstatne väčšieho priestoru.

Na záver týchto drobných a čiastočne aj diskutabilných poznámok treba povedať, že *Výslovnost spisovné češtiny* je práca dôkladná a vyčerpávajúca a z hľadiska počtu interpretovaných slov aj rozsiahla. Interpretácie sú v nej spofahlivé a skoro bezchybné, technických a tlačových chýb je v nej veľmi málo. Všestranne sa v nej vyčerpáva problematika výslovnosti prevzatých slov v spisovnej češtine. Z hľadiska určitého okruhu jej používateľov sú mimoriadne cenné prehľadné informácie o spôsobe preberania (resp. adaptácie) cudzích slov do češtiny. Po skúsenostiach s tlačou slovenského ortoepického slovníka musíme povedať, že tlač je vynikajúca a autori očividne urobili aj perfektné korektúry. Autorský kolektív pod vedením M. Romportla urobil veľmi dobrú prácu.

Po tejto príručke siahnu s veľkým úžitkom tí, ktorí budú pocítovať ortoepické problémy v jazykovej praxi — najmä žiaci vyšších ročníkov základných a odborných škôl a gymnázií, vysokoškooláci (najmä tí, ktorí študujú češtinu), herci, rozhlasoví a televízni pracovníci, rečníci, ale rovnako aj lingvisti a teoretici, ktorí v nej nájdu mnohé informácie o spôsobe preberania, adaptácie a zdomáčovani cudzích slov v češtine. Preto tiež usudzujeme, že náklad slovníka (10 000 exemplárov) mohol byť väčší.

A. Král

GRUNDLAGEN DER SPRACHKULTUR. BEITRÄGE DER PRAGER LINGUISTIK ZUR SPRACHTHEORIE UND SPRACHPFLEGE. Teil 1. Red. J. Scharnhorst a E. Ining. Berlin, Akademie-Verlag 1976. 357 s.

Bádateľské výsledky Pražského lingvistického krúžku a českých jazykovedcov rozvíjajúcich tieto výsledky stále priťahujú pozornosť lingvistov v rozličných jazykovedných centrách sveta, a to nie iba tých, čo spracúvajú dejiny jazykovedy 20. storočia, lež aj tých, ktorí chcú vo vlastnej výskumnej práci výskumné výsledky pražských lingvistov ďalej rozvíjať. Svedčí o tom nielen intenzívne nadväzovanie na popudy, ktoré vzišli od členov Pražského lingvistického krúžku a od ich pokračovateľov (napr. na teóriu aktuálneho vetného členenia alebo na výsledky v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry), a to u nás aj v zahraničí, ale aj vydávanie osobitných či už tematicky alebo všeobecne zacielených výberov ich prác v rozličných jazykoch sveta. K dielam tohto druhu, ktoré vyšli doteraz v angličtine, poľštine a ruštine, pribudol v ostatných rokoch nemecký zborník pod názvom *Základy jazykovej kultúry. Príspevky pražskej lingvistiky k teórii jazyka a k pestovaniu jazyka*. 1. diel. Zborník pripravili za spolupráce K. Horálka a J. Kuchařa vedeckí pracovníci Ústredného jazykovedného ústavu AV NDR v Berlíne J. Scharnhorst a E. Iningová a vyšiel v sérii „Sprache und Gesellschaft“.

Za predslav podpísaný riaditeľmi akademických jazykovedných ústavov v Berlíne a v Prahe je na začiatok zborníka zaradený rozsiahlejší úvod od zostavovateľov zborníka a stať K. Horálka s názvom *K dejinám pražskej lingvistiky a jej medzinárodného pôsobenia* a potom nasleduje trinásť kolektívnych a individuálnych príspevkov od popredných predstaviteľov Pražského lingvistického krúžku a ďalších českých lingvistov. Z materiálov zahrnutých do zborníka sú iba tri pôvodné (citované úvodné štúdie od dvojice J. Scharnhorst — E. Iningová a od K. Horálka a záverečný príspevok o teórii a praxi jazykovej kultúry v súčasnosti, ktorého autormi sú J. Kuchař a A. Stich), ostatné sú prevzaté zo starších pôvodín, pričom ide jednak o práce z klasického obdobia pražskej školy a jednak o práce z obdobia po 2. svetovej vojne. Prvú skupinu predstavujú: *Tézy Pražského lingvistického krúžku k I. medzinárodnému kongresu slavistov; Všeobecné zásady jazykovej kultúry* (1932); Mathesiusova práca *O potrebe stability v spisov-*

nom jazyku; tri práce od B. Havránka (*Úlohy spisovného jazyka a jeho kultúra; K problému normy v dnešnej jazykovede a jazykovej kultúre a Funkčné rozvrstvenie spisovného jazyka*); ďalej Mukařovského štúdia *O básnickom jazyku* a napokon Vachkov príspevok *K problému písaného jazyka*.

Do druhej skupiny (z obdobia po r. 1945) patria: práca J. Vachka *Písaný jazyk. Všeobecné problémy a problémy angličtiny* (vyšla ako samostatná publikácia r. 1973 po anglicky); známa Skaličková štúdia *O potrebe parolovej lingvistiky* (pôvodne uverejnená v angličtine v Recueil linguistique de Bratislava I. r. 1948); naostatok sú tu preklady referátov, ktoré odznali na konferencii o marxistickej jazykovede r. 1960 a vyšli v zborníku *Problémy marxistickej jazykovedy* r. 1962: B. Havránka, *Teoretické a metodologické skúsenosti pri rozvoji marxistickej jazykovedy*, a K. Horálek, *K aplikácii nových metód v marxistickej jazykovede*. (Výpočet prác zahrnutých do zborníka sme uviedli preto, aby bol zreteľnejší zámer jeho zostavovateľov. Keďže uvedené práce sú u nás napospol prístupné, nebudeme sa ich rozborom zaoberať.) Pri každom príspevku sú potrebné bibliografické údaje o mieste (miestach) publikovania a súpis literatúry. Aj takto zostavovatelia plnia úlohu, ktorú si vydaním tohto diela vytýčili: „Zovšeobecniť a medzinárodne sprístupniť bohaté skúsenosti, ktoré pražská lingvistika nazhromažďila na poli jazykovej kultúry za polstoročie intenzívnej teoretickej a praktickej práce“ (s. 20). Tento cieľ je azda priskromne formulovaný, keď aj z úvodu zostavovateľov vidieť, ako sa v NDR na výsledky pražskej jazykovedy v súčasnosti nadväzuje.

Z úvodu zostavovateľov zborníka, v ktorom podávajú nielen základné informácie o prácach zaradených do zborníka, ale aj o činnosti Pražského lingvistického krúžku a o ďalších českých jazykovedcoch v okruhu spisovného jazyka a jazykovej kultúry, sa žiada vyzdvihnúť to, aký dôraz kladú na spoločenskú podmienenosť jazyka a na pevné začlenenie (integrovanosť) otázok jazykovej kultúry do rámcu jazykovedy ako vednej disciplíny. Podľa J. Scharnhorsta a E. Isingovej sa všeobecné zákonitosti, ktoré pôsobia pri práci v oblasti jazykovej kultúry, netýkajú len jedného jazyka alebo jedného komunikačného spoločenstva, preto podľa nich jazyková kultúra môže byť aj predmetom všeobecnej jazykovedy (s. 10). Z hľadiska slovenčiny treba pripomenúť, že autori úvodu sa okrajovo dotýkajú aj jazykovej kultúry na Slovensku (v tejto súvislosti citujú niektoré práce J. Ružičku z ostatného desaťročia).

Z pôvodných prác publikovaných v zborníku najviac pozornosti priťahuje stať K. Horálka o dejinách pražskej lingvistiky a jej medzinárodnom pôsobení. Je totiž všeobecne známe, že K. Horálek sa v poslednom období intenzívne venoval kritickému hodnoteniu bádateľských výsledkov českých jazykovedcov z obdobia pôsobenia Pražského lingvistického krúžku, ale aj z najnovšieho obdobia. K. Horálek kladie vo svojom výklade dôraz na historickú kontinuitu jazykovedného myslenia: výsledky členov pražskej školy z jej klasickeho obdobia vidí v súvis s výdobytkami predchádzajúcich bádateľov, a to jednak ako rozvíjanie týchto výdobytkov (napr. dielo J. Baudouina de Courtenay, F. de Saussura) a jednak ako ich priamu negáciu (mladogramatická škola), a z druhej strany aj v súvis s tými, ktorí na výskumné práce pražskej školy nadväzovali doma aj v zahraničí (v tejto súvislosti sa spomínajú aj slovenské práce, najmä priekopnícka práca E. Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa* — v súpise literatúry nepresne ako *Štruktúra slovenského jazyka*). Škoda, že sa K. Horálek pri tejto téme nevenoval podrobnejšie filozofickým východiskám prác členov Pražského lingvistického krúžku — nie iba preto, že sú mu filozofické otázky jazykovedy blízke, ale aj preto, že sa týmito otázkami práve pri hodnotení pražskej školy v ostatnom období zaoberal.

K Horálek preberá pôsobenie Pražského lingvistického krúžku v jednotlivých oblastiach jazyka (fonológia, teória písaného jazyka, morfológia, syntax, teória spisovného jazyka, jazyková kultúra, jazyk krásnej literatúry), hodnotí najvýraznejšie osobnosti (N. Trubeckoj, S. Karcevskij, R. Jakobsen, V. Mathesius, J. Mukařovský) a ich prínos k rozvoju jazykovednej teórie a metodológie. Pritom často rozvíja svoje vlastné chápanie problému; napríklad keď hovorí o istých ťažkostiach spätých s osvojovaním spisovnej normy používateľmi spisovného jazyka, vyslovuje zaujímavú myšlienku, že „neistota a ‚chyby‘ patria do istej miery k podstate spisovného jazyka. Gramatici spisovného jazyka sa neuspokojujú so zisťovaním a opisovaním spisovného úzu, lež sa usilujú o zjednocovanie, o eliminovanie jedných a uvedenie iných foriem, teda o regulovanie jazykovej praxe podľa istých teoretických základov, ktoré

bývajú často motivované mimojazykovými kritériami“ (s. 35). So zreteľom na ostatné oblasti jazykovednej činnosti pražskej školy sa azda až priveľká pozornosť venuje rozboru Mukašovského názorov na umelecký výraz, resp. na tzv. básnický jazyk.

Stat' K. Horáika na základe dôverného poznania problematiky podáva názorný prehľad o výskumných problémoch a ich riešení, ako aj o vedúcich osobnostiach Pražského lingvistického krúžku, pričom predstavuje problematiku v historickej perspektíve a so stálym zreteľom na spoločenskú situáciu.

Recenzovaný zborník je dobre vystrojený z hľadiska nemeckého čitateľa: obsahuje potrebný poznámkový aparát a súpis súvisiacej literatúry. Ukazuje, že teoretická príprava jazykovedcov z NDR na prácu v okruhu spisovného jazyka a jazykovej kultúry je veľmi dôkladná (pripomíname na tomto mieste aspoň náznakovo ďalšie závažné publikácie vychádzajúce v sérii „Sprache und Gesellschaft“, venované základným problémom jazykovej komunikácie, otázkam normy a pod.) a že priniesie svoje ovocie.

Napokon nemožno obísť fakt, že zborník *Základy jazykovej kultúry. Príspevky pražskej lingvistiky k teórii jazyka a k pestovaniu jazyka*. 1. diel je výsledkom účinnej medzinárodnej spolupráce pracovníkov akademických jazykovedných ústavov v Berlíne a v Prahe. Možno so záujmom očakávať 2. diel tohto projektu, ktorý má ukázať najnovší stav v teórii a praxi jazykovej kultúry a ku ktorému je vlastne mostom posledný príspevok v recenzovanom zborníku od dvojice autorov J. Kuchař — A. Stich. Naostatok vyslovujeme želanie, aby sa rovnako úspešne rozvíjala aj spolupráca Ústredného jazykovedného ústavu AV NDR v Berlíne s Jazykovedným ústavom Ludovíta Štúra SAV.

J. Kačala

THEORETISCHE PROBLEME DER LINGUISTIK. Probleme der modernen Welt 6. Red. V. Jarcevojá a i. Redaktion „Gesellschaftswissenschaften und Gegenwart“ der Akademie der Wissenschaften der UdSSR. Moskau 1977. 152 s.

Šiesty zväzok novozaloženej série *Problémy moderného sveta*, ktorú vydáva redakcia „Spoločenské vedy a prítomnosť AV ZSSR“ v nemčine, angličtine, francúzštine a španielčine, je venovaný aktuálnym teoretickým problémom súčasnej jazykovedy. Obsahuje vybrané články popredných sovietskych lingvistov, ktoré väčšinou už vyšli v ruštine a majú byť sprístupnené svetovej odbornej verejnosti.

Zborník sa tematicky člení na tri časti: 1. Sociálna podstata jazyka. 2. Synchronická a diachronická typológia jazykov. 3. Otázky sémantiky.

Autormi úvodnej štúdie o všeobecných otázkach metodológie *lingvistického* bádania (s. 5—18) sú V. Jarcevojá, A. Ufimcevojá, G. Kolšanskij a J. Stepanov. Poukazujú na to, že vedecko-technická revolúcia zaktualizovala viaceré lingvistické problémy, vyžaduje jasnú teoretickú orientáciu a uplatňovanie princípu spoločenského charakteru jazyka, ako aj princípu neroziučnej spojitosti medzi jazykom a myslením. Prednostne treba riešiť otázku podstaty jazykového znaku, pričom treba mať na mysli jeho špecifický charakter. Autori zastávajú názor, že ľudský jazyk neslobodno identifikovať s kódom symbolov alebo s technickými systémami znakov, že sa teda pojem znaku nemá rozšíriť nezávisle od systému, v ktorom znak funguje. Tým zdôrazňujú skutočnosť, že nejazykové semiotické systémy sú episystémami systému jazyka. Autori ďalej zdôrazňujú, že funkčný prístup treba spájať s prihliadaním na prirodzené vlastnosti jazyka ako výrazového prostriedku vedomia.

Zaujímavé sú závery, ktoré autorom úvodu vyplývajú z ich definícií metodiky, metódy a metodológie: Pod metodikou chápu postupy na odhalenie primárnych jazykových faktov; metóda je zovšeobecnením čiastkových metodík a metodológia usúvzťažňuje kategóriu metódy so všeobecnou filozofickou metódou, t. j. s dialektickým materializmom a s marxistickým svetonázorom. Z toho vyplýva, že špeciálne lingvistické metódy nemôžu byť konečným potvrdením a odôvodnením toho alebo onoho názoru o jazyku. Metódam neslobodno priznať status teórie jazyka, a preto na špeciálne lingvistické metódy

nemožno klásť neprímerané požiadavky a používať pritom filozofické meradlá, aké sa vzťahujú iba na metodológiu. Oprávnené sú preto rozličné metódy (historicko-typologická, areálna, porovnávacia, semiologická a i.).

V článku I. Belodeda o úlohe fungovania jazykov národov ZSSR v podmienkach socializmu (s. 19—26) sa konštatuje, že spoložitím socialistických národov a národností sa vyvinula v ZSSR harmonická dvojjazýčnosť. Autor venuje osobitnú pozornosť kultúrnej úrovni jazyka a varuje pred preberaním výrazov zo žargónu do spisovného jazyka, ako aj pred zanedbávaním rozdielov medzi štýlovými rovinami. Odsudzuje kultivovanie pseudofudových javov v slovnej zásobe. Jedným z hlavných princípov vývinu a vzájomného obohacovania jazykov socialistických národov je neexistencia antagonizmu v ich pôsobnosti, neprípustnosť znižovania hociktorého národného jazyka.

V. Avronin v štúdií o predmete sociolingvistiky (s. 27—35) varuje pred zamieňaním jazykovej situácie rečovou situáciou, t. j. okolnosťami, ktoré sprevádzajú konkrétny akt. Sústreďuje sa na „makrosituáciu“, v ktorej žije jazyk (tým sa jeho koncepcia líši od koncepcie W. Labova, J. Gumperza a i.). Avronin pokladá uplatňovanie funkčného aspektu v sociolingvistickom bádani za nevyhnutné. Zastáva názor, že neexistujú sociálne podmienené a sociálne nepodmienené javy, ale iba viac či menej, priamo či nepriamo sociálne podmienené javy. Neguje teda čisto vnútroštylisticko-podmienené javy v jazyku.

V úvode článku o niektorých osobitnostiach jazyka v epoche vedecko-technickej revolúcie (s. 36—49) polemizuje R. Budagov s názormi, ktoré vyslovil E. Coseriu o pomere medzi jazykom a technikou. Na jazykovom materiáli Budagov ukazuje kvalitatívny rozdiel medzi jazykom a inými znakovými systémami. Zaujímavý je jeho postoj voči formalizácii: Treba rozlišovať medzi formalizáciou jazyka a formalizáciou prostriedkov slúžiacich na skúmanie jazykových javov. Formalizované metódy musia pomáhať pri analýze jazyka, aby sa odkryla špecifika samého jazyka.

Pri výklade o jazykových a neязыkových štruktúrach (s poukazom na A. Martineta) dochádza k určitej nejasnosti, lebo autor hovorí na jednom mieste o „štruktúre systému“, inde však poznamenáva, že termíny systém a štruktúra používa ako „absolútne synonymá“. Pripomínajúc M. Wandruszkove „asystematické systémy“ rozvádza rozdiel medzi štruktúrou a antištruktúrou (systémom a antisystémom). Pozoruhodný je kritický záver: Vedecko-technická revolúcia priniesla niečo lepšie ako to, čo bolo predtým, no čo sa týka jazyka — je to „komplikovanejšie“. To je mierne vyjadrené negatívne stanovisko autora voči schematizujúcim novotám v jazykovede a konkrétne voči formalizovaným jazykom.

N. Semeňuková v štúdií o funkčno-štylistickej diferenciacii spisovného jazyka ako typu sociolingvistickej variácie (s. 50—57) rozlišuje „formy existencie“ jazykového kontinua (spisovný jazyk, hovorový jazyk, nárečia) a čiastkové systémy alebo vrstvy (teritoriálne, sociálne, štylistické, chronologické). Odvolávajú sa na B. Serebrennikova, W. Wintera a B. Golovina autorka poukazuje na súvis medzi sociálnymi jazykovými variantmi a štýlmi. Semeňuková vidí vo funkčno-štylistickej diferenciacii špecifickú formu sociálnej jazykovej variácie. Na príklade historického vývinu nemčiny poukazuje na skutočnosť, že často dochádza k premene regionálnej diferenciacie na funkčno-štylistickú diferenciaciu. To platí podľa autorky najmä o období vzniku národných spisovných jazykov, keď sa redukuje priestorová variabilita a súčasne zosilňuje funkčno-štylistická diferenciacia.

O spisovnom jazyku ako o historickej kategórii píše F. Filin (s. 58—70). Pri skúmaní vzťahu medzi spisovným a národným jazykom upozorňuje autor okrem iného na to, že národ môže existovať aj vtedy, keď jediným komunikačným prostriedkom sú dialekty. Ako príklad uvádza obdobie Puškina, keď nepochybne možno hovoriť o ruskom národe, avšak väčšina toho národa neovládala spisovný jazyk. Na jednej strane nemožno dialekty pokladať za „prednárodné“ útvary, na druhej strane treba pripustiť, že spisovné jazyky existovali v mnohých krajinách už pred vznikom národa. Z toho vyplýva, že nemožno stotožňovať spisovný a národný jazyk. Národný jazyk je metasystémom všetkých jazykových variantov v epoche národa. Spisovný jazyk zaujíma v rámci národného jazyka vedúce miesto. Prítom sa v spisovnom jazyku prejavujú vlastnosti, ktoré nemajú prednárodné spisovné jazyky. Medzi osobitné príznaky národného jazyka autor ráta dokonalosť (usporiadanosť), normovanosť, štylistickú diferencovanosť,

stabilitu, všeobecnú záväznosť a polyvalentnosť (platnosť pre všetky oblasti života). Hovorové prvky sa môžu vyskytovať v rámci spisovného jazyka, ale majú konkrétnu štylistickú funkciu.

Veľmi zaujímavá je autorova konštatácia, že napriek štruktúrno-typologickej príbuznosti jazykov môžu medzi spisovnými jazykmi existovať podstatné rozdiely. Autor tu zrejme myslí na podmienky vzniku spisovných jazykov, čo však bližšie nerozvádza. Ako doklad pre svoju tézu uvádza pomer medzi ruštinou a bielorusťou. Poukazuje aj na dva osobitne zložité prípady v dejinách vzniku spisovného jazyka: V Čechách došlo k obnoveniu staročeského spisovného jazyka, ale pod vplyvom ľudového jazyka pretrváva diskrepancia medzi spisovným jazykom a hovoreným jazykom (hovorová čeština — obecná čeština: spisovná čeština). F. Filin uvádza ďalej prípad vzniku dvoch spisovných jazykov za osobitných historických podmienok v Nórsku (riksmål, nynorsk). Závažnými argumentmi autor podopiera svoju tézu o kvalitatívnych rozdieloch medzi spisovným jazykom národa, ktorý je historickou kategóriou, a prednárodným spisovným jazykom.

Do druhej časti o synchronickej a diachronickej typológii jazykov prispeli M. Guchmanová, G. Klimov, V. Panfilov a V. Jarcevoová.

Za základnú úlohu historickej typológie M. Guchmanová pokladá (s. 71—91) objasnenie a preskúmanie všeobecných zákonitostí, ktoré vedú k rozličným zmenám v jazykoch vrátane premien jazykových typov. Konečným cieľom historickej typológie je stanovenie diachronických konštánt, ktoré — nehľadiac na možné rozdiely v ich realizácii — sú viac alebo menej obligatórne a invariabilné. Status diachronických konštánt v diachronickej typológii sa rovná do istej miery statusu univerzálií v synchronickej typológii.

Príspevok G. Klimova o pojme jazykového typu (s. 82—91) utrpel tým, že ide o nedokonalý preklad, a tak niektoré myšlienky a tézy ostávajú nejasné. Jadrom tejto state je konštatovanie rozdielov medzi formálnymi jazykovými typmi (flektívny, aglutinačný, izolujúci — analytický, syntetický) a kontenzívnymi typmi s obligatórnou orientáciou na obsah. Odvolávajú sa na N. Černyševského, E. Sapira a V. Panfilova autor hodnotí formálne typy negatívne, hovorí o nich, že predstavujú povrchnú klasifikáciu, kým kontenzívne typy môžu obsiahnuť široký súhrn javov patriacich do rozličných rovin, javov, ktoré sú motivované špecifickými hĺbkovými štruktúrami.

V. Panfilov v štúdiu o jazykových univerzáliách a typológii vety (s. 92—104) vychádza z otázky, aký je pomer medzi štruktúrou slova a štruktúrou vety, pričom sa opiera o Meščaninovu typologickú klasifikáciu jazykov podľa rozdielov vo vnútornej štruktúre. V tejto klasifikácii sa sústreďuje pozornosť na vzťahy medzi subjektom a dejom, resp. medzi dejom a objektom na jednej strane, na vzťahy príznačkov k predmetom (atributívne vzťahy) na druhej strane. Podľa toho možno rozlišovať amorfné, syntakticko-morfologické, flektívno-analytické, analytické a morfologické konštrukcie viet. Slovná štruktúra je závislá od týchto vetných štruktúr.

Potrebu uplatňovania funkčného zreteľa v typológii zdôrazňuje V. Jarcevoová v štúdiu o typológii jazykov a probléme univerzálií (s. 105—116). Poukazujúc na práce pražskej školy, ktorá venovala osobitnú pozornosť pomeru medzi formou a funkciou, a odvolávajú sa na L. Nováka, rozlišuje jazyky, ktorých systém je z funkčného hľadiska „nekomplikovaný“, v ktorých možno zistiť priamy vzťah medzi formou a funkciou, a jazyky s „komplikovaným“ systémom, v ktorých dochádza k synkretizmu významov morfologických tvarov, polysémantizmu formantov, prekrývaniu sa prostriedkov na vyjadrenie toho istého významu.

Tretia časť obsahuje príspevky z oblasti sémantiky. Podľa S. Kacnelsona (*Gramatická sémantika a syntaktické formalizmy*, s. 117—124) hypotéza asémantického charakteru syntaxe neobstoja a nepotvrďuje sa jazykovými faktami. V článku sa poukazuje na vzájomný pomer medzi lexikálnym a gramatickým významom, pričom sa zdôrazňuje dôležitosť gramatických prvkov. Kým plnovýznamové slová predpokladajú obligatórne denotatívnu súvislosť s určitými fragmentmi reality a reprodukujú teda iba imaginárnu realitu, gramatické elementy znovu vytvárajú živé súvislosti. Presvedčivo sa demonštruje nepríliehavosť formalizovaných syntaktických kategórií a príslušnej terminológie na príklade posesívnosti a tranzitívnosti.

N. Švedovová v štúdiu o význame jazykových jednotiek rozličných rovin (s. 125—132) venuje

pozornosť predovšetkým abstraktným jednotkám, t. j. jazykovým vzorom, modelom. Sem patria modely tvorenia slov pomocou kombinácie morfém, abstraktné vzory (schémy) väzieb slov, schémy vetrnej štruktúry, schémy na aktualizáciu prejavov. Sú to preto abstraktné jednotky, lebo na rozdiel od konkrétnych jednotiek (morfém, slov, fráz) nie sú reprezentované materiálnymi znakmi. Každý jednotke Švedovová pripisuje kategoriálny a konkrétny význam. Demonštruje to na príklade slova: Kategoriálny význam slova je jeho všeobecný význam, ktorý má ako zástupca lexikálno-gramatickej triedy slov (napr. kategoriálny význam substantíva je predmetnosť, slovesa — procesuálnosť, adverbia — príznak príznaku, väzby slov — vzťah, vety — predikativnosť). Kategoriálne významy sú stabilné, konkrétne významy sú premenlivé. N. Švedovová sa pri svojich výkladoch odvoláva aj na F. Daneša, Z. Hlavsu a J. Kořenského.

Neobratná dikcia, nesprávna voľba slov a nepriliehavá terminológia („Naturesprache“ namiesto *natürliche Sprache*, „Intonationen“ namiesto *Intentionen* a pod.) sťažujú miestami vniknutie do príspevku A. Ufimcevej o problémoch významu pri skúmaní znakového aspektu jazyka (s. 133—145). Kritické poznámky k Saussurovej teórii (*langue — parole*) sú príliš všeobecne formulované, chýba poukaz na konkrétne Saussurove tézy. Autorkine „vymedzenia“ pri skúmaní sémantického aspektu jazykového znaku odhaľujú mnohé stránky a vlastnosti jazykového znaku, ktoré zvyčajne zostanú nepovšimnuté.

Štúdia O. Moskaľskej o sémantickej interpretácii syntaktických štruktúr a o metódach jej verifikácie (s. 146—152) obsahuje mnoho vzácných poznatkov a užitočných podnetov. Sémantická interpretácia syntaktických štruktúr sa podľa autorky realizuje na troch rovinách, z ktorých každá má svoj vlastný objekt skúmania, okruh problémov a pojmový aparát: 1. Objektom sémantického opisu môžu byť vetrné modely. Ide predovšetkým o klasifikáciu viet podľa vzťahu argument — predikát (výpovede o vlastnostiach a reláciách, stavové, procesové a dejové vety). Ďalším krokom je stanovenie funkcie argumentov. 2. Objektom sémantickej analýzy je rozšírená veta. To vyžaduje izolovanie (Herablösung) adverbialii, atribútov a kvantorov (quantifiers) z NP resp. VP a ich skúmanie ako predikátov vyšších viet. Hlavnou úlohou je interpretácia pomeru medzi predikátom vyššieho stupňa a elementárnu reláciou argument — predikát. 3. Skúmanie pronominalizácie, referencie a prepozícií. Tieto problémy sa riešia väčšinou bez zreteľa na kontext (kontextfreie Analyse), čo je obvyklé v generatívnej gramatike; ide o tretí objekt sémantickej analýzy, o sémantickú štruktúru transfrastického celku (textu).

Najvýznamnejším zdrojom modernej syntaktickej sémantiky je predikátová logika. Logická analýza je hlavnou metódou sémantickej analýzy vety. Súčasne sa používajú sémanticko-syntaktické a pojmové kategórie funkčnej gramatiky, a to pri opise funkcie argumentov a pri zisťovaní lexikálnych funkcií. Termínmi týchto funkcií sa formalizuje slovná zásoba. S poukazom na štúdiu O. Naesa *Versuch einer allgemeinen Syntax der Aussage* upozorňuje Moskaľskaja na to, že logická syntax operuje obvyčajne s jazykovými príkladmi, v ktorých vzťahy sú vyjadrené explicitne. Jazyk však disponuje veľkým počtom vyjadrovacích možností za ten istý logický vzťah, ktoré treba spoznať pri interpretácii povrchovej štruktúry. To vyžaduje konečný inventár pravidiel na spätnú transformáciu (Zurückführung) veľkého počtu syntaktických povrchových štruktúr na sémantickú štruktúru, ktorej slúžia ako synonymný vyjadrovač prostriedok. Úlohou je teda zhrnúť vyjadrovacie varianty do invariantu významovej štruktúry. Každý sémantickej štruktúre zodpovedá na rovine povrchových štruktúr vyjadrovačia forma, ktorá reprodukuje danú významovú štruktúru explicitne a je invariantom vyjadrovania tejto významovej štruktúry. Optimálne explicitná pre významovú štruktúru „x má vlastnosť P“ je štruktúra „subst. + spona + adj.“. Autorka poukazuje na to, že pre výpovede o vlastnosti (Eigenschaftsaussagen) so sémantickou štruktúrou „x má vlastnosť P“, za ktorú je optimálnou povrchovou štruktúrou „subst. + spona + adj.“, je dôležitý zoznam sponových slovies, medzi ktorými sa nachádza veľa „skrytých“ sponových slovies. Potrebný je aj zoznam slovies s korešpondujúcimi substantívami alebo adjektívami rovnakého významu (*On chromajet — On chromoj; On učitsia — On učaščijsia*).

Recenzovaný zborník je pozoruhodnou reprezentáciou sovietskej jazykovedy na medzinárodnej úrovni.

Hoci doterajšie syntaktické bádanie je zamerané predovšetkým na opis jazykového systému, t. j. na výskum samého jazykového kódu, a smeruje k abstrakcii vetných alebo súvetných schém, vzorcov a modelov, pričom konkrétny jazykový materiál má skôr iba ilustračnú funkciu, predsa možno konštatovať, že v poslednom období v sovietskej, najmä v rusistickej a ukrajinistickej jazykovednej literatúre sa čím ďalej, tým viac pozornosti venuje aj tej problematike, ktorá súvisí so skladbou konštrukcií s „cudzou“ výpoveďou a tvorí priestranný podsystém celkového syntaktického systému. (Treba poznamenať, že v slovakistike a bohemistike niet dosiaľ ekvivalentu k rusistickému termínu *čužaja reč*. Preto sme volili termín „konštrukcie s cudzou výpoveďou“, resp. „konštrukcie s výpoveďou s nepriamym expedientom“ a „nepriamo expedientná reč“.)

Recenzovaná publikácia sa skladá z úvodu (s. 3—10) a piatich častí: 1. Typologické otázky, komponenty štruktúr s cudzou výpoveďou, ich typy, osobitné druhy a modifikácie (s. 11—71); 2. Syntaktické vzťahy medzi komponentmi štruktúr s cudzou výpoveďou a história tejto otázky (s. 71—107); 3. Synonymita jadrových prvkov „uvádzania“ (rus. tzv. „vvodov“) alebo funkčná synonymita (s. 108—147); 4. Štylistika konštrukcií s výpoveďou s nepriamym expedientom a štylisticko-gramatické prostriedky komponovania replík v dialogickej reči (s. 147—173); 5. Kompozičná úloha cudzích výrazov a rozmanitostí výpovedí s nepriamym expedientom (s. 173—205).

Popri troch základných syntaktických zložkách — syntax syntagmy, vety a zložitých syntaktických celkov — autor už v úvode vydeľuje ešte štvrtú zložku, ktorú podľa anglického označovania *represented discourse* nazýva „representológiou“ a rozoberá umelecko-estetickú závažnosť a špecifické črty sémantického i štruktúrneho plánu konštrukcií s cudzou výpoveďou.

Tieto konštrukcie majú podľa autora vždy dve stále zložky, ktoré sa určujú sémantickými a formálnymi príznakmi. Autor k nim priraduje uvádzané a uvádzajúce komponenty. Medzi uvádzané zložky patria podľa neho tieto typy „cudzích výpovedí“: priama, nepriama, tematická, polopriama a tzv. voľná priama reč. Ich ceikovú klasifikáciu uskutočňuje na základe sémantických, funkčných a štruktúrnych kritérií.

Podľa spôsobu realizácie triedi autor výpovede s nepriamym expedientom na hovorové alebo bežné, písomné alebo dokumentačné, piesňové, onomatopoické a zvláštne signálne výpovede.

Podľa charakteru vyjadrenia a zamerania rozlišuje autor vonkajšiu a vnútornú „cudziu výpoveď“. Vnútnu delí ďalej podľa spôsobu či autorstva hovoriaceho na reč pochádzajúcu od osoby a na reč pochádzajúcu od predmetov alebo javov, t. j. „personifikovanú reč“.

Osobitne treba poznamenať, že G. M. Čumakov nesúhlasí so zdôrazňovaním protikladu konštrukcií s cudzou výpoveďou a autorskou rečou, lebo sa domnieva, že vo funkcii konštrukcií s cudzou výpoveďou vystupuje aj autorská reč, a to najmä vtedy, keď sa autor z vyprávača sám stáva počúvajúcou osobou a mení sa na neautora. Pod vplyvom toho vydeľuje „autorskú priamu reč“ a „sprostredkovanú cudziu výpoveď“, t. j. reč, ktorú podáva hovoriaci nie bezprostredne, ale prostredníctvom iných osôb.

Podľa stupňa presnosti reprodukovanej reči autor rozlišuje ešte „citovanú reč“, t. j. absolútne presnú, nevymyslenú a vierohodnú reč.

Medzi formy realizácie nepriamo expedientnej reči autor zahŕňa popri rôznych modifikáciách monológu a dialógu aj monologické repliky a monologicko-dialogické reči a tzv. „polyológ“.

Dost podrobne sa autor zaoberá syntaktickými vzťahmi medzi zložkami štruktúr s konštrukciami s cudzou výpoveďou. V konštrukciách s priamou rečou vydeľuje podľa spôsobu začlenenia priamej reči do autorského rozprávania štyri jej základné typy: 1. anteponovaný, 2. interponovaný, 3. postponovaný, 4. zmiešaný typ. Konštrukcie s nepriamou rečou člení autor na dva základné typy: syndetický a asyndetický. Konštrukcie s tematickou rečou delí na: 1. tematické členské, t. j. na cudziu výpoveď, ktorú predstavuje vetný člen, slovné alebo frazeologické spojenie; 2. tematickú vetnú reč, t. j. reč s nepriamym expedientom charakterizovanú vetou, skupinou viet alebo skupinou väčších syntaktických celkov. Táto reč je vždy

vyjadrená vedľajšou vetou, a pretože formálne splyva s nepriamou rečou, zostávala dosť dlho bez povšimnutia lingvistov.

Pri nevlastnej priamej reči analyzuje autor štyri základné štruktúrne typy: 1. syntaktické dvojkomponentové konštrukcie s nevlastnou priamou rečou, zloženou z uvádzacej a uvedenej reči (*Da, mastera jemu nužny, skazal on*); 2. dvojdielne hypotaktické štruktúry s nevlastnou priamou rečou, vyjadrenou vedľajšou vetou, ktorá sa vzťahuje na jadro uvádzacieho komponentu (*Pošli razgovory, što vot, deskať, Jegor tože prijechal iz rajona, a tri tysjači krestanskich deneg užnuli*); 3. syntakticky samostatné, jednokomponentové štruktúry nevlastnej priamej reči, realizované bez pomoci uvádzacej reči (*Zaskripeli lestnicy na perechodach. Idut!*); 4. štruktúry, ktoré zahŕňujú iba jednotlivé elementy nevlastnej priamej reči, t. j. slová a slovné spojenia.

Rozbor voľnej priamej reči podáva autor podľa postavenia uvádzacieho komponentu takto: Konštrukcie s uvádzacou antepoňovanou a dvojitou rečou a konštrukcie s cudzou výpoveďou, ktorá môže byť interponovaná a postponovaná.

Syntaktické konštrukcie klasifikuje autor takto: 1. súvetia s cudzou výpoveďou, 2. syntaktický celok s cudzou výpoveďou, 3. syntaktický komplex s cudzou výpoveďou či tzv. reprezentologický komplex.

Pri rozbere kompozičnej úlohy reči s cudzou výpoveďou sa autor zamerá najmä na jej kompozičné varianty: epigrafický reč s nepriamym expedientom, cudzie výroky v nadpisoch, v úvodoch a záveroch diel a kapitol a pod.

Osobitne chceme poznamenať, že G. M. Čumakov si nevšima otázky spojené s históriou skúmania tohto typu syntaxe a s jeho spojitostou s inými jazykovými rovinami. Dotýka sa ich však stručne v úvode knihy a okrem toho podnetné sú jeho dodatky v závere každej z piatich častí tejto publikácie, kde autor upozorňuje aj na doposiaľ neanalyzované javy a naznačuje aj ďalšie tendencie výskumu konštrukcií s cudzou výpoveďou.

G. M. Čumakov nadväzuje touto svojou publikáciou na poznatky sovietskych autorov, ako aj na výsledky predchádzajúcich svojich prác o danej problematike. Usiluje sa teda o dôkladnú klasifikáciu nepriamo expedientnej reči a prihliada pritom aj na to, že táto reč je síce syntaktická jednotka, ale že sa v nej osobitným a svojráznym spôsobom prejavujú nielen syntaktické, lež aj lexikálne, sémantické, morfológické, štylistické a kompozičné jazykové prostriedky.

Zaujímavým autorovým pokusom sú aj tie pasáže, v ktorých rozoberá rozdiel medzi nepriamou a priamou rečou v súvislosti s ekonómiou vyjadrovania a s emocionálnosťou jazykových prostriedkov nepriamej reči.

Do určitej miery prekvapuje, že autor dosť zjednodušene interpretuje gramatické kategórie v ruštine, napr. imperfektum, aorist, pluskvamperfektum a predbudúci zložený čas (s. 20). Keď však uvážime, že v prácach o konštrukciách s nepriamo expedientnou rečou niet doposiaľ jednoty v terminologických otázkach, ba ani v definíciách niektorých konštrukcií, ktoré sú variabilné a veľmi rozmanité a zložité, potom tým viac musíme pozitívne oceniť prínos tejto publikácie o závažnej a zaujímavej syntakticko-štylistickej problematike.

M. Mikluš

KISELEVA, L. A.: *VOPROSY TEORII REČEVOGO VOZDEJSTVIJA*. 1. izd. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1978. 160 s.

Predmetom tejto zaujímavej monografie je nová lingvistická disciplína — teória rečového vplyvu (pôsobenia) čiže pragmalíngvistika, ktorá sa chápe ako časť vedného odboru teórie rečovej komunikácie.

Práca má dve časti. V prvej autorka rozoberá metodologické predpoklady tejto teórie a v druhej vytýčuje úlohy a predmet pragmalíngvistiky. V úvode konštatuje, že štúdium pragmatického aspektu jazyka bolo dostatočne osvetlené a kriticky zhodnotené z pozícií marxisticko-lenínskej metodológie

v mnohých sovietskych prácach (V. A. Zvegincev, N. I. Konrad, G. V. Kolšanskij, E. M. Vereščagin a i.), ale otázky jazykovej determinácie ľudského správania neboli skúmané plánovite, chýbali kontakty s príbuznými vednými odbormi. V poslednom desaťročí však už možno hovoriť o zjavnom oživení záujmu o pragmatický aspekt jazyka.

Aj keď niet jednoty v tom, či chápanie znakov, chápanie jazyka tvorí základ spoločenského styku, v zhode s A. Schaffom autorka pokladá za nevyhnutné odlišovať vlastný spoločenský styk a efektívny spoločenský styk (komunikáciu).

L. A. Kiselevová zdôrazňuje, že jej prístup k výskumu pragmatických prostriedkov jazyka vychádza z marxisticko-leninskej filozofie a termín pragmatický nemá vzťah k termínu pragmatizmus, označujúce-mu reakčnú buržoáznú subjektivistickú filozofiu. Výskum realizuje v synchrónnom pláne a jej metóda sa zakladá na marxisticko-leninskej dialektickej metóde systémového prístupu k výskumu javov.

V úvode sa autorka zaoberá jazykom a jeho miestom v sústave činiteľov determinujúcich a regulujúcich konanie človeka, typní jazykovo riadiacej informácie, ktorá predstavuje systém hierarchicky spätých podsystémov. V závislosti od charakteru daných komunikatívnych prostriedkov všetky podsystémy jazykovej informácie sa rozdeľujú na dve základné skupiny: informatívne podsystémy a pragmatické podsystémy. K typickým pragmatickým podsystémom patrí emocionálno-hodnotiaca informácia jazyková, emocionálna, estetická, expresívna, pobádacía, kontaktná, pričom jednotlivé typy môžu mať rôznu pragmatickú orientáciu.

V prvej časti monografie (s. 27—95) sa autorka zaoberá otázkami jazyka z hľadiska jeho funkcií. Termín *funkcia* používa vo vzťahu k jazyku a termín *fungovanie* vo vzťahu k reči. Pozornosť venuje jazykovým funkciám a hierarchicky ich usporadúva do istého systému. Vedľa seba kladie myšlienkovú (mysliteľnaja) a komunikatívnu funkciu, ktoré tvoria hlavnú funkčnú vrstvu v celom hierarchickom systéme jazykových funkcií (s. 47). V tomto systéme sa dostatočne prejavuje význam a miesto pragmatickej funkcie jazyka.

Pojem jazykové pole s osobitným zreteľom na pojem pragmatické jazykové pole autorka chápe ako hierarchický systém jazykových jednotiek, ktoré slúžia pragmatickej funkcii alebo aj intelektuálno-informatívnej funkcii. K pragmatickým jazykovým jednotkám patria prostriedky rôznych jazykových rovín, napr. afixy, slová, modely viet a i. Funkčné jazykové polia sú otvorenými systémami, preto pri polyfunkčnosti jednotiek tá istá jednotka môže byť v centre jedného poľa a na periférii druhého.

Autorka predkladá typológiu slovných významov založenú na funkčných kritériách, predpokladajúcich súpis komunikatívnych funkcií slov (predurčenie slova v slovej komunikácii). Typy slovných významov prvého stupňa sa zjavujú v informatívno-pragmatickej funkčnej vrstve, sú to typy informatívneho slovného významu, pragmatického, informatívno-pragmatického. Medzi pragmatické slovné významy patria tieto najčastejšie typy (druhého stupňa): Emocionálny slovný význam, emocionálno-hodnotiaci, pobádací, ale aj osobitný relatívno-emocionálno-hodnotiaci, nominatívno-expressívny a i., čiže ten istý jazykový prvok môže nadobudnúť v konkrétnom použití rôzne významy z hľadiska pragmatickej i informačnej zložky.

Jadro monografie tvorí druhá časť (s. 96—159), zaoberajúca sa teóriou rečového vplyvu (pôsobenia) čiže pragmalingvistikou ako vedou, ktorej základnou úlohou je výskum jazyka v jeho pragmatickej funkcii, teda ako prostriedku styku. Z toho vyplýva, že predmetom pragmalingvistiky je jazyková informácia ako riadiaca informácia (s. 98). Pragmalingvistika skúma jednak pragmatické prostriedky reči (používanie slov, tvarov a konštrukcií v konkrétnych prehovoroch), jazykové jednotky jazyka z rozličných rovín (pomocné morfémy, slová, slovné spojenia atď.) a jednak pravidlá, zákonitosti pragmatického fungovania jednotiek jazyka a reči predovšetkým v typových mimolingvistických situáciách, vo vzťahu k typickým spoločenským cieľom a úlohám, vo vzťahu k spoločenským a psychickým typom subjektov a adresátov. Napriek istým špecifikám pragmalingvistika patrí k jazykovedným disciplinám. Vo vzťahu k sociolingvistike tvorí časť jej predmetu.

Cieľ pragmalingvistiky — vytvoriť modely jazyka ako prostriedku komunikácie — vyžaduje vydeliť špecifický systém pragmatických jednotiek, ktoré by odrážali pragmatické (pôsobiace i regulujúce)

prostriedky jazyka (stále i premenné, reálne i potenciálne). Systém pragmalingvistikých jednotiek sa utvára na funkčnom základe, preto tento systém jednotiek je determinovaný systémom jazykových funkcií. Pragmatické jednotky sú v priamej korelácii s jazykovými jednotkami — konštituentmi funkčných jazykových polí.

Základné jednotky pragmalingvistiky prvého stupňa sú pragmémy a informémy. Pragmémy sú jednotky rozličných jazykových rovín, ktoré majú pragmatickú úlohu — sú určené na reguláciu ľudského konania. K nim patria predovšetkým jazykové jednotky odrážajúce javy emocionálnej sféry psychiky subjektu reči apelujúce na emocionálno-vôľovú sféru psychiky adresáta a cez ňu na jeho inteligentnú sféru s cieľom regulovať jeho vedomie. Pragmémy sú nositeľmi reálnej konštatnej pragmatickej informácie. Jadro pragmatického poľa tvoria tie pragmémy, ktorých pragmatická funkcia je jediná alebo dominujúca, napr. emocionálne slová, pobádacie citoslovčia, emocionálno-hodnotiace slová (*čudný, holúbok*). Pragmémy však môžu byť nositeľmi aj intelektuálnej, racionálnej informácie. Potom smerujú nielen k emóciám, pocitom adresáta, ale aj k jeho intelektu.

Informémy, jednotky rôznych jazykových rovín, sú len nositeľmi intelektuálnej, racionálnej informácie. Na rozdiel od pragém, pre ktoré je typická aktívna regulácia cieľa, informémy majú konštatujúci informatívny charakter. Patria k nim napr. slová *kedy, konštatovať, vtedy, lekárnik*. Autorka však správne zdôrazňuje, že v konkrétnej reči v závislosti od zacielenosti rečového aktu informémy môžu nadobudnúť pragmatický význam.

K variantom informém sa zaraďujú nominatívne informémy (*pripravovať, dva*), deiktické (zámená, zámenné príslovky), relatívne (spojky, predložky). K variantom pragém patria pobádacie pragmémy (citoslovčia, častice), emocionálne (emocionálne citoslovčia), emocionálno-hodnotiace (*družný, hlupák*), expresívne (*nadrať sa*), estetické, kontaktné (*vážený, drahý*). Osobitný zreteľ si zaslúžia z pragmalingvistickej klasifikácie príslovia, porekadlá, slovné spojenia.

Autorka rozlišuje rečové a jazykové pragmémy. Jazykové pragmémy sú nositeľmi stálej reálnej pragmatickej informácie, ale rečové pragmémy sú jazykovými informémami, ktoré sa pragémami stávajú až v konkrétnom prehovore. Napríklad prechod z informémy (pomenovanie zvierata) k pragme (pomenovanie použité ako nadávka). Hranice medzi týmito jednotkami nie sú zreteľné, často ide o prekrývanie významov.

K rečovým pragémam, blízkym tiež emocionálno-hodnotiacim pragémam, zaraďuje autorka napr. slová z oblasti spoločensko-politického štýlu. Napr. v socializme je emocionálne hodnotenie v slovách *socializmus, komunizmus, progresívny, leninský*; záporné emocionálne hodnotenie je v slovách *idealizmus, militaristický*. Emocionálne hodnotenie v tejto skupine slov nie je javom individuálnej reči, ale spoločenským javom.

Jazykové pragmémy v konkrétnom rečovom akte v závislosti od jeho zámeru môžu nadobudnúť zosilnenie alebo senzibilizáciu pragmatickej sémy vďaka faktorom, ktoré autorka nazýva senzibilizátormi a rozdeľuje ich na lingvistické, paralingvistické a mimolingvistické. K lingvistickým senzibilizátorom patrí napr. vzájomná kontaktovej senzibilizácia medzi koreňovými a derivačnými morfémmi: *tupica, boriuga*, podobná kontaktovej senzibilizácia je medzi slovami typu *milý druh, môj drahý*, alebo senzibilizátorom môže byť model vety (*Aj da krasavica!*).

Medzi paralingvistické senzibilizátory zaraďuje napr. timbre hlasu, výšku tónu, mimiku, gesto a i.; medzi mimolingvistické patria psychický základ chápania reči, okrem toho napr. spoločenská úloha účastníkov, autorita a pod.

Autorka si všima aj diferenciatory. Sú to jednotky jazyka (paralingvistické aj mimolingvistické), ktoré pomáhajú diferencovať, ohraničovať rozličné pragmalingvistické významy polypragmatickej jednotky, informémy a pragmémy atď.

V práci je kapitola venovaná kategóriám pragmalingvistiky (s. 122—139). Základné sú kategória pragmatickej konštanty a informatívnej konštanty, ktoré odrážajú komunikatívne osobitosti jazykovej informácie; kategória pragmatickej sily pragém, ktorú vysvetľuje ako stupeň, intenzívnosť ich možnosti

vplyvu na psychiku a konanie človeka (*Mlčte! Mlčať!*); kategória **pragmatického** hodnotenia, efektu a pod. Osobitne sa autorka zaoberá pragmatickými prekážkami (šumami).

Predmetom poslednej kapitoly je typológia jednotiek komunikatívneho podsystemu jazyka (s. 140—159). Komunikatívny podsystem ako časť všeobecného systému jazyka charakterizuje hierarchickosť jeho jednotiek: prvú vrstvu tvoria vety (jednoduché a zložené), druhú vrstvu nadfrázové jednotka, tretiu vrstvu odsek (v písanom prejave), štvrtú vrstvu text (sémanticky, štruktúrne a funkčne ukončený celok; napr. protokol, vedecká staf, monografia). Všetky tieto jednotky sa delia na ustálené (text, veta) a premenné (hlava, paragraf, nadfrázové jednotky).

V závere autorka podáva typológiu komunikatívnych jednotiek vyšších než veta, podmienených komunikatívnymi funkciami (informatívny prehovor, pragmatický). Stručne je naznačená aj štylistická diferenciácia komunikatívnych typov prehovorov.

Monografia L. A. Kiselevovej je inšpiratívnym podnetom na zamyslenie sa nad tým, čo autorka nazvala „všeobecnými kontúrami“ tejto novej teórie, ktorá sa nachádza v **priesečníku** teórie rečovej komunikácie i sociolingvistiky, ale aj psycholingvistiky a štylistiky (najmä **socioštylistiky**).

E. Bajžíková

ŠVEJČER, A. D.: *SOVREMENNAYA SOCIOLINGVISTIKA. TEORIJA, PROBLEMY, METODY*. 1. izd. Moskva, Nauka 1977. 174 s.

Novú publikáciu A. D. Švejčera možno v istom zmysle chápať ako pokračovanie autorovho polemického dialógu, ktorý začal *Voprosami sociologii jazyka v sovremennoj amerikanskej lingvistike* (1971) na základe kritickej analýzy prác amerických sociolingvistov. V recenzovanej práci sa však zameriava na rozbor a osvetlenie dôležitých metodologických otázok, základných problémov a metód sociolingvistickej analýzy, ktoré tvoria kľúčovú problematiku tejto pomerne mladej vednej disciplíny.

Problémy metodologickej orientácie sociolingvistiky v súčasnosti rozoberá Švejčer v prvej kapitole publikácie (s. 7—56). Základným metodologickým východiskom sociolingvistickej teórie vypracovaných v ZSSR a socialistických krajinách je marxistické učenie o spoločnosti, princíp vzájomnej podmienenosti a súvislosti javov a ostatné zákony dialektického a historického materializmu.

Kým uplatňovanie sociolingvistického prístupu v ZSSR má svoju tradíciu už od Vefkej októbrovej socialistickej revolúcie, v USA sa sociolingvistika sformovala prakticky až začiatkom 60. rokov (r. 1963) v súvislosti s krízou štruktúrnej jazykovedy. V súčasnosti majú na metodologickú orientáciu americkej a západoeurópskej sociolingvistiky vplyv behavioristický model rečového správania a sociálna (kultúrna) antropológia, ktorá chápe jazyk ako zložku kultúry (F. Boas, E. Sapir, B. Whorf a i.). Podľa sociálnej antropológie o vzťahu pojmov jazyk a kultúra niet pochybností, pretože jazyk má ku kultúre vzťah časti k celku. Na nedostatky tejto koncepcie poukázal A. V. Avrorin; jazyk nepredstavuje ani formu, ani prvok kultúry, ale osobitný, zvláštny spoločenský jav, ktorý rovnako súvisí so všetkými stránkami spoločenského života ľudí. Najväčší vplyv na rozpracovanie sociolingvistickej problematiky v Anglicku a predovšetkým v USA mala teória jedného z najvýraznejších predstaviteľov sociálnej antropológie B. Malinowského, ktorá vo výskume jazyka a kultúry uprednostňuje behavioristický aspekt. Aj v prácach amerického sociolingvistu D. Hymesa, venovaných tzv. etnografiám rečovej komunikácie, sa preceňuje význam aspektov správania v sociolingvistickej problematike.

Medzi teórie, ktoré ovplyvnili vývin sociolingvistiky, patrí aj teória izomorfizmu jazykových a socio-kultúrnych systémov. Svojou podstatou vychádza z toho, že **izomorfné vzťahy** existujú nie medzi jazykovou matériou a materiálnymi artefaktmi kultúry, ale medzi tými koncepcívnymi modelmi, ktoré spočívajú v podstate akéhokolvek ľudského správania vrátane jazykového. Túto teóriu rozpracoval

najmä B. Whorf; jeho idealistické názory sa stali predmetom kritiky viacerých jazykovedcov (napr. V. Z. Panfilova).

Symbolicko-interakčná sociológia reprezentuje ďalší smer, ktorý ovplyvnil vývin sociolingvistiky (rozvinul ho G. H. Mead). Charakteristickou črtou tohto smeru je koncepcia, podľa ktorej podstatou **sociálneho** vzťahu býva nejaký symbol, disponujúci určitým všespoľčenstvom pre vzájomne pôsobiace **individuá** a skupiny. Podrobnou kritickou analýzou metodologických princípov spomínaného smeru sa zaoberali sovietski sociológovia a poukázali na jeho behavioristickú podstatu (E. F. Zvezdkina). Symbolicko-interakčná škola nachádza odraz v prácach mnohých sociolingvistov (J. Gumperz). Keďže pôsobila na vznik teórie malých skupín, ktorú používajú niektorí autori na analýzu sociolingvistických javov, prikladá sa tomuto smeru veľký význam.

Každodenná ľudská činnosť, v rámci nej aj rečová komunikácia, sú predmetom etnometodológie; je tesne spätá s etnografiou a pri výskume sociálnych javov využíva etnografický prístup (zakladateľ H. Garfinkel). Teoretická platforma tohto sociologického prúdu je však v mnohom založená na buržoáznej idealistickej filozofii, konkrétne na Husserlovej fenomenológii.

Pri analýze vedeckých smerov, ktoré utvárali a formovali sociolingvistiku, autor venuje pozornosť vzťahu sociolingvistiky a generatívnej gramatiky. Napriek polemikám niektorých sociolingvistov s Chomským (napr. D. Hymes), týkajúcich sa jeho „terminologickej rétoriky“, prejavil sa vplyv generatívnej teórie na sociolingvistiku prijatím jej metód výskumu (mnoho vedcov prijíma niektoré procedúry transformačnej analýzy — napr. W. Labov).

A. D. Švejcer kriticky prehodnocuje sociologické, antropologické a filozofické smery vplývajúce na metodológiu jednotlivých sociolingvistických škôl v súčasnosti. Ide najmä o vzájomné vzťahy jazykových a sociálnych štruktúr, povahu kauzálnych vzťahov medzi nimi, jazyk a kultúru, jazyk a národnosť, sociálne reflexy v jazyku a reči.

Zaslúžený význam A. D. Švejcer prikladá rozpracovaniu pojmového aparátu, ako jednému z najdôležitejších predpokladov rozvoja každej vednej disciplíny. Pre sociolingvistické kategórie je charakteristické, že spájajú jazykové a sociálne príznaky. Zložitý systém, akým je pojmový aparát sociolingvistického výskumu, sa skladá z niekoľkých radov, založených na dichotómiách jazyk — reč, stratifikačná variatívnosť — situačná variatívnosť, objektívne ukazovatele — subjektívne postavenie. V zahraničnej literatúre sa v poslednom čase rozšírili termíny jazykové spoločenstvo — rečové spoločenstvo, jazykový kolektív — rečový kolektív, ktoré sa fakticky používajú ako synonymá.

V predposlednej kapitole A. D. Švejcer rozoberá niekoľko konkrétnych otázok súčasnej sociolingvistiky v ZSSR i v zahraničí, predovšetkým bilingvizmus, diglosiu, otázky typológie jazykových situácií, jazykovú politiku a jazykové plánovanie. Stáva sa, že sa ešte nedostatočne odlišujú najmä bilingvizmus a diglosia. Ak je bilingvizmus vzájomné pôsobenie dvoch súčasne existujúcich jazykov, diglosiu možno chápať ako pôsobenie dvoch súčasne existujúcich rozdielnosti toho istého jazyka.

Pri podstate jazykovej situácie autor poukazuje na jej sociálnofunkčné rozčlenenie a na hierarchiu sociálnych komunikatívnych systémov a ich komponentov. Existencia každej jazykovej situácie je podmienená nasledujúcimi faktormi: lingvistickými, geografickými, ekonomickými a politickými (predovšetkým jazykovou politikou v riešení národnostných a jazykových problémov). Jazyková politika nie je iba najdôležitejším faktorom formulujúcim jazykovú situáciu, ale jedným z jej podstatných aspektov.

Témou záverečnej kapitoly sú metódy sociolingvistických výskumov a metódy analýzy. Práve otázka získavania východiskových materiálov je v sociolingvistike jedným z najzákladnejších problémov a anketovanie jednou z najčastejšie používaných metód získavania údajov v sociológii i v sociolingvistike. Niektorí vedci využívajú pri výskume bilingvizmu viac metód — sociálny experiment, anketovanie, interview, zápisy reči bilingvistu v rôznych situáciách a pod.

Marxistickú sociolingvistiku charakterizuje to, že v rámci jednej teórie využíva výsledky vedy o jazyku a výsledky marxistickej sociológie, ktorá sa opiera o historický materializmus. Preto A. D. Švejcer zdôrazňuje, že nevyhnutnou podmienkou úspešnej sociolingvistickej analýzy nie je iba konštatovanie

funkčných súvislostí medzi jazykom a sociálnou štruktúrou, ale aj objavenie charakteru kauzálnych vzťahov medzi nimi.

Jednotlivé kapitoly publikácie sú bohaté na konkrétne príklady, doplnené aj grafickými alebo matematicko-štatistickými modelmi a vzorcami. Prednosťou práce je, že informuje nielen o „interných“ otázkach sociolingvistiky, ale aj o jej vzťahu k iným vedným oblastiam, ktoré istým spôsobom ovplyvnili aj ovplyvňujú rozvoj sociolingvistiky v jej súčasnom vývinovom štádiu.

S. Mátejová

PORŠNEV, B. F.: *O ZAČIATKOCH LUDSKÝCH DEJÍN*. (Preložila R. Kopsová.) 1. vyd. Bratislava, Pravda 1979. 465 s.

Kniha prof. B. F. Poršneva je koncipovaná veľmi široko a zahŕňa široký okruh otázok od fyziológie vyššej nervovej činnosti cez psychiatriu až po jazykovedu, etnografiu a filozofiu. Autor hľadá odpoveď na otázky antropogenézy nielen v analýze archeologických nálezov, ale predovšetkým v interdisciplinárnom prístupe a v súčinnosti všetkých vhodných metodík.

Ústrednú tému Poršnevej knihy predstavuje prechod od čisto zvieracej, biologickej sféry k sociálnemu životu, k vzniku vedomia, myslenia, reči a práce. Autor si uvedomuje, že sa pri tom musí vyhýbať redukcionistickému zjednodušovaniu, vulgarizácii, ale aj mystifikácii a idealizmu.

B. F. Poršnev vychádza z marxistického názoru, že človek sa vyčlenil z ríše zvierat prácou, rozvíjaním reči, myslenia a spoločenskej organizácie. Povaha tejto problematiky si vyžiadala, že sa v knihe venuje mnoho pozornosti rozvoju Darwinovho evolučného učenia v prácach významných biológov a antropológov, z ktorých najviac upozornili na seba Huxley, Haeckel a Vogt, známy z dejín filozofie aj ako predstaviteľ vulgárneho materializmu. Tieto pasáže prinášajú mnoho zaujímavých údajov o vývine a histórii názorov na vznik človeka. Poršnev pritom svedčivo ukazuje, ako sa aj pri riešení na prvý pohľad veľmi špeciálnych otázok neraz uplatňovali svetonázorové a ideologické postoje jednotlivých autorov a akými ostrými ideovými zápasmi bol sprevádzaný pokrok v objasňovaní problematiky vzniku človeka.

Ďalšia časť knihy je už venovaná problematike reči a jazyka. B. F. Poršnev vyslovuje názor, že jazykové znaky sa objavili ako antitéza, ako negácia reflexných (podmienенých aj nepodmienенých) podnetov — príznakov, ukazovateľov, symptómov, signálov (s. 132). Túto tézu možno chápať rôzne. I. P. Pavlov rozlišoval podmienené a nepodmienенé reflexy, o reflexných podnetoch sa v jeho prácach nehovorí. Na predkov človeka pôsobilo veľké množstvo podnetov z vonkajšieho i z vnútorného prostredia. B. F. Poršnev v obhajobe svojej koncepcie a v zápale polemiky neraz používa odborné termíny v inom zmysle, ako sa používajú v odbornej literatúre. V dôsledku toho čitateľ aj pri dobrej snahe občas pŕevie, čo má autor na mysli. Podobnú nejasnú formuláciu nachádzame aj na nasledujúcej strane. Kľúčový pojem významu jazykového znaku charakterizuje Poršnev ako vzťah dvoch (resp. viacerých) znakov a vzájomný vzťah úplnej synonymie tvorí ich význam (s. 133). Takéto nejasné vymedzenie sotva pomôže pri výklade tohto dôležitého termínu a sotva prinesie nový pohľad na objasnenie genézy reči a myslenia.

Autor pokladá reč za ústredné ohnisko psychickej činnosti človeka. Podľa neho všetky vyššie psychicke funkcie človeka sú derivátmi rečovej funkcie, reč nie je nástrojom myslenia, ale myslenie je plodom reči (s. 150). No bez pamäti, pozornosti, porovnávania, zovšeobecňovania a myslenia nie je možné reč ani chápať ani produkovať. To si zaiste uvedomuje aj B. F. Poršnev, pretože na iných miestach a v inom kontexte dáva reč do súvislosti s napodobňovaním, sugesciou a spoločenskými vzťahmi človeka. Poukazuje na to, že napodobňovanie sa vyskytuje aj v správaní mnohých živočíchov (napr. spev vtákov), má dôležitú úlohu aj pri výchove detí a v medziľudských vzťahoch. Podľa neho sugescia je ústrednou témou celej vedy o reči, rečovej aktivite, jazyku (s. 184).

Pri výklade otázok interdikcie zdôrazňuje myšlienku, že v dávnych dobách zákaz, potlačenie

biologických impulzov zo strany dominantných jedincov zohralo významnú úlohu pri vzniku druhej signálnej sústavy. Lenže zákaz v prísnom zmysle slova už predpokladá používanie reči alebo aspoň jej rudimentárnych prvkov. Podriaďovanie sa dominantným jedincom, vynútené brutálnou silou **bez účasti** druhej signálnej sústavy, nachádzame u mnohých kolektívne žijúcich zvierat, ako napr. pavliány, vky a i. Výraz „vodca stáda“ má v zoológii v mnohých prípadoch racionálne opodstatnenie.

U dávnych predkov človeka napodobňovanie malo veľký význam aj pri výrobe rozličných nástrojov. B. F. Poršnev to presvedčivo ilustruje na mnohých pravekých industriách. Primárnu úlohu tu však predsa len mala existenčná nevyhnutnosť, súvisiaca so zaobstarávaním potravy a ochranou pred dravou zverou.

B. F. Poršnev pokladá za veľmi závažné priznať počiatočným formám práce inštinktívny charakter. Obáva sa, že iný názor by nebol dôsledne materialistický. Ak však pripustíme, že počiatkové formy práce boli čisto inštinktívne, musíme priznať, že činnosť bobrov pri stavbe svojich obydlí, budovanie hniezd vtákov, vytváranie podzemných chodieb u mnohých hlodavcov má tiež charakter inštinktívnej práce. Okrem toho zostáva stále nezodpovedaná otázka zrodu druhej signálnej sústavy. Veď pracovný proces u človeka predpokladá akú-takú anticipáciu očakávaného výsledku, sprevádzanú pri realizácii sledovaním a hodnotením činnosti vzhľadom na stanovený cieľ. Riadiaca úloha druhej signálnej sústavy sa tu upiatňuje nie ako jednostranný diktát v duchu osvietenскеj vlády rozumu, ale ako koordinácia predmetných, osobných a spoločenských stránok činnosti. Svoju úlohu tu mohla v dávnych dobách zohrať aj interdiktoria, no nie ako izolované a samoučelné zakazovanie, ale ako zložka celého komplexu riadiacich funkcií v „silovom poli“ biologických a sociálnych síl.

Kniha B. F. Poršneva sa zaoberá závažnými problémami a prináša veľa podnetných myšlienok. Autor sa neopiera len o archeologické nálezy, o pozostatky artefaktov či industrií, ale v rozsiahlej miere využíva aj dostupnú literatúru o živote, kultúre a mentalite tzv. primitívnych kmeňov. Antropológovia a archeológovia si zväčša málo všímajú problematiku vzniku vedomia, reči a myslenia; často sa uspokojujú konštatovaním prírodovedecky zistiteľných faktov. To inšpirovalo autora knihy preklenúť most medzi prírodnými a humanitnými odbormi, k interdisciplinárnemu prístupu pri objasňovaní, zložitú otázku antropogenézy interpretovať z interdisciplinárneho aspektu. Takýto interdisciplinárny prístup kladie veľké nároky na jediného autora a je len pochopiteľné, že niektoré závery a formulácie nemožno pokladať za celkom presvedčivé, aj keď autor podáva výklad s veľkou dávkou osobného zápalu a zaujatosti.

Prekladateľka i zodpovedná redaktorka publikácie vynaložili mnoho úsilia, kým sa čitateľovi dostal do rúk preklad vystihujúci autorské myšlienky so správne uvedenými citáciami, menami autorov, názvami rôznych archeologických nálezísk a s adekvátnou terminológiou.

J. Švihran

VEDECKÁ KONFERENCIA O MARXIZME A POZITIVIZME

Necelé tri roky po konferencii o štrukturalizme a jeho dôsledkoch v spoločenských vedách pripravil Ústav filozofie a sociológie SAV v dňoch 12.—14. marca 1979 v Smoleniciach interdisciplinárnu konferenciu *Marxizmus a pozitivizmus*. V prvom momente by bolo azda možné postaviť otázku, prečo sa konferencia organizovala pod týmto názvom, keď pozitivizmus, resp. novopozitivizmus ako filozofický prúd po dosiahnutí svojho vrcholu v 30. rokoch sa definitívne rozpadol už v 50. rokoch. Aktuálnosť tejto témy je daná tým, že pre súčasné buržoázne koncepcie vedy je typické rozvíjanie postpozitivistických filozoficko-metodologických koncepcií s cieľom dať nový program vedeckej činnosti.

Referáty a diskusné príspevky boli tematicky rozdelené do dvoch okruhov: 1. Pozitivizmus a súčasné filozoficko-teoretické problémy vedy; 2. Problematika metodológie vied. Okrem histórie a geografie boli na konferencii zastúpené vari všetky disciplíny, vrátane astronómie, biológie, fyziky, matematiky atď. Materiály z konferencie vyjdú v samostatnom zborníku a niektoré budú publikované už prv v časopise *Filozofia* (od 2. čísla).

Základný referát *Pozitivistický scientizmus v tradičných a súčasných podobách* predniesol J. Bodnár. Vyčlenil tri princípy vedy: fyzikalistický, mentalistický a dialektickomaterialistický. Podstata fyzikalistického princípu je to, že „fakty a zákony prírodných a spoločenských vied môžu byť všetky — aspoň v princípe — odvodené z teoretických predpokladov fyziky“. Vo sfére humanitných vied sa akceptuje behavioristický výklad spoločenských fenoménov a ľudských prejavov. Hlavným nedostatkom tejto koncepcie je to, že sa usiluje oddeliť vedu od filozofie, redukovať filozofiu na syntaktickú alebo sémantickú analýzu vedeckých výpovedí, absolutizuje sa metodologický aspekt vedy (metódy sa tvoria izolovane od objektu bádania). Najzraniteľnejším je princíp redukcionizmu, ktorý sa však nemôže celkom zavrhnúť a treba ho brať do úvahy v súvislosti s narastajúcim interdisciplinárnym charakterom výskumu (napr. extrapolácia kybernetiky na biológiu a pod.).

V súčasnosti je na Západe bezpochyby najrozšírenejší najnovší variant mentalistickej (alebo aj neoracionalistickej) koncepcie — tzv. „koncepcia troch svetov“ (hlavní predstavitelia metodológ a filozof K. P. Popper a neurofyziológ, nositeľ Nobelovej ceny J. C. Eccles). Podľa tejto koncepcie existuje (1) svet fyzikálnych objektov, (2) svet subjektívnych skúseností (animálne vedomie a ľudské vedomie), (3) svet obsahov myslenia, vedeckého myslenia, poetickéj imaginácie, umeleckých výtvorov atď. V referáte sa ukázalo, že aj fyzikalistická aj mentalistická koncepcia sú popiatné idealizmu: Pri objasňovaní fundamentálnych otázok procesov poznania, kľúčových princíпов vedeckej teórie a metódy je nevyhnutná adekvátna filozofická kategoriálna výbava, nemožno absolutizovať logické princípy.

Súčasný stupeň rozvoja vedy a predovšetkým ďalšie perspektívy vedecko-technického pokroku vyžaduje skutočne vedeckú filozofiu, akou je dialektický materializmus. Medzi jej základné východiská a princípy globálneho charakteru patria princíp materiálnej jednoty sveta, dialektický charakter samopohybu hmoty, nezničiteľnosť a nestvoriteľnosť hmoty a pohybu, univerzálna vzájomná súvislosť javov, poznateľnosť sveta, vedomie ako špecifická forma, derivát hmoty.

V druhom okruhu predniesol hlavný referát V. Filkorn (*Pozitivismus a marxistická metodológia vedy*). Vyšiel z faktu, že jednotlivé vedy nie sú schopné prostriedkami vlastného jazyka, vlastnej teórie a metódy seba si predstaviť ako vedy. Preto treba budovať disciplínu, ktorá hovorí o vede, a tou je teória vedy (resp. metaveda). Táto teória vedy musí byť autoreflexívna — teda musí hovoriť aj o sebe samej, a takou vedou podľa svojej povahy je práve filozofia.

Všetky nemarxistické teórie vedy sú zafarbené redukcionizmom, či už ontologickým (vplyv prenikavého úspechu jednej vednej disciplíny na všetky ostatné), alebo metodologickým (redukovanie všetkých metód na jednu alebo vybraný malý počet). Nemarxistické teórie vedy charakterizuje aj metodologický mechanicizmus — metodologické princípy sa kladú popri sebe izolovane, resp. do opozície (teoretické vraj nie je obsiahnuté v empirickom, ale nasleduje po ňom a pod.). Nemarxistické teórie vedy sa vyznačujú aj kategoriálnou metodologickou neúplnosťou — využívajú sa iba niektoré kategórie (indukcionisti nevyužívajú deduktívne postupy a naopak). Takto najmä novopozitívisti obmedzujú teóriu vedy iba na jej logickú stránku.

Akademik V. Filkorn zdôraznil, že marxistická teória vedy sa nemôže uspokojiť iba s tým, že prekoná nedôslednosti nemarxistickej teórie vedy, ale musí vytvoriť nový obraz vedy a jej metódy. Veda musí byť predovšetkým objektívna — inak by sa nemohla stať základom predmetnej praxe. (Túto objektívnosť novopozitívisti „nahrádzajú“ intersubjektívnym testovaním, testovanie je však iba prostriedok na vylúčenie omylu.) Nižaký poznatok nie je do seba uzatvorená entita, ale existuje ako výsledok pôsobenia objektívnej reality a ako výsledok existuje len tým, že je súčasne aj formou činnosti subjektu. Ako je objektivita imanentnou vlastnosťou poznania, tak aj základ a kritérium objektivity — prax — musí byť vnútornou zložkou poznania, a preto aj kritérium praxe treba zaradiť do teórie poznania a teda aj do teórie vedy.

Málokto popiera dnes to, že veda je historický útvar. Zmeny v štruktúre vedy v jednotlivých vývojových etapách implikujú aj zmeny vo význame a forme metodologických postupov. Keď sa zmeňujú význam jedného alebo niekoľkých metodologických postupov, zväčšuje sa význam iných postupov, takže sa utvára akási metodologická rovnováha, zabezpečujúca stále napredovanie vedy. Táto

rovnováha sa dá sledovať najmä v dejinách vedy na vzťahoch medzi analýzou a syntézou, medzi empirickými a teoretickými postupmi a pod.

Vychádzajúc z Leninovho jedenásteho prvku dialektiky, podľa ktorého veda predstavuje „nekonečný proces prehĺbovania ľudského poznania vecí, javov, procesov atď. od javov k podstate a od menej hĺbokej podstaty k hlbšej podstate“, V. Filkorn zdôrazňuje, že podstata má rozličné stupne, roviny (hĺbšie, plytšie), že podstatu možno vyjadriť — primerane jej povahe — viacúrovňovým systémom; pružnosť podstaty zároveň implikuje jej dynamický charakter. Upozornil aj na to, že analýza viacúrovňových systémov je nevyhnutnou súčasťou a nástrojom marxistickej metodológie vied a nevyhnutnosť pozerat na realitu z hľadiska týchto systémov si vyžaduje prepracovať celú doterajšiu metodológiu. Úlohou jednotlivých vied podľa V. Filkorna je skúmať tieto rôznorodé prvky dynamiky viacúrovňových systémov a ich prejavy, kým úlohou marxistickej metodológie je vypracovať čo možno najvšeobecnejšiu teóriu zahrňujúcu čo najväčšie množstvo takýchto systémov.

Lingvistika bola na konferencii zastúpená tromi príspevkami: J. Horecký uvažoval o spôsobe existencie jazyka z hľadiska kritiky novopozitivistickej koncepcie (jeho rozšírený príspevok je v úvode tohto čísla), J. Ružička hovoril konkrétne o metodologických problémoch výskumu slovenčiny a Marianna Oravcová (Ústav filozofie a sociológie SAV) v referáte *Jazyk a poznanie* charakterizovala premeny pozitivistických tendencií v analytickej filozofii. Ukázala, že ani logická analýza ani lingvistická analýza neprijímajú niektoré základné novopozitivistické premisy: stavajú sa proti absolutizovaniu vedeckého myslenia, nadradzovaniu ideálneho jazyka ako jediného ideálu zmysluplnosti a koherencie poznania. V otázke kľúčovej problematiky — významu — neprijímajú logicko-pozitivistickú verifikačnú teóriu významu pre jej úzke určenie a subjektivistické dôsledky. Na druhej strane logická analýza a lingvistická analýza majú aj spoločné črty s pozitivizmom: negovanie svetonázorovej funkcie filozofie, jej chápanie len ako logickej syntaxe. Filozofia je podľa nich iba opisom usporiadania vedeckého materiálu, istou metódou.

Napriek svojmu vývinu analytická filozofia — ako ukázala M. Oravcová — ostáva ahistorickou vedou. Jazyk zostáva ako pars pro toto kognitívneho zmocnenia sa sveta subjektom, s jazykom sa narába ako s nezávislým alebo určujúcim momentom v procese poznania. V analytickej filozofii sa ruší aj dialektický vzťah obsahu a formy: Jazyková forma sa skúma ako čosi nezávislé od obsahu, takže význam vystupuje len ako jazykovo imanentný. Analytická filozofia necháva bokom aj ontologickú problematiku.

Riaditeľ Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV J. Ružička charakterizoval slovenskú jazykovedu ako pomerne dobre rozvitú a vnútorne diferencovanú spoločenskovednú disciplínu, ktorá využíva overené metódy práce. Táto mnohoročná tradícia pôsobí však aj ako retardačný faktor. Niektoré oblasti jazykových javov a procesov sú podľa J. Ružičku viac prístupné novým metódam (napr. fonológia), kým v iných sa udomácňujú „tarbavejšie“ (napr. v lexikológii). Metodologické zaostávanie slovenskej jazykovedy vyplýva teda jednak z rozdielov a podstaty skúmaných javov a procesov, ako aj z toho, „že nie sme pripravení držať krok so svetovým trendom“. Za vážny nedostatok pokladá J. Ružička to, že sa v súčasnej všeobecnej jazykovede obchádzajú tie vlastnosti jazyka ako historického javu, ktoré sú blízke ontologickej problematike a v tom vidí prejav pozitivizmu — redukciu filozofickej problematiky na tie zložky, ktoré sa podarilo riešiť na gnozeologickej rovine pomocou metód, ktoré sú adekvátne systémovému chápaniu jazykovej stavby. V referáte sa poukázalo aj na potrebu ďalej rozvíjať historicko-porovnávaciu metódu. Nové zameranie slovakistiky sa môže podľa J. Ružičku dosiahnuť dvoma spôsobmi: 1. budovaním novej teórie spisovného jazyka (teórie adekvátnej dnešnému stupňu rozvoja spoločnosti); 2. urýchleným dokončením veľkých materiálových projektov (získanie priestoru pre jazykový experiment).

Konferencia bola významným príspevkom do budovania celostnej, syntetickej marxistickej metodológie vied ako meniaceho sa systému pojmov, kategórií a metód a iste sa stane impulzom aj pre slovenskú jazykovedu, najmä na vyriešenie disproporčného vzťahu medzi ponáhľajúcou sa praxou a pomalšou teóriou.

OBSAH

Do tridsiateho ročníka	3
Klára Buzássyová: Príspevok k vymedzeniu neutralizácie v kategórii stupňovania	6
Anton Habovštiak: O jazykovom vývine na slovensko-poľskom pohraničí	33
Ján Horecký: Spôsob jestvovania jazyka	97
Viktor Krupa: O spôsobe existencie štruktúry v jazyku	102
Milan Majtán: Toponymum a onymická situácia	40
Svätoslav Mathé: Kategorizácia jazykových výrazov v sémantike možných svetov	108
Jozef Mlavec: O štylistickej klasifikácii frazeologizmov	134
Emília Nemcová: Kvantitatívne ukazovatele vo fonologickom systéme slovenčiny	18
Ján Šabol: Konsonanticko-vokálne zloženie morfém v spisovnej slovenčine	120

Diskusie

Ján Doruľa: Niekoľko vysvetlení na margo	162
Ján Kačala: Primkýnanie ako spôsob realizácie syntagmatického vzťahu	44
Izidor Kotulič: Nad jednou prácou o slovensko-inojazykových kontaktoch	144
Slavo Ondrejovič: Zo slovenskej akcentológie	49

Rozhľady

Ján Doruľa: Vedecko-technická revolúcia a jazyk	165
Viktor Krupa: O povahe jazykového znaku	55

Správy a posudky

Čumakov, G. M.: Sintaxis konstrukcij s čužoj reču. M. Mikluš	188
Grundlagen der Sprachkultur. J. Kačala	182
Horecký, J.: Základy jazykovedy. V. Krupa	177
Jazykovaja nominacija I.—2. J. Horecký	65
Jazykovedné štúdie XIII. Š. Peciar	66
Jazykovedné štúdie XIV. K. Habovštiaková	69
Kiseleva, L. A.: Voprosy teorii rečevogo vozdejstvija. E. Bajziková	189
Mlavec, J.: Slovenská frazeológia. G. Horák	72
Podofskaja, N. V.: Slovar russkoj onomastičeskoj terminologii. M. Majtán	94
Poršnev, B. F.: O začiatkoch ľudských dejín. J. Švihran	194
Profesor Ján Horecký šesťdesiatročný. J. Ružička	176
Šúpis prác Jany Dvončovej za roky 1955—1977. L. Dvonč	61
Švejcer, A. D.: Sovremennaja sociolingvistika. S. Matejová	192
Theoretische Probleme der Linguistik. V. Schwanzer	184
Teorija jazyka — Anglistika — Keltológia. S. Ondrejovič	93
The structure and semantics of the literary text. A. Appelová	82
Vedecká konferencia o marxizme a pozitivizme. J. Bosák	195
Voprosy frazeologii XI. J. Mlavec	80
Výslovnost spisovné češtiny. A. Král	178
Zkonfrontácie maďarčiny a slovenčiny. V. Schwanzer	75
Zograf, G. A.: Morfoložičeskij stroj novych indoarijskich jazykov. A. Ráčová	78
Životné jubileum dr. Jany Dvončovej. J. Horecký	61
VIII. medzinárodný slavistický zjazd v Záhrebe. J. Oravec	84
11. konferencia Societas Linguistica Europaea v Paríži. R. Zimek—E. Sekaninová	90
XIII. medzinárodný onomastický kongres v Krakove. V. Bianár—R. Krajčovič—M. Majtán	87

СОДЕРЖАНИЕ

Тридцатый год издания нашего журнала	3
Клара Бузашшиова: К определению нейтрализации в категории степеней сравнения	6
Антон Габовштиак: О развитии языка в пограничной словацко-польской области	33
Ян Горецки: Способ существования языка	97
Виктор Крупа: О способе существования структуры в языке	102
Милан Майтан: Топоним и онимическая ситуация	40
Святослав Матхе: Категоризация языковых выражений в семантике возможных миров	108
Иозеф Млацек: К стилистической классификации фразеологизмов	134
Эмилия Немцова: Количественная характеристика фонологической системы современного словацкого языка	18
Ян Сабол: Консонантно-вокалический состав морфем в словацком литературном языке	120

Дискуссия

Ян Доруля: Заметки на полях дискуссии	162
Ян Качала: Примыкание как способ реализации синтагматической связи	44
Изидор Котulich: К одной работе по словацко-иноязыковым контактам	144
Славо Ондрейович: К проблеме акцентологии в словацком языке	49

Обзор

Ян Доруля: Научно-техническая революция и язык	165
Виктор Крупа: К сущности языкового знака	55

Сообщения и рецензии

Чумаков, Г. М.: Синтаксис конструкций с чужой речью. М. Миклуш	188
Основы культуры речи. Я. Качала	182
Горецки, Я.: Основы языкознания. В. Крупа	177
Языковая номинация 1—2. Я. Горецки	65
Лингвистические исследования Х111. Ш. Пециар	66
Лингвистические исследования Х1У. К. Габовштиакова	69
Киселева, Л. А.: Вопросы теории речевого воздействия. Э. Байзикова	189
Млацек, И.: Фразеология словацкого языка. Г. Горак	72
Подольская, Н. В.: Словарь русской ономастической терминологии. М. Майтан	94
Поршнева, Б. Ф.: О начале истории человечества. Ю. Швихран	194
К шестидесятилетию проф. Я. Горецкого. И. Ружичка	176
Список работ Яны Двончовой, опубликованных в период 1955—1977 г. Л. Двонч	61
Швейцер, А. Д.: Современная социолингвистика. С. Матейова	192
Теоретические проблемы языкознания. В. Шванцер	184
Теория языка — Англистика — Кельтология. С. Ондрейович	93
Структура и семантика литературного текста. А. Аппелова	82
Конференция по марксизму и позитивизму. Я. Босак	195
Вопросы фразеологии Х1. И. Млацек	80
Произношение чешского литературного языка. А. Краль	178
Исследования по сопоставительной грамматике венгерского и словацкого языков. В. Шванцер	75
Зограф, Г. А.: Морфологический строй новых индоарийских языков. А. Рацова	78
Жизненный юбилей Я. Двончовой. Я. Горецки	61
У111-ой международный конгресс славистов в Загребе. Я. Оравец	84
11-ая конференция СЛЕ в Париже. Р. Зимек — Э. Секанинова	90
Х111-ый международный ономастический конгресс в Кракове. В. Бланар — Р. Крайчович — М. Майтан	87

CONTENTS

Thirty years of our journal	3
Klára Buzássyová: A contribution to the delimitation of neutralization in the category of gradation	6
Anton Habovštiak: On the trends of language on the Slovak-Polish border	33
Ján Horecký: Mode of the existence of language	97
Viktor Krupa: Mode of the existence of structure in language	102
Milan Majtán: A toponym and toponymic situation	40
Svätoslav Mathé: A categorization of language expressions in semantics of possible worlds	108
Jozef Mlacek: On the stylistic classification of phraseological units	134
Emília Nemcová: Quantitative values of the phonological system in Slovak	18
Ján Sabol: Consonant-vocal structure of morphemes in the Slovak literary language	120

Discussion

Ján Doruľa: Marginalia to the discussion	162
Ján Kačala: The parataxis as a realization of syntagmatic relation	44
Izidor Koriulič: To the work on the language contacts between Slovak and others languages	144
Slavo Ondrejovič: To the Slovak accentology	49

Review articles

Ján Doruľa: Scientific-technological revolution and language	165
Viktor Krupa: On the nature of linguistic sign	55

Reports and reviews

Čumakov, G. M.: Syntax of represented discourses. By M. Mikluš	188
Principles of culture of speech. By J. Kačala	182
Horecký, J.: Basic problems of linguistics. By V. Krupa	177
Linguistic studies XIII. By Š. Peciar	66
Linguistic studies XIV. By K. Habovštiaková	69
Kiseleva, L. A.: Theoretical questions of pragmalinguistics. By E. Bajžíková	189
Mlacek, J.: Slovak phraseology. By G. Horák	72
Podofskaja, N. V.: Dictionary of Russian onomastic terminology. By M. Majtán	94
Poršnev, B. F.: On the origin of human history. By J. Švihran	194
To the 60 th birthday of prof. Ján Horecký. By J. Ružička	176
Bibliography of the writings of Jana Dvončová for the period 1955—1977. By L. Dvonč	61
Švejcer, A. D.: Modern sociolinguistics. By S. Mátejevová	192
Theoretical problems of linguistics. By V. Schwanzer	184
Theory of language — Anglistics — Keltistics. By S. Ondrejovič	93
The structure and semantics of the literary text. By A. Appelová	82
Conference on the Marxism and positivism. By J. Bosák	195
Problems of phraseology. By J. Mlacek	80
Pronunciation of the literary Czech. By A. Král	178
Papers on the contrastive grammar of Hungarian — Slovak. By V. Schwanzer	75
Zograf, G. A.: A morphology of the new Indoaryan languages. By A. Ráčová	78
Anniversary of dr. Jana Dvončová. By J. Horecký	61
VIII th international congress of Slavists in Zagreb. By J. Oravec	84
11 th conference of SLE in Paris. By R. Zimek — E. Sekaninová	90
XIII th international congress of onomastic sciences in Cracow. By V. Blanár — R. Krajčovič — M. Majtán	87

Киселева, Л. А. : Вопросы теории речевого воздействия. Э. Байзиковá	189
Швейцер, А. Д. : Современная социолингвистика. С. Матейова	192
Поршнев, Б. Ф. : О начале истории человечества. И. Швихран	194
Конференция по марксизме и позитивизме. Я. Босák	195

CONTENTS

Ján Horecký: Mode of the existence of language	97
Viktor Krupa: Mode of the existence of structure in language	102
Svatoslav Mathé: A categorization of language expressions in semantics of possible worlds	108
Ján Sabol: Consonant-vocal structure of morphemes in the Slovak literary language	120
Jozef Mlaček: On the stylistic classification of phraseological units	134

Discussion

Izidor Kotulič: To the work on the language contacts between Slovak and others languages	144
Ján Doruľa: Marginalia to the discussion	162

Review articles

Ján Doruľa: Scientific-technological revolution and language	165
--	-----

Reports and reviews

To the 60 th birthday of prof. Ján Horecký. By J. Ružička	176
Horecký, J.: Basic problems of linguistics. By V. Krupa	177
Pronunciation of the literary Czech. By A. Král	178
Principles of culture of speech. By J. Kačala	182
Theoretical problems of linguistics. By V. Schwanzer	184
Čumakov, G. M.: Syntax of represented discourses. By M. Mikluš	188
Kiseleva, L. A.: Theoretical questions of pragmalinguistics. By E. Bajzиковá	189
Švejcer, A. D.: Modern sociolinguistics. By S. Mátějová	192
Poršnev, B. F.: On the origin of human history. By J. Švihran	194
Conference on the Marxism and positivism. By J. Bosák	195

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

Jazykovedného ústavu Ľudovita Štúra Slovenskej akadémie vied

Ročník 30, 1979, 2

Vychádza dvakrát do roka

Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

Výkonný redaktor Ján Bosák, CSc.

Redakčná rada:

J. Bosák, CSc., PhDr. K. Buzássyová, CSc., prof. PhDr. J. Horecký, DrSc., PhDr. I. Kotulič, CSc., do
PhDr. Ā. Král, CSc., PhDr. V. Krupa, CSc., doc. PhDr. F. Miko, DrSc., prof. PhDr. E. Pauliny, DrSc
PhDr. Š. Peciar, CSc., prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., PhDr. J. Sabol, doc. PhDr. E. Sekaninová, CSc
prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

Adresa redakcie: 884 16 Bratislava, NálepkoVa 26

Technická redaktorka: J. Macherová

Povolené výmerom SÚTI 7/10

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane zo zahraničia a predplatné prijíma PNS
Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj n
každom poštovom úrade alebo u doručovateľa.

Ročné predplatné Kčs 30,-, jednotlivé číslo Kčs 15,-

Tlač: Západoslovenské tlačiarne, n. p., záV d Svornosť, Bratislava

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1979